

Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989)

► **Tomáš Zapletal**

Základem studie se stala rozsáhlá archivní rešerše zaměřená na fondy ministerstva vnitra (MV), které jsou dnes uloženy v Archivu bezpečnostních složek (ABS). Řadu materiálů získal autor cílenou rešerší, ale nemalou část z nich objevil zcela náhodně při procházení archiválií v rámci pracovní činnosti archiváře. Prameny k romské menšině tvoří v archivních materiálech ministerstva vnitra relativně dobře zastoupené téma. Objevuje se v celém časovém rámci, obsaženém v archivních fondech. Současně prochází prakticky všemi fondy – centrálními, ministerskými (a to jak ministerstvem unitárním, tak i republikovým) a fondy Státní i Veřejné bezpečnosti (opět od centrálních přes krajské, až po okresní a místní útvary). Marginálie se objevují i ve fondu školských zařízení ministerstva vnitra a v táborových fondech.¹ Během relativně dlouhého časového období let 1945–1989 lze vymezit kratší časové úseky, pro které jsou určité typy pramenů, resp. skupiny fondů ABS typické.

Pro období čtyřicátých let 20. století není k vybranému tématu dochován žádný souvislý aktový materiál. Studie se v tomto případě opírá o Sbíрку rozkazů a nařízení a o situační zprávy Zemského velitelství SNB v Praze.

Z let padesátých se naopak dochoval obsáhlý konvolut spisového materiálu legislativního oddělení Vnitřní správy ministerstva vnitra (VS MV). Pisemnosti, vzniklé činností ministerských legislativních pracovníků, v sobě ukrývají proces tvorby Zákona o trvalém usídlení kočujících osob, který vytvářelo a prosadilo ministerstvo vnitra v druhé půli padesátých let. I pro toto období je významným zdrojem informací Sbířka rozkazů a nařízení. V letech následujících se pramenná základna rozšiřuje.

Pro šedesátá léta jsou významným zdrojem informací fondy unitárního i republikového MV. Jejich rozsah kvantitativní, jakož i šíře užitých fondů, je ovšem relativně úzký.

Léta normalizace jsou naopak obdobím s kvantitativně největší pramennou základnou, rozloženou však pouze povytce v archivních fondech Ministerstva vnitra ČSR. V tomto období jsou oproti předešlým letům významně zastoupeny, vedle fondů ministerských, rovněž materiály krajských správ Sboru národní bezpečnosti (KS SNB). Kromě spisového materiálu obsahujícího zprávy, vyhodnocení a zápisy z porad se dochovala taktéž řada vyšetřovacích spisů obsahujících podklady ke konkrétním

1 Fondy táborů sběrných, internačních pracovních a táborů nucených prací.

trestným činům Romů anebo osob, které se na Romech trestné činnosti dopustily. Negativem studia archiválií z doby normalizace je jejich nezpracovanost. Drtivá většina písemností není roztržena a jejich citace je možná jen s uvedením základního fondu – ministerstva anebo krajské správy SNB.

Téma romské menšiny je v archivním materiálu sledovatelné i dále v devadesátých letech 20. století či ještě později, avšak samozřejmě i dříve – jednotlivě se v ABS objevují materiály z období protektorátu Čechy a Morava i z období první republiky.

Při studiu romské historie, ať už v obecném českém kontextu, avšak i konkrétně v materiálech bezpečnostních složek, nalézáme několik odlišných termínů, jakými je romská menšina v dobovém jazykovém úzu označována. Jsou jimi „*Romové*“, případně „*Rómové*“, „*Cikáni*“ anebo „*cikáni*“. Poslední uvedený termín je v období 1945–1989 nejčastější. „*Cikáni*“ anebo „*cikáni*“ je tradiční označení romské menšiny v českém prostředí a jeho nejčastěji užívaná forma psaná s malým písmenem odráží chápání romské menšiny jako sociální vrstvy většinového obyvatelstva, nikoli jako označení svébytného národa. Je to výraz, jímž jsou dobově označováni lidé žijící určitým způsobem života a vykonávající určitá specifická zaměstnání. Termín tedy není primárně užíván pro národ, který by se zakládal na etnické příslušnosti a společném jazyku. Pojmenováním „*cikáni*“ jsou například označováni i komedianti, brusiči nožů anebo dráteníci národnosti české, slovenské, německé nebo jiné (viz kap. 1). Veškerá československá legislativa, ať už prvorepubliková anebo poválečná, pracuje s tímto termínem a často jej i v tomto smyslu jednoznačně vykládá. Ani „lidově-demokratický“ režim Československa padesátých let, kromě krátkého období váhání, oficiálně neuznal Romy jako národnostní menšinu. Romové obdrželi status „národnostní skupiny“, což fakticky znamenalo kontinuitu s chápáním Romů v období první československé republiky. Termín „*cikáni*“ tak zůstal zakonzervován do let dalších a setkáváme se s ním až do pokročilé normalizace.

Určitou proměnu v letitém přístupu znamenala ve 20. století léta šedesátá. Období politického uvolnění přineslo Romům možnost vytvořit vlastní společenskou organizaci – Svaz Cikánů-Romů. Spolu s bohatou činností této organizace vstupuje do českého veřejného prostoru tradiční termín „*cikáni*“, transformovaný do označení „národnostní skupiny“ jako národa, ale především se zároveň s ním objevuje druhý termín – „*Rom*“, do té doby v české společnosti a v českém jazyku téměř neznámý. Slovem „*Rom*“ označují Romové ve svém jazyku sami sebe. Navíc od roku 1971 byl tento termín přijat zástupci různých romských skupin celého světa jako obecné označení všech, často jazykově i kulturně velmi odlišných, romských subetnických skupin. Toto označení proniká na přelomu šedesátých a sedmdesátých let i do oficiálního jazyka centrálních úřadů státní správy. Proces je sledovatelný při jednání Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva, fungujícího od poloviny šedesátých let, a později v agendě Vládní komise pro otázky cikánského obyvatelstva, která na počátku sedmdesátých let Vládní výbor nahradila. Na mezirezortních jednáních těchto úřadů je užíváno slovo „*Rom*“ (někdy též zapisováno jako „*Róm*“), což dokládají oficiální

zápisy a dokumenty. Objevuje se sice méně často než do této doby tradiční pojem „cikán/Cikán“, avšak v materiálech některých rezortů je užíván vcelku konsekventně. V práci věnující se bezpečnostnímu aparátu je však nutno poznamenat, že zástupci ministerstva vnitra po celou dobu existence socialistického Československa k užívání termínu „Rom/Róm“ nepřešli. Až do konce osmdesátých let se tak setkáváme s obraty: „obyvatelstvo cikánského původu“, „cikánské obyvatelstvo“ a samozřejmě „cikáni“. Určitá proměna je patrná pouze při psaní velkého začátečního písmena, které se sporadicky objevuje koncem sedmdesátých a v osmdesátých letech. Další proměna v užívání těchto termínů je zřejmá až v roce 1990 – důslednost v psaní slova „Cikán“ (nyní vždy s velkým písmenem) a současně rozšiřující se užíváním termínu „Rom“. V následujících letech bezpečnostní složky již v oficiálních dokumentech přecházejí k důslednému užívání slova „Rom/romský“.

Ve své práci jsem se také přiklonil k užívání termínu „Rom/romský“. Termín „cikán“ nebo „Cikán/cikánský“ užívám při citaci dobových textů, zatímco „Rom/romský“ slouží k výkladu pojednávaného tématu. Učinil jsem tak i s vědomím toho, že může docházet k určitému zmatení čtenáře, nejen vzhledem k odlišnému pojetí romské menšiny v historickém kontextu, ale i při prosté četbě textu, kdy se v jedné větě mohou objevit (a také se často objevují) oba termíny současně. Označení a užívání slov „Rom/romský“ však chápu jako osobní výraz úcty k lidem, kterým se jí v minulosti příliš nedostávalo.

Předkládaná práce je patrně první studií pojednávající souhrnně téma bezpečnostních složek a romského obyvatelstva v období tzv. totalitního státu. Není studií o Romech, ti byli „pouhým“ sekundárním objektem autorova zájmu. Práce se soustřeďuje na aparát ministerstva vnitra a jemu podřízené složky, sleduje utváření a postupné proměny přístupu bezpečnostních složek vůči Romům a všímá si rovněž jejich postihu. Dosavadní práce, věnované obdobnému tématu, se koncentrovaly na romskou kriminalitu anebo obecně na přístup úřadů státní správy k této menšině.

Významné studie z této oblasti obsahuje sborník Romové v České republice² nebo práce historičky Romů Niny Pavelčíkové Romové v českých zemích 1945–1989.³ Obě publikace se soustřeďují na přístup státní správy k romské menšině.

Vztahu bezpečnostního aparátu a Romů jsou věnovány i některé diplomové práce katedry kriminologie PF MU nebo závěrečné práce absolventů Policejní akademie ČR – především diplomová práce Milana Vagaie Trestná činnost obyvatel cikánského-romského etnika v ČSSR⁴ a diplomová práce Vlasty Vagaiové K příčinám trestné činnosti cikánských občanů⁵. Obě poskytují vynikající vhled do specifik a příčin romské kriminality, navíc doba jejich vzniku dává možnost je pojímat i jako primární pramen, zachycující dobové proměny tradičních romských struktur. Specifickými

2 Romové v České republice. Socioklub, sborník, Praha 1999.

3 PAVELČÍKOVÁ, Nina: Romové v českých zemích 1945–1989. ÚDV, Praha 2004.

4 VAGAI, Milan: Trestná činnost obyvatel cikánského-romského etnika v ČSSR. Brno 1977.

5 VAGAIOVÁ, Vlasta: K příčinám trestné činnosti cikánských občanů. Brno 1982.

a svým způsobem i přínosnými jsou závěrečné práce studentů Policejní akademie ČR z devadesátých let – Michala Voltra, *Kriminalita etnických minorit v ČR*⁶ a Pavla Chalupského, *Kriminalita romské minority v Plzni*⁷, které kromě shrnutí aktuální situace nabízejí reálný pohled kriminalistických praktiků.

Všechny jmenované publikace se však pouze dotýkají problematiky Romů a bezpečnostních složek v období totalitního státu; žádná nevyužila (nebo neměla příležitost využít) bohatých archivních fondů ministerstva vnitra.

1. Regulace v poválečném období 1945–1948

Druhá světová válka znamenala pro romské etnikum Evropy tragické období dotýkající se jeho samotné existence. Rozsáhlé oblasti Evropy, ovládané nacistickým Německem, byly vystaveny perzekuci Romů na různé úrovni, vycházející z postavení jednotlivých zemí vůči nacistickému Německu. České země, jakožto protektorát Třetí říše, byly zasaženy velmi citelně. Romské etnikum zde bylo vystaveno cílenému vyhlazení.

Od roku 1942 byla populace českých Romů soustřeďována do dvou záchytných táborů – na Moravě do Hodonína u Kunštátu a v Čechách do Letů u Písku.⁸ Tohoto úvodního kroku k holocaustu Romů v českých zemích se zhostily české bezpečnostní složky, konkrétně oddělení K I/4b Kriminálního ředitelství v Praze. Oddělení pracovalo na „řešení cikánské otázky“, jejíž závěrečná fáze proběhla v koncentračním táboře Osvětim.⁹ Ze 4870 českých Romů, kteří byli transportováni do nacistických koncentračních táborů, přežilo pouze 583 mužů a žen. Kromě nich se vrátilo do svých domovů několik romských rodin a jednotlivců, ukrývajících se v příhraničí na západním Slovensku a další, kterým se podařilo uprchnout a skrývat na území protektorátu, ať už v odboji mezi partyzány nebo u českých přátel, případně se díky úplatkům vyhnuli deportaci.¹⁰

Poválečné období znamená pro romské etnikum v českých zemích bod nula, nový počátek, jenž utváří nevelká skupina původního romského obyvatelstva přeživšího holocaust, ke které se ovšem záhy přidávají další skupiny migrující ze Slovenska a pravděpodobně i dalších zemí. Nově přichází Romové převýší v poválečném období

6 VOLTR, Michal: *Kriminalita etnických minorit v ČR*. Praha 1996.

7 CHALUPSKÝ, Pavel: *Kriminalita romské minority v Plzni*. Praha 1997.

8 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), přír. SV MV 1096/80. Příručka Potírání cikánského zlořádu, vydaná generálním velitelem protektorátní neuniformované policie z roku 1942. Obsahuje pokyny, výnosy a vzory tiskopisů k provedení koncentrace Romů do táborů v Letech a Hodoníně.

9 ZAPLETAL, Tomáš: *Ad fontes: Causa Lety*. Sborník archivu Ministerstva vnitra, 4/2006, s. 373.

10 Holokaustem českých Romů se v domácí historiografii ponejvíce zabýval NEČAS, Ctibor: *Historický kalendář*. Olomouc 2008, s. 65; *Holocaust českých Romů*. Praha 1999, s. 173. Navrátilce tvořili především dospělí v produktivním věku. Děti a staří lidé holocaust většinou nepřežili, řada žen prodělala nucenou sterilizaci.

původní populaci českých a moravských Romů několikanásobně. Repatriování Romové vracějící se z koncentračních táborů nebo odboje, a především nově příchozí migranti, utvářejí v Čechách a na Moravě staronový fenomén romského obyvatelstva, který zde po několik let nebyl přítomen.

Poválečné monitorování stavu romské populace a první dílčí regulace

Na romské etnikum, které se znovuobjevilo v českých zemích, reagují samozřejmě i bezpečnostní složky státu. Nelze říci, že spisový materiál z provenience ministerstva vnitra a jemu podřízených složek tohoto období je dochován zcela kompletně, přesto je možné na základě dochovaných souborů písemností vysledovat několik oblastí, kde se romské etnikum střetává s příslušníky nově vytvořeného Sboru národní bezpečnosti.¹¹

V prvním poválečném roce se setkáváme s řadou stížností a hlášení, výnosů a směrnic věnující se romské menšině – popis struktury Romů, kteří do českých zemí přicházejí, základní problémy provázející jejich migraci a také postupy, jak na nastalou situaci reagují úřady a uniformovaní příslušníci Bezpečnosti. Zemský velitel SNB na Moravě vydává 23. srpna 1945 výnos Stíhání cikánů.¹² Jedná se o první dochovaný poválečný dokument tohoto druhu. Obsahuje současně několik informací typických pro řadu následujících nařízení. Hovoří se zde o „přilivu“ romského etnika, které prochází především venkovskými oblastmi a živí se krádežemi. Nešlo přitom často prokázat, jaké státní příslušnosti tito Romové vlastně jsou a zástupci bezpečnostních složek vznášeli důvodná podezření, že nezřídka jde o příslušníky jiných států.

Postup, jakým se tedy mělo s Romy nakládat, byl dle tohoto hlediska dvojí. U československých státních příslušníků byl stále v platnosti prvorepublikový Zákon o potulných cikánech, který kočování povoloval pouze některým Romům, a to výhradně na základě vydaného kočovnického listu. Ten současně stanovil i provozování živnosti jeho držitele.¹³ Českoslovenští státní příslušníci se měli dle nařízení takovým dokladem prokázat, a pokud jej neměli, měli být zadrženi a předvedeni na příslušný úřad ochrany práce či na místní národní výbor, které je měly začlenit do pracovního procesu. Cizí státní příslušníci pak měli být „postrkem“ (objevuje se však i termín „odsun“) předávání nejkratší cestou od jedné stanice SNB k další směrem k hranici státu, ze kterého pocházejí.¹⁴

11 KROUPA, Vlastislav: *Historie SNB v dokumentech*. Praha 1985, s. 28–33. Sbor národní bezpečnosti byl založen vládním výnosem ze 17. 4. 1945 v Košicích. Návrh Václava Noska na založení SNB a směrnice MV o organizaci SNB z 30. 6. 1945.

12 ABS, Sbíрка rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 73, Zemské velitelství SNB v Brně, Výnosy 1945, Stíhání cikánů.

13 Zákon č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech. Každému Romovi nad čtrnáct let byla na jeho základě vydána „cikánská legitimace“ s osobními údaji. Dále byly vydávány kočovnické listy, které platily po dobu jednoho roku a opravňovaly držitele, zpravidla rodinu, ke kočování, výkonu kočovných řemesel či jiných živností, jakož i provozování zábavných podniků.

14 ABS, Sbíрка rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 73 nebo G 1, inv. j. 13.

Pro konkrétní zachycení poválečné situace na území českých zemí jsou neo-cenitelným pramenem situační zprávy. Byly koncipovány na jednotlivých úrovních hierarchie SNB jako reprezentativní výčet událostí, jež se odehrály v jistém časovém údobí (den, týden, měsíc). Existovaly však i jednorázové situační zprávy, vyhotovované k určitému specifickému účelu. Obecným účelem situačních zpráv bylo informování nadřízených orgánů o dění na příslušné úrovni hierarchie bezpečnostních složek (okresní, oblastní, zemské, hlavní, ministerské, později krajské či republikové). Bohužel, z poválečných let se dochovala převážně jen torza situačních zpráv.¹⁵

Určitou výjimku tvoří téměř kompletní soubor týdenních situačních zpráv pro Čechy za rok 1946. Kromě měsíce ledna obsahuje reprezentativní informace celého roku, které shromáždila oblastní velitelství, okresní velitelství a místní velitelství stanic SNB v Zemi české. Z dochovaného souboru je na první pohled patrná naléhavost řešení romské problematiky, neboť zprávy týkající se Romů jsou (nezřídka vícekrát) obsaženy téměř v každé týdenní situační zprávě.¹⁶

Z dochovaného souboru a časového rámce studovaného období lze vyvodit řadu dílčích i souhrnných poznatků. A některé nejsou zcela negativní. Existence Romů v Zemi české je označována jako: „*znovuobjevení*“, – „*s vozy jako dříve se potulují*“ – jsou chápáni jako repatrianti a je jim přidělován majetek po odsunutých Němcích. Častěji jsou však spatřováni jako nežádoucí osoby. Mluví se o „*přilivu*“, který se dotýká hlavně venkova a pohraničních oblastí. Často se poukazuje na jejich cizí státní příslušnost, slovenský původ a maďarskou nebo i jinou národnost („*Pověštinou ani slovenský jazyk neovládají, mluví mezi sebou maďarsky, nebo cikánsky [...]*“). Nejčastěji jmenovanými problémy, které se v hlášeních vyskytují, jsou: krádeže, žebrota romských žen a dětí, černý obchod (s cigaretami a potravinami či potravinovými lístky), vybydlování domů a bytů přidělených jim po odsunutých Němcích, krádeže přiděleného majetku, neustálá migrace, absence dokladů, vyhýbání se práci a někdy i šíření nakažlivých nemocí mezi lidmi i zvířaty.¹⁷ Vyhýbání se práci a pracovní nasazení vůbec jsou palčivými problémy poválečného období. V materiálech SNB z tohoto období se často setkáváme s postupem Romů, kteří se při příchodu na určité místo krátkodobě, často na pouhý den, nechávají zaměstnat, jen aby získali potvrzení o pracovním poměru, které pak využívají jako doklad opravňující je k pobytu v místě a chránící je zároveň proti dalšímu zařazení do pracovního procesu. Nezřídka se v situačních zprávách píše o zatčení Romů, jejich pokutování a dokonce i „*odsunutí*“.¹⁸

15 ABS, fond (f.) A 14, inv. j. 173, Situační zprávy – hlášení (1945–1947) a inv. j. 582, Týdenní situační zprávy (1947).

16 ABS, f. A 14, inv. j. 440, Týdenní situační zprávy (1946).

17 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, E 6/4, inv. j. 8, Dobytčí průvodní listy pro jednokopytníky kočovných osob (1946).

18 ABS, f. A 14, inv. j. 440, Týdenní situační zprávy (1946). Tzn. odsunutí za hranice okresu a navrácení do místa jejich domovské obce, převážně na Slovensko.

Na Moravě je situace v roce 1946 na základě dochovaných pramenů sledovatelná obtížněji. Vzhledem ke geografické poloze země však museli migrující Romové nutně Moravou procházet a usazovat se zde podobně jako v Čechách.¹⁹ Zdejší situaci ilustruje několik nařízení, která vydávalo Ředitelství národní bezpečnosti v Brně spolu s Národním výborem zemského hlavního města Brna. V prvním z nich je vyhláška z 6. února 1946 hovořící o přílivu Romů ze Slovenska, který nastal po osvobození Brna. Odvolává se na prvorepublikový Zákon o potulných cikánech a vypovídá z města všechny romské osoby, které přišly na území Velkého Brna po 26. dubnu 1945. Při neuposlechnutí hrozí pokuta nebo vězení a následné vypovězení z města postrkem do domovské obce.²⁰ Obdobně restriktivní nařízení vydal i Zemský národní výbor v Brně pro Zemi moravskoslezskou.²¹ Státní správa zde opět úzce spolupracovala s bezpečnostními složkami. Evidenci Romů měla vykonávat Oblastní kriminální úřadovna a výsledky vždy pololetně (k 1. lednu a 1. červenci) hlásit Zemskému národnímu výboru. Důraz byl kladen na evidenci celkového stavu romské populace; konkrétně pak bylo u jednotlivých osob vyžadováno osvědčení o československém státním občanství, domovský list, osvědčení o národní spolehlivosti a potvrzení o zaměstnání. Všechny ohlašovací úřadovny a stanice SNB byly vyzývány k jednotnému postupu, aby nemohlo být zneužíváno různého způsobu vydávání ohlašovacích lístků nebo zpětného předkládání dokladů, které Romové často postrádali.²²

Poválečný návrat Romů do českých zemí lze na příkladu dochovaných dokumentů chápat jako masový jev, který je doprovázen řadou stížností, ústícih již v polovině roku 1946 v první plošnou poválečnou regulaci. Dne 9. července 1946 byl vydán Výnos ministerstva vnitra o přezkoušení evidence Němců, cizinců, bezdomovců a cikánů,²³ iniciovaný zjištěním vážných nedostatků v evidenci obyvatelstva na území ČSR. Výnos je však jednoznačně primárně zaměřen na prověření evidence a pracovního zařazení Němců; německé menšinu je oproti romské věnováno mnohem více pozornosti.

U Romů mělo být především prověřeno, zda mají československé občanství, pracovní poměr a jsou-li nahlášeni k pobytu. Při uplatňování postupu bezpečnostních složek se odkazuje na prvorepublikový Zákon o potulných cikánech,²⁴ na jehož základě výnos vybízel ke snímání otisků prstů a spolupráci jednotlivých stanic SNB s Kriminální ústřednou jako centrálním úložištěm daktyloskopických karet. Při kontrole se příslušníci neměli spokojit s ústní výpovědí, nýbrž důsledně kontrolovat osobní

19 Tamtéž. V situačních zprávách Zemského velitelství Praha se mezi převažujícím udávaným původem Romů – Slovensko – objevuje i poznámka, že přicházejí z Moravy.

20 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 37, Vyhláška o osobách bez stálého bydliště – cikánech.

21 Tamtéž, inv. j. 12, Cikáni ze Slovenska – nutná opatření.

22 Nařízení počítá i s Romy vlastnicemi platné doklady. Těm bylo v Brně určeno ubytování v domech u Stránské skály a zvláštní dohled příslušníků SNB.

23 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, A 4-3, inv. j. 2, Výnos MV č. j. 1100-8/7-46-2-Vb/3. Dochován v opisu.

24 Především na paragrafy č. 3, 9 a 11, viz PŘÍLOHA I.

dokumenty. Průběh akce byl naplánován do konce měsíce srpna 1946. Zemské velitelství v Praze seznámilo s výnosem své podřízené útvary dne 6. srpna, Zemské velitelství v Brně až 14. srpna spolu s dodatkem k urychlenému provedení akce tak, aby mohla být do konce měsíce skončena.²⁵ V archivních pramenech ABS se o průběhu a výsledcích akce se zřetelem na romskou populaci nepodařilo žádné materiály dohledat.²⁶

O přetrvávajícím problému svědčí Výnos Zemského národního výboru v Brně pro Zemi moravskoslezskou ze dne 21. ledna 1947.²⁷ Upozorňuje na zvyšující se počet trestných činů, které páchají Romové především v pohraničních oblastech a snaží se regulovat jejich migraci. Odvolává se na některá ustanovení Zákona o potulných cikánech z roku 1927, avšak zároveň zapovídá vydávání kočovnických listů, které by Romy opravňovaly k úředně povolenému kočování. Nalezneme zde také zmínku o nadcházejícím plošném řešení problému.

První poválečný soupis Romů

První poválečný soupis Romů nařídil ministr vnitra Václav Nosek vyhláškou ze dne 17. července 1947. Bylo tak učiněno podle ustanovení zákona č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech. Nařízení se dotýkalo „[...] všech potulných cikánů a jiných tuláků práce se štítících, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případě, i tehdy, mají-li po část roku – hlavně v zimě – stálé bydliště.“²⁸ Vyhláška se tedy nevztahovala na etnické Romy jako na celek, nýbrž na Romy kočující a šířeji na všechny osoby nežijící usedlým způsobem života.²⁹ Zakazovala těmto osobám opustit po dobu soupisu (ve dnech od 18. do 23. srpna 1947) místo pobytu a určovala sankce za její porušení.³⁰

Celostátní soupis Romů prováděly jednotlivé složky SNB a z jeho příprav vyplývá, že největší důraz byl kladen na informace o rodině, o původu Romů a na vyhotovení kvalitních otisků prstů.³¹ O tom, jak měl soupis probíhat, nepřímě vypovídají místní dílčí vyhlášky, vydávané po celém území státu. Osoby, kterých se soupis týkal, nebyly

25 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, A 4-3, inv. j. 2 a ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 74.

26 Dochovaly se pouze torzovité soupisy Němců a zprávy o bezdomovcích.

27 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 38, Cikáni – nutná opatření. Výnos ZNV č. j. 60694-II/12-1946 určený místním a okresním národním výborům a všem složkám SNB v Zemi moravskoslezské.

28 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 10. Srov. § 3, který téměř doslova opisuje úvodní ustanovení prvorepublikového zák. 117/127 Sb. o potulných cikánech.

29 Soupisu podléhali i tzv. „světští lidé“ – provozovatelé kočujících zábavných podniků, pouťových atrakcí, komedianti, loutkáři, brusiči nožů a nůžek, dráteníci, koňští handlři, podomní obchodníci a tuláci.

30 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, A 4-4, inv. j. 12, Vyhláška o potulných cikánech a ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 10 v rozvedené formě, Vyhláška Kriminální ústředny z 20. 7. 1947. Viz také dokument na s. 22 a 23.

31 ABS, f. M/2, inv. j. 96. Kriminální ústředna v Praze si od oblastních úřadoven předem vyžádala předběžný počet Romů nacházejících se v jednotlivých oblastech, aby mohla dodat dostatečné množství tiskopisů nutných pro provedení soupisu. Byly to jmenné a daktyloskopické karty.

evidovány v „terénu“, nýbrž se měly samy dostavit na příslušnou stanici SNB.³² V některých případech příslušné služebny SNB určovaly pořadí příchodu jednotlivých rodin. Soupis byl zaměřen na všechny osoby nad čtrnáct let, na jejich původ a státní příslušnost. Cílem bylo evidenčně zachytit současný stav romské populace, prověřit osoby nacházející se u kočovných společností, zajistit cizí státní příslušníky a vytipoval praceschopné osoby. Rodiny (ve vyhláškách se objevuje i termín „tlupy“) se měly dostavit se všemi rodinnými příslušníky, z nichž každý měl mít u sebe své osobní dokumenty. Jednotlivé rodiny pak měly dodat i kočovnické či živnostenské listy a produkční licence a měly být poučeny o tom, že oprávnění kočovat mají jen s kočovnými listy. Po ukončení soupisu měly jednotlivé osoby obdržet evidenční lístek.³³

Organizaci soupisu měly na starosti oblastní kriminální úřadovny (v Praze kriminální komisařství) ve spolupráci s okresními a místními národními výbory, realizaci pak prováděly složky SNB. Ve větších městech kriminální úřadovny a komisařství, v menších obcích to byla jednotlivá velitelství stanic SNB, které poté dodávaly informace okresním kriminálním úřadovnám, postupujícím je dále na příslušnou oblast. Celek se koncentroval na Kriminální ústředně v Praze. Při sestavování soupisu bylo povoleno přihlídnout k určitým odlišnostem, k rozdílným místním podmínkám. Další dílčí formální odchylky existovaly mezi českými zeměmi a Slovenskem.³⁴

O bližším průběhu soupisu nelze z pramenů ministerstva vnitra získat bližší informace. Počet Romů v českých zemích podle výsledků celostátního soupisu činil 16 762 osob.³⁵ Číslo pravděpodobně neodpovídá zcela realitě, zachycuje pouze část romské populace, na což lze usuzovat z některých situačních zpráv, uvádějících počty kočujících Romů v řádech desítek či stovek jedinců nacházejících se i v malých obcích.³⁶ V neposlední řadě potvrzují nedostatečný výsledek soupisu i regionální výzkumy.³⁷ O diskutabilnosti kvality prvního poválečného sčítání Romů vypovídá výnos hlavního velitele SNB z 9. října 1947 (tedy téměř s dvouměsíčním odstupem), vyzývající k postrestání Romů, kteří se dosud vyhýbali soupisu a byli přistiženi bez evidenčního lístku.³⁸

32 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, E 2, inv. j. 4, Výzva místním národním výborům k upozornění stanic SNB na potulné cikány; nebo ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 94, Evidence cikánů – provádění.

33 Na Slovensku se vyplňovaly dvě daktyloskopické karty. Srov. pozn. 31.

34 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 38. Např. v Brně se měly jednotlivé rodiny dostavovat na pracoviště Oblastní kriminální úřadovny v určených dnech podle abecedy.

35 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 94; nebo Národní archiv (dále jen NA), f. MV – Nosek, kart. 32, č. sp. 3174/47, Zpráva o soupisu cikánů. V celém Československu přesahoval dle výsledků soupisu počet Romů 100 000 osob.

36 ABS, f. A 14, inv. j. 440 a 582.

37 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945–1975)*. Ostrava 1989, s. 26–27. Řada Romů před soupisem cíleně opouštěla místa pobytu, vracela se na Slovensko, nehledě na to, že v roce 1947 nebyla romská populace v českých zemích ještě usazena.

38 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 79, Výnos MV-HV-SNB č. I-23898/1947-Va/3, dochován v opisu Zemského velitelství v Brně.

Restrikce ze strany SNB vůči romskému etniku pokračovaly kvůli přetrvávajícím problémům i v následujících letech. Reakcí na tuto skutečnost byla spolupráce úřadů státní správy při pokusech o regulaci kočování, pokračovaly také snahy o evidenci Romů, přísné vedení přihlašovací agendy a podnícení k co možná trvalému pracovnímu poměru.³⁹

Příloha 10
 k VKS č. 59/47
 číslo: 820 (49).

**MINISTERSTVO VNITRA
KRIMINÁLNÍ ÚSTŘEDNA**

Číslo: 820 (49). V Praze dne 20. července 1947.

Boj proti zločinnosti.

Opatření proti cikánům — soupis.

V nových státních poměrech bylo očekáváno, že cikánský živel využije jedinečné příležitosti k usídlení, zanechá dosavadního kočovného způsobu života a zapojí se do řádného zaměstnání jako ostatní občané. S ohledem na to, že dosud se tak stalo jen v omezeném počtu případů a že naopak cikáni jsou předmětem nespočetných stížností vyznávajících v tom, že cikáni se znovu potulují, žebrají, jsou nebezpeční cizímu majetku a dopouštějí se trestných činů, jest třeba, aby byla provedena některá opatření, která by účelně připravila vyřešení tohoto problému. Poněvadž nezbytným předpokladem dalších opatření je v první řadě řádná a úplná evidence cikánů, která po dobu nesvobody nebyla soustavně prováděna a doplňována, bude na celém území ČSR proveden nový soupis všech cikánů a osob žijících po jejich způsobu. Provedení soupisu jest úkolem bezpečnostních orgánů. Způsob provedení upravují níže uvedené směrnice.

§ 1.

Všeobecně.

Soupis bude proveden ve dnech 18.—23. srpna 1947. Jest naprosto nepřipustné, aby již nyní byly osoby soupisu podléhající vykazovány z dohlédacích obvodů do jiných míst. Jest také nežádoucí upozorňovati na tuto akci předem osoby soupisu podléhající.

§ 2.

Provedení soupisu.

Soupis provedou na celém státním území okresní národní výbory a místní (ústřední) národní výbory statutárních měst. Použijí k tomu svých výkonných orgánů, t. j. kriminálních úřadoven a orgánů SNB, na Slovensku orgánů stopovacích stanic a orgánů NB. Tyto složky budou při soupisu postupovati dle pokynů ministerstva vnitra — kriminální ústředny, na Slovensku kriminální ústředny v Bratislavě. Bezpečnostní orgány jsou povinny býti si při provádění akce co nejúže nápomocní a při sledování účelu akce vzájemně se podporovati. Aby byl zajištěn plný úspěch soupisu, přednostové oblastních kriminálních úřadoven v dohodě s oblastními veliteli SNB svolají pracovní poradu, ke které pozvou bezpečnostní referenty ONV, vedoucí okresních kriminálních úřadoven a okresní velitele SNB. Na poradě, s přihlédnutím k místním poměrům, stanoví se způsob provádění soupisu v dohlédacích obvodech. Přednostové oblastních kriminálních úřadoven a oblastní velitelé SNB jsou povinni se přesvědčiti před provedením soupisu, že všechny předpoklady pro soupis byly již učiněny a že pověřeni orgány jsou o svých úkolech řádně instruováni.

§ 3.

Osoby podléhající soupisu.

Soupisu podléhají cikáni s místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štitíci, kteří po cikánsku žijí a to v obojím případě i tehdy, mají-li po část roku — hlavně v zimě — stále bydlíště.

Do soupisu jest pojatai také ty cikány, kteří se t. č. nacházejí v soudní vazbě, trestních ústavech, donucovacích pracovnách, jiných výchovných ústavech, nemocnicích a pod. Jejich soupis provedou místné příslušné služebny, t. j. služebny, v jejichž obvodu zmíněné ústavy (věznice) se nalézají.

Cizozemští cikáni nebo osoby žijící po způsobu cikánů, kteří se neoprávněně zdržují na území ČSR, bud'ť rovněž pojatai do soupisu. Po provedení soupisu bud'ť však zadržení a předání okresním národním výborům, případně ředitelstvím národní bezpečnosti k potrestání dle příslušných předpisů a k vyhoštění z ČSR.

³⁹ ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, E 2, inv. j. 8, Opatření proti cikánům, proti jejich kočovnému způsobu života a proti krádežím (1948).

§ 4.

Publikace soupisu.

Soupis bude proveden na základě vyhlášky ministra vnitra ze dne 17. července 1947, uveřejněné v Úředním listě republiky Československé ze dne 22. července 1947, díl I., částka 114.

Publikaci této vyhlášky v jednotlivých obvodech okresních národních výborů zařadí okresní národní výbory dle směrnice oběžníku ministerstva vnitra ze dne 17. července 1947, č. j. 820/49 - V a/4.

§ 5.

Úkoly bezpečnostních orgánů při soupisu.

Soupis bude zahájen dne 18. srpna 1947 v 8 hod. a skončí 23. srpna 1947 o 24. hodině. Po tuto dobu jest zaříditi, aby služebny byly tak obsazeny, by bylo možno zajistiti řádné a plynulé odbavování osob hlásících se dle vyhlášky k soupisu. Bezpečnostní orgán vyplní nejprve v každé hlásici se osoby, která vyhovuje předpokladům uvedeným v § 3, tiskopis dle vzoru 1. Všechny rubriky tohoto tiskopisu musí býti přesně vyplněny; zejména na přesné údaje o rodinném původu jest klásti největší důraz. Po vyplnění tiskopisu vzoru 1 vyhotoví bezpečnostní orgán daktyloskopickou kartu (skladové číslo státní tiskárny v Praze 2014) a sice v Čechách a na Moravě jednu, na Slovensku dvě. Poněvadž podkladem celého soupisu jsou vlastně daktyloskopické karty, musí býti věnována jejich vyplnění a zejména zhotovení otisků prstů největší péče a pozornost. Je nezbytné, aby otisky prstů byly provedeny čistě a tak zřetelně, aby mohly býti bez obtíží klasifikovány.

Nebude-li možno zjistit správnost osobních dat dle předložených osobních dokladů, budíž vlevo nahoře napsáno „dle doznání“. Do rubriky číslo 16 daktyloskopické karty budíž u cíkánů příslých ze Slovenska zapísáno kromě dosavadního bydlíště také místo, kde se dotčená osoba zdržovala na Slovensku. Popis osoby nemusí být při tomto soupisu prováděn, vyjímaje rubriky 23 (t. j. zvláštní znamení a tetování), již budíž věnována v každém případě zvláštní pozornost. Daktyloskopické karty se vyhotovují u osob starších 14 let. Aby bylo zamezeno případnému opakování soupisu těchto osob, po případě aby sepsaná osoba mohla prokázati, že se soupisu podrobila, budíž každé sepsané osobě vydán evidenční list dle vzoru 2. Tento evidenční list je dvojdielný, na Slovensku trojdielný. První díl budíž opatřen služebním razítkem a podpisem vedoucího úřadovny (veditele stanice) a vydán sepsanému cíkánu, druhý díl budíž v Čechách a na Moravě zaslán kriminální ústředně v Praze, na Slovensku pak s vyplněným třetím dílem kriminální ústředně v Bratislavě.

Budou-li později po provedení soupisu zastíženy cíkánské osoby bez uvedeného evidenčního listu, budíž soupisové řízení provedeno s nimi dodatečně a mimo to učiněno příslušné trestní oznámení ve smyslu § 13 zákona č. 117/27 Sb.

Po ukončení soupisu vyhotoví služebny soupisový výkaz dle vzoru 3.

§ 6.

Zasílání soupisového materiálu.

Soupisový materiál, t. j. vyplněný tiskopis dle vzoru 1, dále jednu, na Slovensku dvě pečlivě vyhotovené daktyloskopické karty, složené po skupinách rodin (tlup), dále druhou část evidenčního listu (na Slovensku druhou a třetí část evidenčního listu) a tiskopis dle vzoru 3, budíž zaslány stanicím SNB okresním kriminálním úřadovnám, na Slovensku pak stopovacími stanicemi. Okresní kriminální úřadovny soustředí soupisový materiál z celého okresu a zašlou jej oblastní kriminální úřadovně. Oblastní kriminální úřadovna zašle materiál z celé oblasti po vyhotovení soupisového výkazu za celou svou oblast dle vzoru 3 kriminální ústředně v Praze, na Slovensku soustředí celý materiál stopovací stanici NB, které jej zašlou kriminální ústředně v Bratislavě.

§ 7.

Jiná opatření při soupisu.

Při soupisu budíž prováděna stálá kontrola všech zábavních a kočovných podniků za účelem podchycení všech osob ukrytých v podobných podnicích, práce schopných nebo pracovně plně nevyužitých. Osoby, soupisu podléhající, které nemají řádné zaměstnání, budíž ihned oznamovány příslušným okresním úřadům ochrany práce. Závady zjištěné u držitelů produkčních licencí budíž oznamovány příslušným okresním národním výborům.

§ 8.

Ustanovení závěrečná.

Způsob provedení soupisu na Slovensku upraví kriminální ústředna v Bratislavě. Potřebné tiskopisy vzoru 1, 2, 3 opatří kriminální ústředna v Praze. Daktyloskopické karty lze objednat u fy Gusek — nár. správa v Kroměříži. V ostatním se poukazuje na příslušná ustanovení zák. č. 117/27 Sb. a vládn. nař. č. 68/28 Sb.

Přednosta kriminální ústředny:
Dr. Drtina v. r.

Pokyn ministerstva vnitra k prvnímu poválečnému soupisu Romů.
ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 10–12.

Snahy o zařazení Romů do cihelen, šterkoven a kamenolomů

Poválečná léta, spojená s opětovným příchodem Romů do českých zemí, jsou z pohledu materiálů bezpečnostních složek opětovně spjata s kritikou jejich kočovného způsobu života a s častými stížnostmi ze strany obyvatelstva, prostupujícími do služebních písemností. Ty poté putují k nadřazeným útvarům ve formě hlášení s naléhavými

požadavky na „*připoutání Romů ke stálé práci*“.⁴⁰ Iniciativa tohoto druhu však v poválečném Československu vzešla i ze strany centrálních úřadů státní správy.

U počátku snahy stála patrně Komise pro mobilizaci pracujících, která podala žádost o obstarání pracovníků pro cihelny, šterkovny a kamenolomy. Záležitost byla 6. února 1947 projednána v Ústřední plánovací komisi. Úřad předsednictva vlády, generální sekretariát Hospodářské rady, dal podnět k projednání ministerstvům sociální péče, techniky, průmyslu a vnitra. Ministerstvu vnitra bylo vládním usnesením doporučeno soustředit Romy v táborech, nacházejících se v blízkosti cihlen, šterkoven a kamenolomů.

V rámci rezortu ministerstva vnitra přešlo projednávání návrhu na dvě oddělení: oddělení Vb/3, spravující táborovou agendu a na oddělení Va/4 – Kriminální ústředna, které se zabíralo problematikou trestné činnosti obecně a mělo na starosti i provádění evidence a soupisů romského obyvatelstva. Oddělení Vb/3 konstatovalo, že pro soustředění Romů na základě etnické příslušnosti není v dobové legislativě žádné opodstatnění a odkázalo na dosud platný prvorepublikový Zákon o potulných cikánech, který se však týkal pouze Romů potulných, jejichž kočování navíc pouze reguloval, zdaleka však nezapovídal (nemluvě o koncentrování fluktuujících Romů na jedno místo). Oddělení Va/4 – Kriminální ústředna – návrh na „*soustředování*“ zcela zamítlo s odůvodněním, že otázka Romů není povahy kriminální, nýbrž sociální, a odkázalo na existenci pracovních táborů pro Němce, které organizovalo ministerstvo sociální péče. Přiznala pouze zodpovědnost za současný nepřehledný stav a zmínila se o chystaném celostátním soupisu Romů. Výše uváděný celostátní soupis, provedený roku 1947 ministerstvem vnitra, tak mohl být na základě těchto pramenů chápán jako jistá odpověď tohoto rezortu na projednávání návrhu ke koncentrování Romů do cihlen, šterkoven a kamenolomů. Jinou aktivitu vůči kladeným požadavkům ministerstvo vnitra nenabídlo.⁴¹

V postojích ostatních rezortů se objevily obdobné názory, poukazující na neukotvenost takovýchto požadavků v ústavě a platné legislativě. Ministerstvo průmyslu se v této kauze ohradilo špatnou pracovní morálkou Romů a podotklo, že „*[...] jejich výkon neuhradí náklady s jejich zaměstnáním spojené*“. Jediným rezortem, který návrh uvítal, bylo ministerstvo národní obrany, avšak nenabídlo k dispozici žádné vhodné internační tábory, které po něm byly požadovány a ohradilo se proti jejich případnému umístění do blízkosti hranic, celního pásma a opevněných míst.⁴² Aktivita v otázce zřízení táborů pro Romy byla v roce 1947 patrná také na ministerstvu sociální péče, které vedlo komunikaci mezi jednotlivými rezorty a kterému je také adresováno nejvíce odpovědí. Konečné zamítavé stanovisko padlo na půdě ministerstva vnitra

40 ABS, f. A 14, inv. j. 173 a inv. j. 440.

41 ABS, f. E-6, inv. j. 15.

42 Tamtéž, inv. j. 45. V případě zřízení tábora pro Romy v pohraničí si ministerstvo národní obrany vyhrazovalo jeho schválení. Přínos ve zřízení takových táborů spatřoval rezort obrany v lepší konsolidaci pohraničního území a obecně v zájmu obrany státu.

v červnu 1947, kdy utichá veškerá aktivita vedoucí ke vzniku poválečných pracovních táborových zařízení koncipovaných na etnickém principu.⁴³ Jednání byla ukončena, aniž by byl jediný návrh uveden do praxe.

Poválečné období je obdobím krátkým, přesto jej lze považovat za určující a v řadě ohledů za specifické. Zásadním je pro romskou komunitu jako takovou. Dochází ke znovuosídlení českých zemí Romy, ačkoliv z pohledu odsunu a přesídlování mnohem větších skupin obyvatelstva hraje tato migrace pouze dílčí úlohu. Dochovanost pramenů bezpečnostních složek z tohoto období je problematická. Pro samotné bezpečnostní složky je toto dynamické období prostoupeno řadou reorganizací, což se ve stavu archivního materiálu nutně odráží.⁴⁴ Oproti letům následujícím nelze příliš vycházet ze spisového materiálu, mezi prameny dominují vyhlášky a nařízení, často z provenience úřadů místní správy, které spolu s útvary SNB vyhlášky a nařízení vydávaly. Provádění pak leželo spíše na uniformovaných příslušnících SNB. Bezpečnostní složky nesledují v daném období vůči romskému obyvatelstvu žádný komplexnější postup. Jejich role se omezuje na pozorovatele o usměrňovatele konkrétních místních podmínek. Spolu s úřady místní správy kladou důraz na zaměstnanost, dosídlování oblastí zasažených odsunem Němců, evidenční podchycení obyvatelstva a obecně udržování pořádku. Nejkriklavější případy se trestají pokutami, vězením či vypovídáním jedinců do domovských obcí.

Platnou legislativou je prvorepublikový Zákon o potulných cikánech, který reguluje kočování a kočovné živnosti, avšak kvůli poválečné migraci Romů nedocházejí některá jeho ustanovení svého naplnění. Problematické se zdá vydávání kočovnických listů. Některé úřady jejich vydávání přímo zapovídají,⁴⁵ místo nich je obecně vyžadováno potvrzení o stálém pracovním poměru vydaném Úřadem ochrany práce.⁴⁶ Zdá se, že byla přijímána i potvrzení vydávaná zaměstnavatelem,⁴⁷ přesto kočovnické listy nadále existují a jsou někdy i vyžadovány.⁴⁸ Zákon i jako celek bývá v tomto období označován jako nedostatečný.⁴⁹ Všechny poválečné regulace na něj však odkazují nebo z něj přímo vycházejí. Rovněž neúspěch jednání o zřízení pracovních táborů pro Romy v roce 1947 lze přičíst tomuto zákonu, který romskou menšinu definoval jako

43 Tamtéž.

44 KROUPA, Vlastislav: *Sbor národní bezpečnosti 1945–1948*. Praha 1977. SNÍTIL, Zdeněk (ed.): *Stručný přehled dějin SNB*. Praha 1981, s. 49–64. Záhy po osvobození Československa vypukl boj o „lidový a demokratický charakter SNB“.

45 ABS, Sběrka rozkazů a nařízení, G 1, inv. j. 13. Je vyžadováno i rušení dříve vydaných kočovnických listů.

46 Tamtéž.

47 Tamtéž, inv. j. 37, Vyhláška Národního výboru hlavního zemského města Brna a Ředitelství Národní bezpečnosti v Brně z 24. července 1946. Někdy jsou vydávána i speciální potvrzení o zaměstnání Romů.

48 Požadavky k celostátnímu soupisu Romů v roce 1947, viz pozn. 30 a 32.

49 ABS, Sběrka rozkazů a nařízení, E 6/4, inv. j. 13, Oběžník referátu Národní bezpečnosti v Moravské Třebové.

sociální vrstvu. Koncentrace na etnickém principu tedy v tomto případě nebyla de iure možná.

Jediným komplexním přístupem bezpečnostních složek vůči Romům v tomto období je revize jejich evidence v roce 1946 a celostátní soupis v roce 1947. Ověření evidence navíc není primárně zaměřeno vůči Romům, nýbrž proti Němcům a cizincům. I z ostatních dochovaných pramenů je patrné, že mezi poválečnými obtížemi státu nepředstavovali Romové pro bezpečnostní složky otázku zásadního významu.

2. Bezpečnostní aparát a „usazení kočujících osob“

Nedostatečná legislativa a politické změny v Československu přinesly v padesátých letech v některých ohledech radikální změnu v přístupu státu k romské menšině. Primárně a dle politických zadání se hledala cesta ke „zrovnoprávnění“ a plnohodnotnému zařazení Romů do rovnostářské společnosti budující socialismus. Romové byli nazíráni jako oběť vykořisťování minulých režimů, které byly na vině jejich kočovného způsobu života a získávání špatných charakterových vlastností.⁵⁰ Na počátku padesátých let tedy probíhaly dílčí pokusy o zrovnoprávnění s majoritou – především ze strany ministerstva informací a osvěty.⁵¹ Vytváření komplexního přístupu k Romům se však ukázalo být dlouhodobým procesem, probíhajícím celými padesátými léty. Aktivitu a dominantní úlohu v tomto procesu přebírá ministerstvo vnitra. Pomohla mu v tom role úřadu nadřízeného národním výborům. I po odloučení bezpečnostní agendy (po vzniku ministerstva národní bezpečnosti v roce 1950) zůstává kompetence v otázkách národnostních menšin (za kterou byli v tomto období Romové přechodně pokládáni) součástí agendy zúženého ministerstva vnitra. Ministerstvo vnitra sehrálo v otázkách romské menšiny roli koordinační složky mezi jednotlivými ministerstvy a dalšími centrálními úřady státní správy. Národnostní agenda se nacházela v kompetenci II. odboru MV. Tento odbor svolával mezirezortní porady, jejichž výstupy poté ve formě instrukcí zprostředkoval národním výborům všech stupňů.⁵² Ministerstvo vnitra se tak dostalo na počátek cesty k vytvoření komplexní koncepce v přístupu komunistického státu k romské menšině.

Akce „TO“

Během padesátých let ministerstvo vnitra vytváří a posléze uskutečňuje různá opatření. Byly jimi jednak dlouhodobý podíl na tvorbě nové státní koncepce završené Zákonem o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958, avšak i krátkodobá bezpečnostní opatření represivního charakteru, zaměřená výhradně proti kriminalitě

50 V tomto duchu pojednává Romy silně ideologicky zaměřená práce JAMNICKÁ-ŠMERGLOVÁ, Zdeňka: *Dějiny našich cikánů*. Praha 1955.

51 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích*, s. 34–55.

52 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 84.

romských obyvatel. Právě pro počátek padesátých let jsou typická opatření zaměřující se na kriminalitu spojenou především s vázaným hospodářstvím.

V první půli roku 1951 byl vydán zvláštní rozkaz Trestné činy proti zásobování páchané cikánskými tlupami.⁵³ Vycházel původně z iniciativy ministerstva vnitřního obchodu a šlo o celostátní plošné opatření určené všem krajským velitelstvím NB, zaměřené na krádeže potravinových a šatních lístků.⁵⁴ Výdej lístků na potraviny a šaty pro osoby nestálého pobytu se řídil specifickými pravidly.⁵⁵ U kočovných Romů docházelo k padělání odhlášek ze zásobování, připisování neexistujících rodinných příslušníků a ke krátkodobým pracovním poměrům, zaručujících potvrzení zaměstnavatele a následný výdej potravinových lístků a šatenek. Poté se už Romové do zaměstnání nevraceli, hledali si zaměstnání nová a s nimi spojená i nová potvrzení a následně benefity vázaného hospodářství. Nešvary tohoto druhu dosahovaly v uvedeném roce takového rozsahu, který (uveden formulací : „[...] *Případy lákání potravinových lístků a šatenek cikánskými tlupami dosáhly takové míry, že tímto způsobem jest vážně narušován pětiletý hospodářský plán zásobování obyvatelstva.*“⁵⁶) vedl k celostátnímu zásahu SNB. Byly při něm zadrženy stovky osob romského, ale i několik osob neromského původu – úředníků místních národních výborů, kteří Romům obstarávali padělané odhlášky ze zásobování, a dále byly zadrženy desítky překupníků.⁵⁷ Podařilo se zachytit i řadu lístků z krádeží, provedených přímo z místností a ohnivzdorných pokladen národních výborů (NV), jako například krádež všech potravinových lístků pro tři zásobovací období z vloupání do místnosti Jednotného národního výboru (JNV) v Ostravě.⁵⁸

K zamezení těchto trestných činů byla v následujícím roce vyhlášena další akce vůči „*toulavým osobám*“. Tentokrát se však netýkala represivního zásahu vůči pachatelům konkrétních trestných činů, nýbrž se zaměřila na bezpečnostní aparát, jeho fungování a schopnost reagovat a předcházet „*trestným činům páchaným kočujícími osobami často romského původu*“. Akci pod názvem „*Toulavé osoby*“ (zkráceně akce „TO“) vyhlásilo ministerstvo národní bezpečnosti – HS VB – Výnosem ze dne 26. srpna

53 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, E 5, inv. j. 4, Výnos KV NB Pardubice, Trestné činy proti zásobování, páchané cikánskými tlupami.

54 ABS, f. A 2/1, inv. j. 70, fol. 12–14, Informace pro ministra.

55 Výdej lístků na potraviny pro osoby nestálého pobytu byl upraven Výnosem ministerstva výživy ze dne 8. 4. 1949. Každé takové osobě byl vydán zvláštní průkaz, na který bylo možné vyzvedávat potravinové lístky jen s potvrzením o zaměstnání a přihlášením se na stanici SNB.

56 ABS, f. A 2/1, inv. j. 70, fol. 12–14, Informace pro ministra.

57 Tamtéž. Úředníků MNV bylo zadrženo 17. Celkový počet zadržených Romů není dochován, známy jsou výsledky akce jen z některých okresů: v okrese prokuratury Komárno zůstalo ve vazbě 81 osob, v Hradci Králové 50 osob. Celkový počet mohl tedy dosahovat několika stovek zadržených. Některé osoby uprchly před stíháním do Maďarska. Mimo to bylo zajištěno 13 automatických pistolí a desítky tisíc potravinových a šatních lístků.

58 Tamtéž.

1952 a ukončilo ji 1. dubna 1953.⁵⁹ Akci koordinoval náměstek ministra vnitra Jindřich Kotál.⁶⁰ Podstatou bylo shromáždění veškerého dostupného materiálu zachycujícího trestnou činnost „*toulavých osob*“. Sesbírané písemnosti měly být vyhodnoceny jako podklad pro komplexní řešení přístupu k trestné činnosti Romů v budoucnu. Za tím účelem byli pověřeni pracovníci správ MV v krajích a okresních oddělení VB vysláni na příslušné národní výbory, aby se seznámili s problematikou vydávání potravinových a šatních lístků pro osoby bez stálého pobytu. Měly být zajištěny i podezřelé materiály – falšované přihlášky a odhlášky k pobytu, u jednotlivých soudů měly být vyžádány i prošlé případy. Takto získané materiály putovaly přes obvodní, okresní a krajskou úroveň na HS VB, která je celkově vyhodnotila, přičemž každá úroveň měla povinnost materiály před odesláním v příslušném rozsahu sama pro své místní potřeby „vytěžit“.

Celý systém akce „TO“ se vymezoval nejen vůči Romům, nýbrž se pokoušel odhalit i nepravosti u příslušných úředníků – zásobovacích referentů, majících na starost lístkovou agendu při národních výborech. V rámci akce došlo také k pořizování fotografií a vyčíslení dosavadních hospodářských škod. Prokázaná celková škoda na odcizených potravinových lístcích byla při vyhodnocení akce „TO“ vyčíslena na 61 193 127,16 Kčs. Celková prokázaná škoda na potravinových lístcích, šatenkách i na ostatních krádežích pak dosahovala výše 68 490 972,66 Kč.⁶¹ Dle HS VB mělo k případnému zatýkání osob docházet jen ve výjimečných případech, veškerá činnost byla operativního charakteru. Akce měla tedy vést pouze k získání a vyhodnocení informací, které by vedly jednak k vyšetření spáchaných kriminálních činů, avšak především měly sloužit jako podklad k budoucí dlouhodobé koncepci MV v přístupu bezpečnostních složek k romskému obyvatelstvu.⁶²

Vyhodnocování a sběr informací, měly ambice vést ke „*komplexnímu řešení nastalé situace*“, jenž má současně utvářet dlouhodobý přístup k romskému obyvatelstvu v budoucnu. Staví tedy akci „TO“ na počátek všech reflexí a vyhodnocovacích procesů, které během padesátých let proběhnou vůči Romům, nejen v oblasti bezpečnostních složek státu.

Příprava „komplexního přístupu“ bezpečnostních složek státu vůči Romům

Při vyhodnocování akce „TO“ shromáždilo ministerstvo vnitra rozsáhlý písemný i obrazový materiál a vyslovalo několik závěrů. Jedním z nejvýznamnějších byla

59 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 54, Výnos MNB, HS VB.

60 Tamtéž, fol. 1. Náměstek ministra vnitra plukovník Jindřich Kotál byl osobou, ke které putovaly souhrnné informace z HS VB, a který informoval a dával návrhy na další postup ministru Rudolfu Barákovi. Dlouhodobě se zabýval agendou spojenou s Romy. V závěru padesátých let vedla akce „TO“ k trvalému usazení kočujících osob.

61 Tamtéž, fol. 55. Číslo zahrnuje jen prokázanou trestnou činnost při krádežích potravinových lístků.

62 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, E 2, inv. j. 32.

obava, že se zrušením vázaného hospodářství se trestná činnost romského obyvatelstva zaměří na majetkové delikty a krádeže. Z důvodu určité prevence tohoto vývoje se rezort vnitra rozhodl na základě výsledků akce „TO“ oslovit širší spektrum centrálních úřadů státní správy. V tomto kontextu se vyjadřuje o „*důsledné a systematické převýchově [...] a převýchova si žádá další osoby*“, přičemž hovoří o dosavadní malé pozornosti, jež byla kočovným Romům věnována, a o nekoordinovaném přístupu jednotlivých rezortů a úřadů státní správy. Naopak cílený, koordinovaný a systematický postup řady dalších rezortů by mohl dle mínění aparátu MV dosavadní nepříznivý trend zvrátit.⁶³

Problematickými byla u kočovných Romů shledána řada aspektů souvisejících s jejich tradičním způsobem života – neexistence trvalého pracovního poměru, neplnění vojenské povinnosti u mužů, obtěžování obyvatelstva v místě přechodného usazení Romů, mimoškolní výchova dětí a analfabetismus, dále přenášení nakažlivých nemocí a nesoustavná, či žádná zdravotní péče. Obtížným bylo pro MV především spojení kočování s trestnou činností, která pak je hůře odhalována. Oslovené rezorty se měly vyjádřit především k těmto bodům a vyslat 10. února 1953 své zástupce na poradu na ministerstvu vnitra. Již na konci ledna 1953 však ministerstvo poradu odvolává a oznamuje, že na zákrok aparátu ÚV KSČ a některých pracovníků rezortu kultury se bude problémem zabývat ministerstvo kultury a všechny připomínky a budoucí koordinace této otázky se budou nacházet v jeho pravomoci.⁶⁴

Tento zásah je snad možné přičítat připravovanému sloučení MV a MNB a obecně širší reorganizaci ministerstev, která formálně proběhla v druhé půli roku 1953. Vládním usnesením ze dne 10. listopadu 1953 (právě v souvislosti s reorganizací ministerstev) bylo stanoveno, že národnostní agendu – a s ní i otázky spojené mj. s romským obyvatelstvem – již nebude řídit ministerstvo vnitra, nýbrž se o ni podělí všechny rezorty v rámci svých působností, a to prostřednictvím vlastních orgánů na národních výborech.⁶⁵ Ministerstvo vnitra však rozdělení kompetencí patrně chápalo jako kompletní převzetí této agendy rezortem ministerstva kultury, neboť mu postoupilo veškeré své dosud získané materiály. A v letech 1953 a 1954, kdy je obesíláno řadou stížností na kočovné Romy (jejichž trestná činnost se znatelně zvyšuje po provedení měnové reformy) odpovídalo na tuto korespondenci s železnou pravidelností odkazem na předání kompetence ministerstvu kultury. Současně při svých odpovědích ministerstvo vnitra rovněž uvádělo, že mu nejsou známa žádná opatření, která by

63 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 3. Oslovenými institucemi byly ÚV KSČ, předsednictvo vlády, ministerstvo národní obrany, ministerstvo školství, ministerstvo zdravotnictví, ministerstvo stavebnictví, ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu, ministerstvo pracovních sil, ministerstvo dopravy, ministerstvo financí, ministerstvo kultury, Československá akademie věd, Státní úřad důchodového zabezpečení, Generální prokuratura a všechny krajské národní výbory.

64 Tamtéž, fol. 13, 24, 59 a 279.

65 Tamtéž, fol. 84, v. r. Jistou roli zde patrně hraje i aktivita ministerstva informací a osvěty v romské problematice na počátku padesátých let. PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích*, s. 34–55.

ministerstvo kultury zavedlo. Stěžovatelům také doporučovalo, aby se se svými stížnostmi obraceli na ministerstvo kultury.⁶⁶

Nové iniciativy se MV chopilo až po uplynutí více než dvou let. Na základě podnětu, vzešlého 15. března 1955 z Úřadu předsednictva vlády, začalo opět shromažďování příslušných podkladů o stavu řešení problému „*kočovných osob romského původu*“.⁶⁷ Využity byly materiály z akce „TO“ a mnohé nově doručené stížnosti jednotlivců, organizací i úřadů státní správy. Při této příležitosti bylo také osloveno ministerstvo kultury. To však popřelo, že by mu řešení otázek spojených s kočovnými osobami příslušelo a uvedlo pouze oblast kulturní a osvětovou, ve které působilo mj. i na romskou menšinu, a nabídlo rezortu vnitra poskytnutí svých výsledků dosažených v této oblasti. Rok 1955 byl tedy ve znamení komunikace mezi Úřadem předsednictva vlády a MV. Na příkaz ministra vnitra byla přípravou podkladů pověřena VS MV ve spolupráci s odborem pro věci národních výborů NV a HS VB. Značnou aktivitu při tomto procesu lze pozorovat ze strany legislativního oddělení, které bylo v soudobé struktuře MV součástí vnitřní správy MV a pravděpodobně veškerý proces příprav podkladů pro řešení otázek romského obyvatelstva koordinovalo. Aktivita a koordinační funkce tohoto oddělení byla patrná již při vyhodnocování akce „TO“ na počátku padesátých let. Veškeré materiály shromažďovalo, upravovalo a kompilovalo z nich výstupy pro ministra vnitra Rudolfa Baráka právě legislativní oddělení VS MV.⁶⁸

Ve fázi příprav podkladových materiálů byly vypracovány dva „*návrhy na řešení otázky bezdomovců a cikánů*“. Jeden je z provenience oddělení pro věci NV a druhý vytvořila HS VB.

Oddělení pro věci NV se věnuje spíše principům úřední agendy. Navrhuje soustředit agendu, týkající se romského obyvatelstva jako celku, zpět do kompetence rezortu vnitra. Minulé dva roky, kdy byla agenda rozložena mezi ostatní ministerstva, označuje jako krok zpět a jako postup, který se neosvědčil. Přesto ostatní rezorty nejsou vyloučeny z další spolupráce. Odbor pro věci NV naopak doporučil rozložení agendy, MV by si však uchovalo řídicí a koordinační úlohu. Na úrovni národních výborů by se pak romskou otázkou zabývaly rady NV, které měly být – v zájmu jednotného postupu – centrálně řízeny ministerstvem vnitra. Postup vůči Romům je v těchto materiálech důsledně označován „*péčí o cikány*“, jejímž výsledkem mělo být „*pozvednutí materiální a kulturní úrovně na úroveň ostatních občanů*“.⁶⁹

Druhý návrh, pocházející z HS VB, se obšírně věnuje řadě hlášení orgánů Veřejné bezpečnosti z různých míst republiky a místním problémům, které způsobují majoritnímu

66 Tamtéž, poznámky k zaslaným stížnostem.

67 Tamtéž, fol. 282–296, PŘÍLOHA Situační zprávy o trestné činnosti cikánského obyvatelstva. Podnět vzešlý na MV z Úřadu předsedy vlády má patrně svůj prvopočátek v aparátu ÚV KSČ. Sekretariát ÚV KSČ projednával dne 15. 9. 1954 Zprávu o některých nedostatcích v práci mezi cikány.

68 Tamtéž, fol. 5, 13.

69 Tamtéž, fol. 83–85.

obyvatelstvu především neusedlí, kočovní Romové. Materiál upozorňuje na jejich vysokou kriminalitu, na škody, které působí na majetku. Všímá si neschopnosti místní správy, často i samotných příslušníků VB řešit konkrétní vyhrcozenou situaci. Jako alarmující jsou dokonce uváděny případy ozbrojených střetů kočovných Romů s usedlým majoritním obyvatelstvem, ale i příslušníky VB. Zmiňují se problémy spojené s hygienou a absentující školní docházkou dětí. Návrh HS VB současně konstatuje, že kočovní Romové tvoří jen menší část romského etnika. Jejich počet odhaduje v celém Československu na 93 kočovných skupin o proměnlivém počtu osob (mezi 20–80), které se pohybují s 233 vozy různého typu. Řešení, které HS VB nabízí, je velmi důsledné a rozvedené do mnoha detailů. Hlavním požadavkem je vydání zákazu kočování, usazení kočovných osob a jejich zařazení do pracovního procesu. Postup tohoto řešení je rozpracován do řady detailů – rozvádí se způsob zabavování koní, likvidace náprav a kol u vozů, stanoví se „rozptyl“⁷⁰ romských rodin, zařazování na pracoviště (která budou na příchod Romů předem připravena), a s tím spojená „převýchova“. Materiál předpokládá i důslednou školní docházku romských dětí, zařazení starých lidí do domovů důchodců, dále se doporučují kurzy vaření pro ženy, pro všechny pak kurzy čtení a psaní a důsledná zdravotní evidence. Návrhy HS VB se nesou v duchu asimilačního způsobu zařazování Romů do majoritní společnosti a dokonce zde lze nalézt přímé varování před vytvářením uzavřených romských skupin. Návrh počítá s využitím síly sdělovacích prostředků – filmu, rozhlasu a tisku, které by měly začít poukazovat na negativní stránky kočovného způsobu života. V závěru je apelováno na správné načasování jednotlivých opatření a jejich současné provedení na celém území Československa.⁷¹

Vnitřní správa MV přejala do svých koordinujících podkladů řadu formulací jak z návrhu HS VB, tak z návrhu odboru pro věci NV. Jasně se zaměřuje především na skupinu kočujících Romů, kteří mají být trvale usazeni, ovšem postupuje mnohem mírněji než HS VB a koriguje usazení na „omezení a postupnou likvidaci kočovného způsobu života“. Rovněž váhá s jejich asimilací – „rozptylem“ a zařazením do závodů, škol a domovů důchodců. Navrhuje zvážit možnost zřízení romských škol, novin a vytvoření vlastního kulturního a národního života. Pro řešení otázek spojených s Romy navrhuje zřízení komise, v jejímž čele by byla vládou jmenovaná osobnost, řídící sbor zástupců z ministerstev vnitra, kultury, školství, pracovních sil a z ÚV KSČ. V případě nutnosti uvažuje VS MV o zřízení obdobných komisí i na úrovni některých krajů (Ústí nad Labem, Košice, Prešov). Varuje před jakoukoliv diskriminací Romů a trvá na jejich posuzování jako jakýchkoliv jiných občanů s jejich právy, ale i povinnostmi.⁷²

70 Termínem „rozptyl“ je myšleno rozdělování romských rodin – oddělené usazování jednotlivých rodinných příslušníků do lokalit, kde se jiní Romové nevyskytují nebo je jejich koncentrace nižší, než v lokalitě původní. Termín se v úvahách orgánů státní správy objevuje od poloviny padesátých let. Do praxe je uváděn především v šedesátých letech, kdy dochází k nejrazantnějším „rozptylovým akcím“.

71 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 85a–93.

72 Tamtéž, fol. 94–97.

Tyto tři návrhy se staly podkladem pro interní poradu na ministerstvu vnitra dne 18. listopadu 1955. Účastnili se jí zástupci HS VB, odboru pro věci NV a patrně i VS MV.⁷³ Jednání se dotkla obtížného vymáhání práva v komunitě kočujících Romů, existence vlastních struktur (jako je například soudnictví) těšících se u Romů větší vážnosti, než oficiální instituce státu. Zástupci MV si uvědomovali uzavřenost této komunity a promýšleli možnosti a konkrétní kroky k jejímu rozbití. Jistá inspirace byla rovněž hledána v okolních státech a v Sovětském svazu.⁷⁴

Materiály vytvořené třemi součástmi MV zásadně pojmenovávají problémy spojené s romskou menšinou. Řešení, která navrhuje, se přes mnohé peripetie rozhodovacích a zákonodárných procesů stávají úhelnými kameny v řešení tzv. „cikánské otázky“ v druhé polovině padesátých let 20. století.

Z výsledků sběru materiálů vznikl v závěru listopadu roku 1955 první souhrnný dokument s názvem Informace pro soudruha ministra vnitra k otázkám cikánského obyvatelstva.⁷⁵ Jde o rozsáhlou reprezentativní zprávu, která je kompilací závěrů tří výše jmenovaných subjektů MV. V elaborátu je patrný posun v některých dosud neujasněných otázkách.

V otázce chápání Romů jako národa je zřetelný příklon neudělovat Romům status národnostní menšiny, což by byl status spojený s podporou jejich kulturních specifík: jazyka, výuky v něm, otvírala by se tím i cesta ke vzniku romských periodik nebo menšinových kulturních organizací. Věc však není formulována zcela zamítavě a nadále je zde určitý prostor k další diskuzi.

Zcela jasno je naproti tomu v otázce jiné – v existenci kočovného způsobu života. Jeho zákaz měl být proveden okamžitě a rázně, neboť „[...] tento způsob života je v Československu, budujícím socialismus, historicky překonaný a musí být likvidován v zájmu cikánů samých.“ Zákaz kočování je chápán jako „[...] hlavní článek v řešení cikánské otázky“.⁷⁶

Vůbec nejopsažnější opatření v dokumentu se obrací k Romům „kočovným“, ačkoliv bylo konstatováno, že existují i další, odlišně charakterizované skupiny Romů. Skupinu první zde zaujali Romové „usazení, asimilovaní a z hlediska majority neproblémoví“. Skupinu druhou pak tvoří Romové „sice usazení a pracující, avšak stále měnící práci, častěji se stěhující a z hlediska majority chápání jako problémoví“. Tato skupina je v dokumentu nejpočetnější. Třetí, kvantitativně malou skupinou pak tvoří Romové „kočovní“, vůči nimž byla namířena většina opatření ministerstva vnitra. Své místo si zachoval návrh na zřízení komise složené ze zástupců ministerstev a ÚV KSČ, stejně jako zřízení obdobných komisí na úrovních jednotlivých KNV. Komise by tak dle návrhů MV připravily materiální podmínky pro likvidaci kočovného života

73 Tamtéž, fol. 98–99. Poznámky jednoho z účastníků porady se dochovaly.

74 Tamtéž. Projednávána byla řada právních norem o koních; hledaly se způsoby jejich budoucího odnímání kočovným Romům.

75 Tamtéž, fol. 99–111.

76 Tamtéž, fol. 102.

Romů a po jeho realizaci by svoji činnost zaměřily na „druhou“ skupinu – usedlých, avšak stále problémových Romů. Při provádění všech opatření mělo být k Romům přistupováno rázně, přičemž se však výkonní pracovníci měli vyhnout jakékoliv diskriminaci. Romové měli být v daných opatřeních pojmáni jako ostatní občané – mají mít jako příslušníci majoritní společnosti stejná práva, avšak současně jsou od nich i stejnou měrou vyžadovány stejné povinnosti. Ráznost a nekompromisnost byly dalšími aspekty měnícího se přístupu bezpečnostních složek k romské menšině.

Ještě roku 1952 vyšla Vyhláška MV o úpravě poměru osob cikánského původu, která naopak zdůrazňovala mírný přístup k Romům a před užitím represí dávala přednost metodám přesvědčování a domlouvání. Specifikum tohoto dokumentu nespočívá natolik v příklonu k opatrnému a umírněnému přístupu národních výborů vůči Romům, nýbrž v okolnosti, že se setkáváme s vůbec prvním předpisem, ve kterém se „lidově-demokratické Československo“ pokouší definovat svůj přístup k Romům. Vyhláška byla určena národním výborům všech stupňů. Kladla důraz na začlenění dospělých Romů do pracovního procesu a dětí do školní výuky. Pracovníci národních výborů byli vyzýváni, aby romským rodinám věnovali zvýšenou pozornost, byli důslední, avšak vyhli se rasové diskriminaci. Žádné sankce vůči Romům zde nebyly stanoveny, stejně tak nebyly příliš konkretizovány postupy, jak kýženého cíle dosáhnout.⁷⁷ Obecná formulace vyhlášky byla patrně příčinou jejího malého dosahu v praxi.⁷⁸ Pouze výjimečně se lze setkat s významnými a z dlouhodobého hlediska úspěšnými kroky místních orgánů, které si na základě tohoto předpisu vytvořily nástroje pro práci s romskou menšinou, zohlednily její potřeby a dosáhly i prokazatelných výsledků v širším spektru romských komunit jak usedlých, tak i stále se nově usazujících v českých zemích.⁷⁹

Materiál zpracovaný VS MV pod názvem Informace pro soudruha ministra vnitra o otázkách cikánského obyvatelstva byl počátkem prosince 1955 schválen ministrem Barákem a stal se základním dokumentem v dalším projednávání tzv. „řešení cikánské otázky“. V závěru roku 1955 se uskutečnila řada předběžných jednání zástupců MV na ÚV KSČ a na Úřadu předsednictva vlády. Bylo stanoveno, že po konzultacích se zástupci dalších rezortů, které bude svolávat a koordinovat MV, se dále dopracovaný elaborát stane podkladem pro politické rozhodnutí. Vzejít mělo z politického byra ÚV KSČ, návrh však připravovalo ministerstvo vnitra.⁸⁰ V jeho rámci bylo vypracováním pověřeno legislativní oddělení VS. Dochovaly se dva koncepty z počátku roku

77 NA, f. Ministerstvo vnitra II – dodatky, kart. 1283, Vyhláška MV č. II/3-21513/2-1952 ze dne 5. 3. 1952.

78 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 92. Vyhláška MV č. II/3-21513/2-1952 ze dne 5. 3. 1952 byla určena národním výborům všech stupňů. Orgány MV však byla komentována jako předpis, kterým se nikdo neřídí.

79 AMB, f. ObNV Brno I, inv. j. 252. Jediným známým příkladem takového úspěšného uplatnění vyhlášky MV o úpravě poměrů cikánských osob byl ÚNV Brno.

80 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 104, 115–116.

1956 nesoucí název Řešení otázky cikánského obyvatelstva v ČSR. Dokument má dvě části. V úvodu je zařazeno usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 15. září 1954, které patrně stálo na počátku zesílené aktivity řešit otázky spojené s romským obyvatelstvem.⁸¹ Druhou část tvoří Informace pro soudruha ministra vnitra o cikánské otázce. V textu Informace byly provedeny pouze drobné stylistické úpravy, vypuštěny nadpisy jednotlivých odstavců a pozměněn název, který nyní zněl totožně jako celý návrh Řešení otázky cikánského obyvatelstva v ČSR.⁸² Takto povrchně upravený dokument byl v únoru 1956 dále projednáván zástupci VS MV a sekretariátem ÚV KSČ.⁸³ Během února a března se na ministerstvu vnitra shromáždila nově doručená korespondence k tématu romského obyvatelstva, kterou většinou tvořily stížnosti obyvatel a hlášení ze služeben VB.⁸⁴ Nově získané materiály (a patrně i nespokojenost ministra vnitra) vedly k rozšíření a významnějšímu přepracování návrhu pro politické byro ÚV KSČ.⁸⁵ K jeho dokončení došlo v závěru března 1956. Teprve tato verze dokumentu byla pod názvem Situační zpráva o trestné činnosti cikánského obyvatelstva rozeslána 31. března 1956 zainteresovaným úřadům.⁸⁶

Situační zpráva byla rozsáhlým dokumentem se šesti částmi.⁸⁷ První částí byl návrh samotného znění usnesení politického byra ÚV KSČ o třech základních bodech, které ukládaly předsedovi vlády Viliamu Širokému zřízení komise,⁸⁸ jež by do dvou měsíců vypracovala konkrétní plán „řešení cikánské otázky“. Plán měl být předložen vládě a po jeho schválení měla komise dohlížet na jeho provádění. Nejdůležitější úkol byl spatřován v postupné „likvidaci kočovného způsobu života Romů“ a v energickém zajištění bezpečnosti majetku osob i státu před krádežemi „cikánských tlup“. Další úkoly byly určeny Z. Nejedlému, K. Bacilkovi a R. Barákovi. Karol Bacílek, 1. tajemník ÚV KSS, měl zajistit aplikaci stejných opatření i na Slovensku. Ministr vnitra Rudolf Barák se měl informovat u sousedních lidově demokratických států o tamním postupu vůči romskému obyvatelstvu. Ministr kultury a současně prezident ČSAV Zdeněk Nejedlý obdržel úkol iniciovat rozbor „cikánské otázky“ v Akademii věd, což mělo přispět k celkovému řešení problému.

81 Viz pozn. 67.

82 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 130–151.

83 Tamtéž, fol. 153, v. r.

84 Tamtéž, fol. 155–183. Hlášení přicházela přímo od útvarů VB, někdy byla jen zprostředkována souhrnnými zprávami HS VB. Několik poznatků jiných rezortů k otázce získalo MV patrně telefonicky.

85 Tamtéž, fol. 130. Na zásah ministra Baráka byla zrušena porada v únoru 1956 s vysvětlením, že MV nemá v rukou materiály, které by přinesly něco nového.

86 Tamtéž, fol. 248.

87 Tamtéž, fol. 184–200.

88 Tamtéž. Komise měla být dle návrhu složena ze zástupců ÚV KSČ, Úřadu předsednictva vlády, ministerstev: školství, kultury, místního hospodářství, pracovních sil, spravedlnosti, vnitra, zdravotnictví, Sboru pověřenců, Generální prokuratury, Ústřední rady odborů, ČSSM a ČSAV.

Po návrhu usnesení politického byra ÚV KSČ následoval samotný text Situační zprávy. Obsahově stále částečně vycházel z Informace pro soudruha ministra vnitra o otázkách cikánského obyvatelstva z listopadu 1955, avšak nyní byl důsledněji přepracován a rozšířen. Zpráva se snažila komplexně zachytit stav romské populace, aniž by ji rozdělovala na skupiny dle stupně sedentarizace romského obyvatelstva. Všimla si specifík romských komunit, jejich zvyků, způsobů řešení sporů, výchovy dětí. Opakovaly se zde problémy jmenované v předchozím dokumentu – potíže s evidencí osob, nedostatečná školní docházka a zdravotní péče. Do zprávy byly zahrnuty i konkrétní aktuální události převzaté ze stížností a hlášení, jež byly ministerstvu vnitra doručeny počátkem roku 1955. Často bylo naznačováno, že řešení problémů spojených s Romy souvisí s jejich kočovným způsobem života; kočovní Romové byli označováni za hlavní pachatele trestné činnosti: „*Tito lidé vůbec nepracují a žijí se výlučně krádežemi a podvody.*“⁸⁹ Zmiňovány byly i srážky majoritního civilního obyvatelstva s kočovnými Romy a požadavky národních výborů po zásadním celostátním řešení této otázky.

Kromě zákazu kočování, naznačeného na několika místech, nenabízela Situační zpráva žádný další postup nebo řešení. Její charakter byl veskrze informativní. V závěru pouze navrhla zřízení zvláštní komise, která by dohlížela na průběh konkrétních opatření prováděných vůči Romům, blíže však nebyla v textu nijak specifikována. Některé pasáže sice opakovaly fakta obsažená v Informaci pro soudruha ministra nebo z nich vycházely, avšak struktura zprávy je jiná: Detailněji si všímá odlišností romských komunit, jejich specifík, uvádí řadu čísel a konkrétních příkladů, ať z oblasti rezortu vnitra (kriminální činnost, problémy s evidencí), tak z oblasti školství nebo zdravotnictví, ale především neobsahuje žádné návrhy na řešení nastalé situace, ačkoliv jejich možné postupy jsou v náznamech přítomny.

Třetí část představuje přiložený opis dokumentu Zpráva o některých nedostacích práce mezi cikány, který byl 15. září 1954 schválen sekretariátem ÚV KSČ a stál patrně na počátku komplexního přístupu státní správy k řešení romské problematiky.⁹⁰

Dalšími částmi dokumentu Situační zpráva o trestné činnosti cikánského obyvatelstva v ČSR jsou přílohy spíše ilustrativního charakteru. Tvoří je v opise stížnosti na Romy od poslankyně Národního shromáždění Marie Jiráskové z Hostinného⁹¹ a projev poslance Mlčvého, který se o Romech paradoxně vyjadřuje při projednávání rozpočtu ministerstva vnitra.⁹²

Dokument, zpracovaný MV a rozeslaný 31. března 1956 k připomínkám, měl před sebou ještě dlouhou cestu ke konečnému schválení. I když většina oslovených institucí neměla k návrhu námitek a vyjádřila se během následujícího měsíce,⁹³ přesto

89 Tamtéž, fol. 191.

90 Viz pozn. 67.

91 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 181–182, Originál dopisu.

92 Tamtéž, fol. 198.

93 Tamtéž, fol. 207–208. Pouze ministerstva pracovních sil a místního hospodářství doporučila, aby řešení otázky Romů nebylo přenášeno na komisi, nýbrž na určitý rezort.

připomínkové řízení zůstalo stát na mrtvém bodě, neboť Úřad předsednictva vlády žádané vyjádření neposkytl. Návrh si k prostudování a vyslovení stanoviska vyhradil sám předseda vlády Viliam Široký.⁹⁴ Po řadě urgencí a uplynutí téměř sedmi měsíců byla jedinou pozitivní reakcí ze strany Úřadu předsednictva vlády na projednávanou Situační zprávu nabídka osobní schůzky předsedy vlády s ministrem vnitra.⁹⁵ Stanovisko předsedy vlády se však v roce 1956 získat nepodařilo a jeho absence zbrzdila celé řízení týkající se kočovných Romů i během celého následujícího roku 1957.

Pokus o likvidaci kočování ministerstvem vnitra

V jarních a letních měsících roku 1956 byla ministerstvu vnitra doručena řada stížností na kočovné Romy. Pocházely především z Brněnska, severních a západních Čech.⁹⁶ Vzhledem k neudržitelné situaci v řadě oblastí republiky a přerušení projednávání návrhu politického byra ÚV KSČ o kočovných Romech se iniciativy v řešení chopila HS VB. V souladu s pokyny ministra vnitra Baráka se mělo přistoupit k okamžité likvidaci kočovného způsobu života v Československu. Hlavní správa VB projednala s legislativním oddělením VS MV, odborem pro věci NV a zainteresovanými rezorty možnost urychleného vydání zákona o zákazu kočování.⁹⁷ Takové řešení však bylo shledáno jako příliš zdlouhavé, a tak při další poradě zástupců VS a HS VB dne 19. července 1956 se jako postačující a přitom dostatečně operativní jevílo využití platných předpisů o evidenci koní. Na základě těchto předpisů bylo možné tažná zvířata Romům zabavovat a znemožnit jim tak další kočování.⁹⁸ Současné byly vypracovány zásady, které k tomuto účelu stanovily konkrétní postup. Kočovní Romové měli být podle nich zadrženi, legitimováni a vyzváni k předložení dokladů o evidenci koní, stanovených příslušnými předpisy. Při zjištění přestupku (který vypracované zásady předpokládaly), mělo být zahájeno správní řízení s verdiktem zabavení koní

94 Tamtéž, fol. 231. Po dvou měsících, v květnu 1956, kdy mělo MV již měsíc vyjádření všech ostatních ministrů, zjišťovali pracovníci MV telefonicky na Úřadu předsednictva vlády stav projednávání návrhu. Bylo jim řečeno, že si jej k prostudování vyhradil předseda vlády Viliam Široký. Referenti legislativního oddělení VS MV se vzhledem k této okolnosti zpočátku rozhodli prodloužit v udělení stanoviska neurgovat.

95 Tamtéž, fol. 272, 275, 278, 304, 305, 332, 339. Urgence byly posléze MV zasílány 16. 8., 21. 9. a dne 20. 10. se na V. Širokého již osobně obrátil ministr vnitra R. Barák. Návrh osobní schůzky byl patrně reakcí na tento dopis. Zda-li se však schůzka k uvedenému tématu uskutečnila, nelze na základě archivních pramenů z provenience MV potvrdit. Avšak k vyjádření stanoviska zcela jistě nedošlo, neboť ze 17. 12. 1956 je dochována další urgence ze strany MV určená V. Širokému.

96 Tamtéž, fol. 214–230, 234–237, 246, 253–256, 258–262, 266, 269, 271. Stížnosti přicházely z národních výborů, ale i od jednotlivců. Některé byly adresovány prezidentu republiky a k vyřízení předány ministerstvu vnitra. Příjemnějším u některých stížností lze doložit jejich přeposílání z MV předsedovi vlády Širokému.

97 Tamtéž, fol. 311. Jednání bylo vedeno s Generální prokuraturou, ministerstvy školství, zdravotnictví, zemědělství, pracovních sil a Úřadem předsednictva vlády.

98 Tamtéž, fol. 257, Záznám z porady z 19. 7. 1956.

ve prospěch státu. „*Potrestaným kočovníkům*“ se současně nabídlo ubytování a práce a konečným efektem mělo být „*usazení dosud kočujících osob*“. K těmto rámcovým zásadám měly být posléze vydány podrobné instrukce, a to jak pro orgány VB, tak i pro národní výbory, které měly v dané věci jednat ve vzájemné spolupráci. Tento postup byl projednán s ministerstvy školství, kultury, pracovních sil, zemědělství, lesního hospodářství a s pracovníky Generální prokuratury, kteří vůči nim neměli námitek.⁹⁹

Krátce nato, již 28. července 1956, byl HS VB rozeslán Orientační dopis s výčtem opatření, která mohou příslušníci VB užít pro trvalé usazení kočovných osob. Opatření vycházela z výše stanovených zásad směřujících k zabavení tažných zvířat, k ubytování a zařazení Romů do pracovního procesu. Byly zde přímo citovány příslušné právní normy, jež mají být využívány, a příslušníci VB byli vyzýváni k ráznému, energickému přístupu a důsledné spolupráci s příslušnými národními výbory. Při zjištěné trestné činnosti nebo vyhýbání se pracovnímu zařazení měly orgány Bezpečnosti úzce spolupracovat s prokuraturou a důsledně takové přečiny vyšetřovat a trestat. Školskými odbory národních výborů měla být přísně kontrolována docházka romských dětí. Obecně byl zdůrazňován koordinovaný postoj orgánů VB, prokuratury a místní správy. Dopis byl rozeslán všem KS MV, správám VB a MS VB. Byl tedy určen všem útvarům VB v Československu k okamžitému provádění. Přesto se však nejednalo o rozkaz, který by stál na počátku rozsáhlé bezpečnostní akce složek VB, nýbrž jen o doporučení možného postupu.¹⁰⁰

Likvidace kočovného života by tak dle záměru HS VB mohla být provedena pouze v rámci kompetence rezortu vnitra, ovšem při součinnosti s národními výbory. Orientační dopis, rozeslaný všem útvarům VB, měl předjímat opatření, která by se po dohodě se zástupci příslušných rezortů stala závaznými. Jejich projednání a následné provedení plánovalo MV uskutečnit co nejdříve. Dne 16. srpna 1956 byl ministr vnitra Barák dotázán legislativním oddělením VS MV, zda souhlasí s provedením navržených opatření uvedených v zásadách a Orientačním dopise.¹⁰¹ Ministr vyslovil souhlas 17. srpna, načež na 20. srpna byla urychleně svolána pracovní porada zástupců zúčastněných ústředních orgánů státní správy.¹⁰² Výsledek jednání však nevyzněl pro konečné provedení akce. Jediným neproblematickým bodem byla represivní část návrhu – tedy zadržení Romů, jejich legitimování a prověřování dokladů tažných zvířat. Vyhledávání pracovních příležitostí a vhodného ubytování pro dosud kočovné Romy naráželo na nesouhlas zástupců ministerstev pracovních sil a místního hospodářství. Odbory pracovních sil NV nebyly podle svých vyjádření schopny – ani

99 Tamtéž, fol. 263, Likvidace kočovného způsobu života cikánů – návrh zásad.

100 Tamtéž, fol. 313, Cikánská problematika – návrh na opatření – orientační dopis.

101 Tamtéž, fol. 272–274, Informace pro soudruha ministra.

102 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 276. Porady konané na ministerstvu vnitra se zúčastnili zástupci Generální prokuratury, ministerstev pracovních sil, místního hospodářství, potravinářského průmyslu a za MV pak zástupci odboru pro věci NV a HS VB.

přes trvalý nedostatek zaměstnanců v průmyslu – donutit jednotlivé závody k tomu, aby Romy přijímaly do zaměstnání. Stejně tak poskytnutí vhodných bytů by naráželo na obdobné problémy a dosavadní zkušenosti, založené na špatném vztahu Romů k přiděleným bytovým jednotkám a na obecný nedostatek bytů, spojeného s nutností zápisu do pořadníků. Pouhá realizace represivní složky akce nebyla shledána jako dostatečně přínosná. Jednající zástupci vyjádřili v této otázce nutnost hledat politické rozhodnutí podpořené autoritou vlády. Výsledkem tak byla jen další urgence předsedovi vlády Širokému o urychlené projednání stanoviska pro politické byro ÚV KSČ a dále zpráva prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému. Od aplikace represivních opatření bezpečnostními složkami bylo upuštěno.¹⁰³

Z pramenů bezpečnostních složek není jasné, nakolik – a zdali vůbec – se útvary VB řídily doporučeným postupem z Orientačního dopisu HS VB. V archivních materiálech není obsaženo ani jeho odvolání.¹⁰⁴ Lze se proto domnívat, že varianta represivního postupu bezpečnostních složek vůči kočujícím Romům mohla být uplatňována částečně a v určitých místech, pravděpodobně však nikoliv konsekventně a v tak velkém měřítku, které by významně ovlivnilo stav kočujících obyvatel celého Československa. Vydaný Orientační dopis měl navíc dohru v kritice a řadě námitek vznesených Generální prokuraturou, ohrazující se vůči jakémukoliv omezování svobody pobytu a zákazu kočování, jenž by bylo v rozporu s dobovými platnými právními normami a především s Ústavou Československé republiky (Ústava 9. května). Kritika směřovala i k datu vydání Orientačního dopisu (28. července 1956), neboť byl datován ještě před poradou zástupců ústředních úřadů (konané 20. srpna 1956) a před vydáním konečného rozhodnutí.¹⁰⁵ Špatné načasování Orientačního dopisu a celkový neúspěch aktivity MV v realizaci opatření, směřujících k zákazu kočování a represí vůči kočovným Romům, vedly dokonce ke kritice v rámci samotného rezortu vnitra.¹⁰⁶

Cesta k zákonu o zákazu kočování

Pozornost rezortu vnitra se po neúspěchu pokusu o řešení otázky kočovných Romů v rámci vlastních kompetencí opět obrátila k politickému řešení celého problému. Na zásah ministra vnitra Baráka došlo těsně před odesláním informace o stavu řešení cikánské otázky ke stažení odpovědi Antonínu Novotnému, prvnímú tajemníkovi ÚV KSČ. Zprávu o neúspěchu jednání z 20. srpna 1956 obdržel jen předseda vlády Široký.¹⁰⁷ Na ÚV KSČ se ministr Barák rozhodl odeslat jiný dokument. Byla jím Zpráva o trestné činnosti cikánského obyvatelstva v ČSR. Šlo o rozsáhlý

103 Tamtéž, fol. 276–278, 280.

104 Tamtéž, fol. 307. Doložit lze pouze odmítnutí útvaru HS VB jeho odvolání z 11. 9. 1956.

105 Tamtéž., fol. 308–309.

106 Tamtéž, fol. 337. Náčelník HS VB odsuzuje nečinnost legislativního oddělení VS MV ve věci „zařazení potulujících se cikánů do práce a zákazu kočování“.

107 Tamtéž, fol. 297, Záznam o vyřízení korespondence referenta legislativního odd. JUDr. Ivo Havránka ze dne 28. 8. 1956.

elaborát, téměř identický se Situační zprávou o trestné činnosti cikánského obyvatelstva v ČSR, který MV vypracovalo a rozeslalo v březnu 1956. Dokument se měl stát podkladem pro usnesení politického byra ÚV KSČ, avšak kvůli absenci stanoviska předsedy vlády Širokého nebylo ukončeno připomínkové řízení. Stejně jako Situační zpráva měl formu usnesení polického byra ÚV KSČ. Vedle pozměněného názvu bylo v jeho obsahu oproti předloze několik změn. V první části návrhu byl k bodům jednotlivých usnesení politického byra zapracován nový úkol pro ministra Baráka: „[...] *instruovat orgány bezpečnosti, aby netrpěly trestnou činností osob cikánského původu a vyžadovaly od nich stejné dodržování zákonů jako od jiných občanů ČSR.*“¹⁰⁸ Akcent na dodržování zákonnosti je třeba vidět v souvislosti s řadou stížností nepřetržitě přicházejících ministerstvu vnitra od institucí i občanů, dožadujících se nápravy. Obdobné urgencye začaly právě v této době přicházet i z aparátu ÚV KSČ.¹⁰⁹ V závěru návrhu bylo navíc uvedeno, že souhlas s navrhovanými opatřeními vyslovily všechny jmenované ústřední úřady státní správy, kromě předsedy vlády.¹¹⁰ Vedle exempláře odeslaného prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Novotnému byly současně další čtyři výtisky Zprávy o trestné činnosti odeslány 28. srpna 1956 sekretariátu ÚV KSČ.¹¹¹

Druhá půle roku 1956 je vyplněna urgencemi MV předsedovi vlády Širokému.¹¹² V říjnu téhož roku se však ve strukturách MV objevila nová, zprvu neověřená informace o vydání zákazu kočování v SSSR. Iniciativy se opět chopila HS VB, vyžádala si ověření této zprávy a zjištění bližších údajů prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí.¹¹³ Kladnou odpověď s českým překladem zákona obdrželo MV dne 21. listopadu 1956.¹¹⁴ Šlo o výnos Nejvyššího sovětu č. 450 ze dne 5. října 1956 O zapojení potulujících se Romů do práce. Lapidární znění výnosu formulovaného do tří bodů zakazovalo Romům kočování pod trestem nuceného přesídlení a výkonu nápravných prací po dobu pěti let. Radám ministrů svazových republik bylo nařízeno usazení potulných Romů v trvalých bydlíštích, jejich zapojení do práce a zajištění kulturních a sociálních potřeb. Výnos také hovoří o tom, že většina Romů v Sovětském svazu v žije v současnosti usedlým způsobem života a ustanovení jsou tedy namířena proti menšině, která „[...] *se dosud potuluje, vede příživnický způsob života a často se dopouští trestných činů.*“¹¹⁵

Rozhodnutí Nejvyššího sovětu o zapojení potulujících se Romů do práce se stalo silným argumentem k urychlenému projednávání obdobné normy v Československu.

108 Tamtéž, fol. 303, 317–321.

109 Tamtéž, fol. 351.

110 Tamtéž, fol. 282–296. Upravené znění dokumentu.

111 Tamtéž.

112 Viz pozn. 97.

113 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 332. Bylo tak učiněno 20. 10. 1956 prostřednictvím VS MV.

114 Tamtéž, fol. 336. Na Hlavní správu VB zákon dorazil 27. 11. 1956.

115 Tamtéž, fol. 335, Český překlad výnosu Nejvyššího sovětu.

Na ministerstvu vnitra považovala sovětský výnos za základ dalších jednání především Hlavní správa VB.¹¹⁶ Jeden exemplář výnosu se na konci prosince 1956 dostal (jako příloha urgencí zasílaných ministerstvem vnitra V. Širokému) i na předsednictvo vlády, s doporučením přihlédnout k němu při projednávání řešení romské otázky.¹¹⁷

O významu sovětských norem pro ministerstvo vnitra svědčí i Řádná legislativně-právní zpráva č. 2/57, zasláná 25. září 1957 československým velvyslancem v Moskvě ministerstvu zahraničních věcí do Prahy. Informace byly poskytnuty na žádost MV na konci roku 1957. Sumarizovaly právní úpravy, věnující se „[...] zesílení boje s protispolečenskými živly, příživníky a narušovatelů veřejného pořádku v SSSR“.¹¹⁸ Kromě výše uvedeného výnosu Nejvyššího sovětu o zapojení potulujících se Romů do práce, zde byla uvedena řada dalších norem řešících různé druhy příživnictví, zahálky, alkoholismu a vandalství.

Zákon o trvalém usídlení kočujících osob

Vypracování a předložení návrhu na řešení „otázky cikánských osob“ nakonec převzal sám ÚV KSČ. Podklady vypracovalo jeho 3. oddělení a politickému byru je k projednání předložil Jiří Hendrych. Dne 5. prosince 1957 obdrželo MV k připomínkám první verzi návrhu, nazvaného Usnesení politického byra ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR.¹¹⁹ Koncept návrhu byl 26. března 1958 hotov a ÚV KSČ jej rozeslalo k mezirezortnímu připomínkovému řízení. Dokument měl v této fázi čtyři části. První část tvořil návrh samotného usnesení schůze politického byra ÚV KSČ, následovala Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR, dále byla zařazeno Usnesení ÚV KSČ o zásadách práce mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR a na závěr byl připojen výnos Nejvyššího sovětu SSSR o zapojení potulných Romů do práce.¹²⁰

Dokument, uplatňovaný jako návrh politického byra, lze jednoznačně považovat za odklon od dosavadních návrhů zpracovávaných dosud ministerstvem vnitra. ÚV KSČ vytvořil zcela nový elaborát, ve kterém obsahově nelze příliš spatřovat kontinuitu s jeho předchůdci z proveniencie MV, pokoušejícími se řešit otázku Romů – tj. se Situační zprávou, ani se Zprávou o trestné činnosti cikánského obyvatelstva v ČSR. Teze návrhu ÚV KSČ jsou mnohem ideologičtější, přes větší rozsah stran je však text paradoxně obecnější. Na rozdíl od materiálů MV, nebere tento elaborát naprosto v potaz strukturu romské společnosti, jejich zvyky a specifika jako možné příčiny současného stavu a vysvětlení mentality Romů. Vše je jednoduše vysvětleno útlakem vládnoucích tříd předchozích režimů. Chápání Romů jako etnika s právem na svébytný

116 Tamtéž, fol. 337, Přípis náčelníka HS VB legislativnímu oddělení VS MV ze dne 6. 12. 1956,

117 Tamtéž, fol. 339.

118 Tamtéž, fol. 355–361.

119 Tamtéž, fol. 363, Záznam z 9. 12. 1957.

120 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, sv. 2 nefoliováno. Srov. také NA, f. 02/2 ÚV KSČ, Politické byro, sv. 172, arch. j. 234, bod 7, fol. 1–29.

O F I S I

J. P. Lukes

338

Výnos Presidia Nejvyššího Sovětu SSSR č. 450.

O zapojení potulujících se cikánů do práce.
=====

V důsledku opatření, která Sovětský stát učinil k pracovnímu zařazení kočujících cikánů, ke zlepšení jejich životních podmínek a zvýšení životní úrovně, přešla již většina z nich k usedlému způsobu života a začala pracovat. Určitá část cikánů se však dosud potuluje, vede příživnický způsob života a často se dopouští trestných činů. Za účelem zařazení potulujících se cikánů do společensky užitečné práce Presidium Nejvyššího Sovětu SSSR stanoví :

1. Zakázat cikánům potulování a nabídnout jim, aby přešli k usedlému způsobu života.
2. Uložit Radám Ministrů svazových republik, aby učinily opatření k usazení potulujících se cikánů v trvalých bydlištích, k jejich zapojení do práce a k zajištění jejich kulturních a sociálních potřeb.
3. Stanovit, že plnoletí cikáni, kteří se budou zatvrzele vyhýbat společensky užitečné práci a potulovat se, budou rozsudkem lidového soudu odsouzeni k nápravným pracem na dobu až pěti let, spojeným s nuceným přesídlením.

Vyšetřování těchto případů mají provádět orgány Milice v souladu s platnými trestními zákonníky svazových republik.

Předseda presidia Nejvyššího Sovětu SSSR K.J. Voronilov

Tajemník presidia Nejvyššího Sovětu SSSR A. Gorkin.

Moskva, Kreml 5. října 1956.

/ Překlad pořízen ze sbírky Vědomosti Věrchovného Sovětu SSSR č. 21 /863/ ze dne 16. října 1956./

V Praze 27. listopadu 1956 - za správnost opisu : nečitelný podpis

Výše uvedený opis provedla stráž. Koldinská Helena

Výnos Presidia Nejvyššího sovětu SSSR č. 450 O zapojení potulujících se cikánů do práce. Ve své době byl silným argumentem ministerstva vnitra k restriktivnímu řešení tzv. „cikánské otázky“ v Československu. Opis českého překladu kolujícího na MV v závěru roku 1956. ABS, f. 6/2, inv. j. 381, fol. 338.

národní život je zde rezolutně odmítnuto a shledáno jako brzda a zpomalení procesu zařazování těchto osob do většinové společnosti.¹²¹ Dokument obsahuje pouhou zmínku o výrazné trestné činnosti Romů, které však nepřikládá zvláštní význam; konkrétní příklady nejsou uváděny žádné. Neobjevují se ani početní stavy romského obyvatelstva, kromě počtu kočujících osob v českých zemích, který ovšem udává jiné číslo, nežli dříve zpracované podklady MV.

Návrh ÚV KSČ dělí romské obyvatele na tři skupiny: usedlí, polokočovní a kočovní.¹²² Ve všech oblastech, kterým se věnuje, důsledně hovoří o „rozptylování“ Romů do práce, škol a ústavů, což by v důsledku vedlo k jejich asimilaci. Jako příklad takové úspěšné asimilace je vyzdvíženo několik „usazených a asimilovaných romských úderníků“. Zásadním akcentem, vinoucím se celým návrhem od názvu až po konkrétní pojednávání dílčí oblasti, je termín „práce“ – „[...] práce mezi romským obyvatelstvem“ – „[...] zapojení do práce“... Zdůrazňování termínu „práce“ jako prostředku integrace do většinové společnosti dává tušit jistou inspiraci zmíněného výnosu Nejvyššího sovětu SSSR, připojeného k návrhu pro politické byro ÚV KSČ. Tento prvek je patrně jediným převzatým materiálem celého návrhu, který lze jednoznačně připisat předchozím snahám rezortu vnitra.

Návrh usnesení stanovil řadu úkolů jednak jednotlivým organizacím KSČ, předsednictvu vlády i jednotlivým ministerstvům. Rezortu vnitra bylo uloženo vypracovat návrh zákona, jehož provedení by vedlo nejpozději do konce roku 1959 k úplné likvidaci kočovného způsobu života Romů. Dále měly orgány rezortu vnitra provést přesnou evidenci všech romských osob žijících na území Československa a vypracovat postup, zásadně omezující stěhování romských rodin. Zajištění evidence a většina dalších úkolů pro jiné rezorty byly termínovány datem 31. května 1958.¹²³

Projednávání návrhu a následná realizace usnesení politického byra ÚV KSČ nabralo tentokrát rychlý spád. Ministerstvo vnitra k němu sdělilo své připomínky obratem.¹²⁴ S dokumentem jako celkem, který odpovídá realitě, vyslovalo svůj souhlas. S jistou obavou se však vyjádřilo k přípravě zákona o zákazu kočování. Aby nevyzněl jako represivní akce, navrhlo pověřit jeho realizaci ministerstvo spravedlnosti. Zazněly také obavy, týkající se zajištění dostatečné kapacity pro ubytování kočovníků, což nebylo v návrhu nikomu uloženo. Realizaci evidence Romů přijalo MV bez připomínek. Navíc si vyhradilo i jeden z úkolů, jímž návrh pověřoval předsedu vlády Širokého – evidovat kočovné a polokočovné Romy ze strany místních národních výborů,

121 Materiály MV tuto otázku neřešily natolik radikálně. Přes jistou sledovatelnou tendenci – od počátečního multikulturalismu k asimilaci Romů – ji stále nechávaly otevřenu.

122 Stejně rozlišování se objevilo v materiálu Informace pro soudruha ministra vnitra, vypracovaného v roce 1955, ale v následujících textech a návrzích MV se již neužívalo.

123 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, sv. 2 nefoliováno. Srov. také NA, f. 02/2 ÚV KSČ, Politické byro, sv. 172, arch. j. 234, bod 7, fol. 4–6.

124 Tamtéž, fol. 369–370. Návrh usnesení politického byra obdrželo MV patrně na počátku dubna 1958. Dne 5. 4. odesílá své připomínky.

jako opatření spadající do kompetence ministra vnitra. Nadto se MV pokusilo prosadit do návrhu i prvek ze svých předchozích elaborátů, které k dané problematice zpracovávalo – navrhlo zřízení komise, která by na vládní úrovni dbala dodržování zadaných úkolů spojených s romským obyvatelstvem a současně vytvořila řídicí orgán pro obdobné komise, ustavené na krajských národních výborech.¹²⁵

Bezprostředně po ukončení mezirezortního připomínkového řízení bylo navrhované usnesení O práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR schváleno dne 8. dubna 1958 politickým byrem ÚV KSČ; znění téměř odpovídalo předkládanému návrhu.¹²⁶ Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem byla schválena bez jakýchkoliv změn. V jednotlivých bodech usnesení s vyjmenovanými konkrétními opatřeními byla provedena jediná změna. Dle připomínky MV byl bod o evidování Romů místními národními výbory přesunut z kompetence předsedy vlády do kompetence ministra vnitra Baráka. Žádné další připomínky nebyly reflektovány.¹²⁷ Ze schváleného usnesení vyplývaly tedy pro MV tři úkoly. Byla jím příprava zákona, na jehož základě bude nejpozději do konce roku 1959 provedena likvidace kočovného způsobu života. Dále vypracování návrhu na provedení přesné evidence Romů žijících na území Československa; tento návrh měl být hotov do konce května 1958. Posledním úkolem MV bylo zajistit evidenci všech kočovných a polokočovných Romů národními výbory.

Realizace úkolů započala okamžitě. Již 26. dubna 1958 rozeslalo legislativní oddělení VS MV k připomínce v rámci MV první návrh zákona pod názvem Zákon o zákazu kočování cikánů.¹²⁸ A již při první poradě náměstka ministra vnitra Kotála s náměstkem ministra spravedlnosti Josefem Literou a náměstkem generálního prokurátora Eduardem Švachem byly příprave zákona vytýkány značné nedostatky. Největším problémem bylo etnické vymezení zákona. Termín „*zákaz kočování cikánů*“ byl v procesu schvalování shledán sněmovnou nepřijatelným a místo něj bylo doporučeno pojmenování „*toulavé osoby*“. Tím by nebylo nutno definovat, kdo je či není „*cikánského původu*“, a navíc by se právní normou daly postihnout i další lidé žijící

125 NA, f. 02/2 ÚV KSČ, Politické byro, sv. 172, arch. j. 234, bod 7, fol. 3–29, Znění návrhů usnesení politického byra ÚV KSČ. Srov. také ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 184–200, Situační zpráva o trestné činnosti cikánského obyvatelstva v ČSR. Tamtéž, fol. 282–296, Zpráva o trestné činnosti cikánského obyvatelstva v ČSR.

126 ABS, f. 2/1, inv. j. 1202. Opis usnesení obdržela VS MV dne 14. 4. 1958 a rozeslala jej dalším složkám MV.

127 NA, f. 02/2 ÚV KSČ, Politické byro, sv. 172, arch. j. 234, bod 7, fol. 5–6, dopisované rukopisné poznámky ve strojopisném návrhu usnesení. ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 371–382, obdobné poznámky v opisu usnesení O práci mezi cikánským obyvatelstvem. ABS, f. 2/1, inv. j. 1202, konečné znění se zapracovanými poznámkami.

128 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, fol. 386–387. Součástí MV, které se k návrhu měly vyjádřit, byly HS VB a odbor pro věci NV. Celá příprava zákona pak byla řízena náměstkem ministra vnitra Jindřichem Kotálem. Tamtéž, fol. 384–385. Dochoval se i koncept (patrně předcházející rozeslanému návrhu) s názvem Zákon o zákazu kočování.

se kočovnými živnostmi. Vzhledem k řadě jiných nedostatků (převážně formálních) byly na poradě doporučeny další konzultace s pracovníky ministerstva spravedlnosti a Generální prokuratury.¹²⁹ V květnu proběhla v rychlém sledu série porad v rámci rezortu MV i mimo něj, kterých se opět účastnili zástupci ministerstva spravedlnosti a Generální prokuratury.¹³⁰ Z jednání vzešel Návrh zákona o zákazu kočování, rozeslaný 21. května 1958 ministerstvům, ústředním úřadům státní správy a krajským národním výborům k připomínkám.¹³¹

Návrh zákona sestával z šesti paragrafů a rozsáhlého úvodního ustanovení. Rómové zde byli označeni jako „[...] nepatrná část občanů, která žije starým, kočovným způsobem života, vyhýbá se poctivé práci a znepokojuje ostatní obyvatelstvo trestnou činností“. Stát si zde osoboval užívat takové postupy, aby „[...] tato nepatrná část občanů přešla k usedlému způsobu života, zapojila se do společensky užitečné práce a mohla se tak podílet na vymoženostech, které náš stát poskytuje všem občanům po stránce hmotné, kulturní a zdravotní.“

Kočování se dle návrhu zákona zakazovalo od 1. ledna 1959. Trest za porušení zákazu se stanovil na šest měsíců až tři léta odnětí svobody. Osobám, které zanechaly kočování, měly být naopak úřady nápomocny. Národní výbory měly takovým lidem poskytnout pomoc při opatření ubytování, zaměstnání a zajištění kulturních a sociálních potřeb. Návrh zákona definoval kočující osobu jako člověka, který „[...] se toulá z místa na místo, a to i tehdy, má-li hlášený trvalý pobyt (stálé bydliště) a žije se nekalým způsobem anebo se vyhýbá poctivé práci.“ Ustanovení zákona vyhrazovalo ministru vnitra vydání předpisů k jeho realizaci. V nich měl stanovit, jakým způsobem budou kočující osoby evidovány a zjišťována jejich totožnost, včetně dodatečných zápisů do matrik.¹³²

Společně s návrhem zákona byla v mezirezortním připomínkovém řízení rozesílána i důvodová zpráva. Silným ideologickým akcentem vysvětlovala nutnost zapojení všech obyvatel do výstavby socialistické společnosti. Kočovný život označovala za „zaostalou formu života“ a „přežitek, který musí být odstraněn“.¹³³ Dosavadním kočovníkům, u kterých se projevují „zbytky prvobytně pospolné společnosti“, mělo být umožněno podílet se na společném budovatelském díle. Díkce důvodové zprávy připomíná argumenty použité v Usnesení politického byra ÚV KSČ o práci mezi cikánským obyvatelstvem.¹³⁴ V dochovaném konceptu důvodové zprávy je každé slovo

129 Tamtéž, fol. 390. Porada náměstků se konala 3. 5. 1958. K širšímu vymezení zákona se kromě náměstků vyslovil i odbor pro věci NV ministerstva vnitra.

130 Tamtéž, sv. 2, nefoliováno. Doložitelné jsou porady 13. a 16. 5. 1958, jejich koordinování vedla VS MV. Za ministerstvo vnitra se jich účastnili zástupci HS VB a odboru pro věci NV.

131 Tamtéž, sv. 3.

132 Tamtéž, sv. 2 nefoliováno, Návrh zákona o zákazu kočování.

133 Tamtéž.

134 Tamtéž, fol. 386, v. r. Z doby přípravy zákona se zachovala poznámka vedoucího legislativního oddělení dr. Karla Komárka, který kolegům z HS VB a odboru pro věci NV oznamuje, že při vypracování důvodové zprávy k zákonu bude použit materiál schválený politickým byrem ÚV KSČ.

„cikán“ přeškrtnuto a nahrazeno slovem „občan“, případně „lidé“. Vztažení zákona na všechny osoby, nejen na Romy, je zde také zvlášť zmíněno. Závěr zprávy vyznívá poněkud paradoxně, neboť uvádí, že provedení zákona nebude vyžadovat nové finanční náklady, ale současně ukládá vytvoření vhodných podmínek pro usídlování kočujících osob národním výborům, které je mají zajišťovat ze svých rozpočtů.¹³⁵

Na přelomu května a června 1958 přicházely od obeslaných ministerstev a centrálních úřadů státní správy a krajských národních výborů připomínky k zákonu. Nejvíce jich vznesly krajské národní výbory, které především požadovaly důkladné provedení směrnic, s přesným stanovením povinností spojených s usazením kočujících osob. Většina ministerstev a ústředních úřadů státní správy neměla k návrhu zákona žádné připomínky. Pouze ministerstva financí, spravedlnosti a Generální prokuratura měly výhrady zásadnějšího charakteru. Ministerstvo financí si vyhradilo vyslovení konečného stanoviska až po zodpovězení výše uvedené otázky – kdo ponese finanční zátěž. Ministerstvo spravedlnosti se pozastavovalo nad formálními znaky navrhovaného zákona, nad celkovým rozvržením textu, příliš dlouhým úvodním ustanovením a nad nedostatky ve správných formulacích jednotlivých paragrafů. Nejvíce kritiky sklidil zákon u Generální prokuratury, která jak zákon, tak i důvodovou zprávu označila bez skrupulí za nevyhovující a navrhla vypracování nových norem a urychlené projednání jejich prováděcích předpisů, které by specifikovaly konkrétní povinnosti výkoných orgánů národních výborů.¹³⁶

Na základě doručených připomínek (které ovšem MV nebyly shledány nijak závažnými) se přistoupilo k úpravě osnovy návrhu zákona.¹³⁷ Podílely se na ní subjekty, které vznesly nejzávažnější námítky – ministerstvo spravedlnosti a Generální prokuratura. Ministerstvo financí ani žádné další úřady nebo národní výbory již nebyly obesílány. Konečné znění zákona bylo 10. června opět rozesláno k připomínkám – ovšem pouze ministru spravedlnosti a generálnímu prokurátorovi – kteří nyní s upravenou formou souhlasili.¹³⁸ Ta se výrazně odlišovala od návrhu původního. Návrh zákona změnil své jméno na Zákon o trvalém usídlení kočujících osob a zcela se vytratilo obšírné úvodní ustanovení. Jednotlivé paragrafy zákona, jejichž počet se zredukoval na pět, byly precizněji a obsažněji formulovány. Ustanovení o roli národních výborů, které se stalo prvním paragrafem zákona, prošlo nejvýraznější změnou. Podle nového znění byly národní výbory povinny pomáhat kočovným osobám s opatřením zaměstnání a ubytování a měly i po usazení těchto osob „[...] působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany“.¹³⁹ Celkové vyznění zákona, stejně jako nabytí účinnosti zákazu kočování nebo postihy za jeho porušení,

135 Tamtéž, sv. 2, nefoliováno, koncept důvodové zprávy k zákonu o zákazu kočování.

136 Tamtéž, sv. 2, nefoliováno.

137 Tamtéž, sv. 3, Informace pro soudruha ministra, kterou vypracovalo legislativní oddělení 10. 6. 1958.

138 Tamtéž. Svůj souhlas vyjádřili v přípisech ze 17. a 19. 6. 1958.

139 Tamtéž, sv. 3, nefoliováno.

se nezměnilo. Zákon byl rozeslán národním výborům 17. června 1958 spolu se směrnicemi k jeho provádění.¹⁴⁰ Rychlý sled připomínkových řízení, porad a rozesílání návrhů svědčil o spěchu v celém procesu jeho přípravy. Ještě v červnu roku 1958 předpokládalo MV, že jej sněmovna schválí v červenci, aby zákon i směrnice nabyly účinnosti 1. srpna 1958 a následná opatření z nich vyplývající (především soupis a evidence Romů) by tak mohla být provedena ještě na podzim roku 1958.¹⁴¹

Původní časové rozvržení realizace zákona se však MV nepodařilo dosáhnout. Rychlý proces přípravy se opět zastavil na vládním projednávání. Osnova Zákona o trvalém usazení kočujících osob byla sice Úřadu předsednictva vlády zaslána již 21. června, avšak i přes snahu ministra Baráka nebyla na poslední červnovou schůzi vlády zařazena a vláda schválila osnovu zákona beze změn, ve znění předloženém ministerstvem vnitra, až 30. července 1958. Tím se celé schvalování odsunulo o několik měsíců, na podzim roku 1958.¹⁴² V ústavněprávním výboru Národního shromáždění byl návrh zákona projednán 7. října 1958 a se třemi změnami byl Národním shromážděním 17. října 1958 schválen.¹⁴³ Zcela bylo vypuštěno ustanovení o zákazu kočovného způsobu života.¹⁴⁴ Postih dotyčných osob se tedy neměl dít za „*přestoupení zákazu kočování*“, nýbrž za „*setrvání při kočovném způsobu života, přes nabízenou pomoc státní správy k trvalému usídlení*“. A nakonec, vzhledem k pozdějšímu schválení oproti původnímu plánu, se trestný postih za porušení ustanovení zákona o setrvání osob při kočovném způsobu života posunul z 1. ledna až na 1. březen 1959.¹⁴⁵

140 Tamtéž, Průvodní dopis k zaslání zákona a prováděcích směrnic. Ministerstvo vnitra jej tedy odeslalo ještě dříve, než došla konečná stanoviska generálního prokurátora a ministra spravedlnosti. Přesto je znění návrhu zákona označeno v průvodním dopise jako verze, která bude předložena vládě. Směrnice byly projednávány na poradě 16. 6. 1958, tedy pouhý den před jejich odesláním.

141 Tamtéž, sv. 2, nefoliováno. Poznámky psané rukou na prvním návrhu Zákona o zákazu kočování cikánů. MV plánovalo provést soupis od 15. do 28. 9. 1958. Tamtéž, sv. 3, Informace o připravovaných opatření k řešení cikánské otázky v ČSR.

142 Tamtéž, sv. 3, Přípis legislativního oddělení MV náčelníkovi VS MV ze 6. 8. 1958 a opis Usnesení vlády Republiky československé z 30. 7. 1958 č. 678.

143 Sbírka zákonů Republiky československé, roč. 1958, Praha 1958, s. 199. Zákon o trvalém usídlení kočujících osob byl 11. 11. 1958 zveřejněn ve Sbírce zákonů pod č. 74. Viz dokument na s. 50.

144 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, sv. 4, Dopisy V. Kopeckého ministru vnitra R. Barákovi a záznam jejich vzájemného jednání k návrhu Zákona o trvalém usídlení kočujících osob dne 1. 10. 1958. Vypuštění ustanovení o výslovném zákazu kočování bylo provedeno na zásah náměstka předsedy vlády Václava Kopeckého. Proti tomuto zákazu vystupoval Kopecký už při koncipování zákona na půdě ministerstva vnitra. To však na výslovném zákazu kočování trvalo. Jeho zrušení se Kopeckému podařilo prosadit společnou dohodou krátce před projednáváním zákona v ústavněprávním výboru Národního shromáždění.

145 ABS, A 2/1, inv. j. 286, fol. 5, Usnesení 22. kolegia MV z 18. 9. 1958. K přesunutí termínu došlo především s ohledem na rozsáhlé a časově náročné úkoly národních výborů. V Národním shromáždění to zajistil zástupce náčelníka VS MV dr. Karel Komárek, na základě shodných požadavků složek MV, a prosadil poslanec František Štefánek při jednání ústavněprávního výboru.

Zákon o trvalém usídlení kočujících osob – příprava

První rozdělení rámcových úkolů k realizaci zákona se uskutečnilo na poradě u náměstka Kotála dne 10. září 1958. Účastnili se jí zástupci HS VB, VS MV a odboru pro věci NV, dále zástupce pověřenectva vnitra a Sboru nápravných zařízení. Kromě úkolů a jejich rozdělení složkám MV, byl probírán stav připravenosti příslušných úřadů na plánovaná opatření. K získání přehledu provedlo MV koncem srpna 1958 průzkum v krajích s největším počtem romského obyvatelstva. Národní výbory v českých zemích dopadly v hodnocení relativně dobře. Měly přehled o počtech a způsobu života Romů ve svých obvodech a mnohde byly již v srpnu ustaveny komise, které měly v praxi provádět ustanovení zákona – schváleného až v polovině října. Horší byla situace na Slovensku, kde se pověřenectvo vnitra touto otázkou dosud nezabývalo, v řadě krajů nebyly komise zřízeny vůbec a mimo to panovala i určitá nejednotnost v provádění příprav, když například v kraji Prešov je místo KNV vykonával KV KSČ.¹⁴⁶

Rámcové rozvržení úkolů spojených s realizací Zákona o trvalém usazení kočujících osob potvrdilo kolegium MV na své schůzi 18. září 1958. Současně stanovilo i časový plán jednotlivých opatření. Do konce září měl být hotov rozkaz pro Veřejnou bezpečnost, vypracován odhad počtu kočujících a polokočujících osob, a v půli října (tedy záhy po předpokládaném schválení zákona) měly být okamžitě vydány prováděcí směrnice. Na kolegiu MV byla také naplánována celostátní konference zástupců všech KNV o postupu při usazování kočujících osob. Při jednání byl stanoven termín celostátního soupisu kočovných osob – 26. až 31. ledna 1959. Podle požadavků kolegia měl být vypracován i zvláštní režim pro ty kočující osoby, které budou po nabytí trestní účinnosti zákona zadrženy a odsouzeny za jeho porušení. Měly se v nápravných zařízeních naučit číst, psát, pracovat a zachovávat základy hygieny. K úplné likvidaci kočovného způsobu života v Československu mělo podle plánu ÚV KSČ dojít do konce roku 1959.¹⁴⁷

Předběžný soupis Romů dala HS VB okamžitě k dispozici VS MV, která výsledky použila k finalizaci norem MV o trvalém usazení kočujících osob. Podle rozkazu podřízeným složkám VB byl operativní soupis a stanovení počtu kočujících osob proveden správami VB v jednotlivých krajích již v červnu 1958.¹⁴⁸ Šlo však spíše o odhady skutečného stavu Romů v republice. Podle těchto podkladů žilo nejvíce kočujících osob na Slovensku, v Čechách pak především v kraji Ústí nad Labem a Karlovy Vary. Soupis byl s ohledem na plánovanou likvidaci kočování opatřen i počty dopravních

Útvary VB byly připraveny provést akci v jakémkoli, i velmi zkráceném termínu. ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, sv. 3, Informace pro soudruha ministra vnitra ze 17. 7. 1958 a návrh vládního zákona č. 249 o trvalém usídlení kočujících osob s rukopisnými poznámkami vedoucího legislativního oddělení MV dr. Komárka.

146 Tamtéž, Program porady u soudruha náměstka Kotála k cikánské otázce.

147 Tamtéž, fol. 1–9, návrh usnesení 22. kolegia MV.

148 ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, G 5, inv. j. 28, Rozkaz č. 13/1958, Provedení operativního přehledu o osobách kočujících a polokočujících, rozkaz náčelníka S VB Gottwaldov z 13. 6. 1958.

prostředků, jimiž Romové disponovali. Byly to nejčastěji vozy tažené koňmi a traktory, jichž bylo nejvíce zaznamenáno ve středních Čechách.¹⁴⁹ Odhad útvarů VB se dosti rozcházel s předběžným početním stavem Romů, který dodal odbor pro věci NV, disponující údaji z krajských národních výborů.¹⁵⁰

K zajištění „trvalého usazení kočujících osob“ se konaly v době konečného schvalování zákona dvě rozsáhlé celostátní akce. První z nich – dne 30. října 1958 – se zúčastnili pracovníci krajských národních výborů a náčelníci správ VB, kteří projednávali především praktické otázky formulované v konečných úpravách směrnic k provádění zákona. O čtrnáct dní později pak pořádal Úřad předsednictva vlády dvoudenní aktiv, kam byli pozváni zástupci vlády, ÚV KSČ, KV KSČ, rezortů vnitra, školství a zdravotnictví, obrany, pracovníci KNV, KS MV a zástupci dalších organizací. Šlo o velmi rozsáhlou, reprezentativní, a přesto důvěrnou akci, bez přístupu novinářů.¹⁵¹ První den byl ve znamení projevů představitelů vlády, ÚV KSČ a ministrů, další den se aktiv rozdělil na pracovní sekce a projednával postup jednotlivých rezortů. Zástupci MV a SNB se již nesešli, neboť metodiku postupu uzavřeli na již zmíněné zvláštní konferenci, konané o čtrnáct dnů dříve. Svoji připravenost a výsledky mohli naopak na celostátním aktivu prezentovat ostatním. Zástupcům jiných rezortů tak byly kromě schváleného zákona představeny i ministerstvem vnitra zpracované a uzavřené směrnice k jeho provádění.

Z aktivu vzešla roku 1959 brožura *Práce mezi cikánským obyvatelstvem*, ve které bylo spolu s projevy řečníků otištěno i doslovné znění zákona a jednotlivých prováděcích směrnic rezortů vnitra, školství a zdravotnictví. Brožura byla určena pro vnitřní potřebu národních výborů. Dochovala se však i v řadě písemností MV a jemu podřízených útvarů, z čehož lze usuzovat na její značnou rozšířenost (a snad i znalost a následné užívání v praxi) jako jedné z metodických pomůcek příslušníků VB při provádění Zákona o trvalém usazení kočujících osob.¹⁵²

Podle časového harmonogramu, schváleného kolegiem MV dne 18. září 1959, byl ještě v závěru tohoto měsíce připraven rozkaz HS VB specifikující úkoly příslušníků VB při plánovaných opatřeních vůči romskému obyvatelstvu.¹⁵³ Jejich centrální role

149 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, sv. 4, Operativní soupis cikánských osob 1958. Soupis dala HS VB k dispozici již druhý den po schůzi kolegia MV.

150 Tamtéž, Přehled o počtu kočujících osob. Číslo v soupisech se značně rozcházela. Dle údajů KNV byl největší počet Romů v krajích Karlovy Vary a Hradec Králové.

151 Tamtéž, Korespondence mezi MV a Úřadem předsednictva vlády, Záznam o poradě k zajištění soupisu cikánských osob. Konference se konala 20. a 21. 11. 1958. Jen z rezortu vnitra se jí účastnilo 69 osob. O průběhu příprav na provedení soupisu a usazení kočujících osob se veřejnost dozvěděla až těsně před začátkem prováděných opatření.

152 ABS, přír. f. N, č. 1291–1295/83, bal. č. 4, *Práce mezi cikánským obyvatelstvem*. Brožura se dochovala na pracovištích MV, ale i krajských správ, školících středisek, či jednotlivých OO VB. Viz též ABS, f. RV, inv. j. 816; ABS, přír. fondu škol MV, č. 1135/81, bal. č. 1; ABS, přír. f. I, č. 1688–1710/87, bal. 239.

153 ABS, f. A 6/2, inv. j. 381, sv. 4, Rozkaz náčelníka HS VB k provedení zákona o trvalém usazení

je patrná již z rozdělení celé akce na: „*období před soupisem*“ – „*období soupisu*“ – „*období po ukončení soupisu*“. „*Období před soupisem*“ bylo věnováno organizačním přípravám, školení podřízených pracovníků při akcentu na koordinaci příprav s orgány národních výborů.

Samotný termín soupisu kočujících osob byl stanoven až 5. ledna 1959 na poradě u náměstka ministra vnitra Jindřicha Kotála.¹⁵⁴ Provedení zde bylo naplánováno na 3.–6. února 1959 a vyhlášeno zvláštním rozkazem ministra vnitra.¹⁵⁵ Pro řízení a koordinaci celé akce byl pod vedením náměstka Kotála zřízen na MV štáb, který převzal v půli ledna vedení veškerých příprav.¹⁵⁶ V druhé půli měsíce vyslal vedoucí pracovníky složek MV na prověrku KNV a správ VB ve všech krajích ČSR. Pověření pracovníci odstraňovali poslední nedostatky v informovanosti a připravenosti výkonných orgánů krajů.¹⁵⁷ O opatřeních vůči kočujícím osobám byli informováni také ministři vnitra Polska a Maďarska se žádostí o přísnější ochranu státních hranic v období soupisu.¹⁵⁸

Zákon o trvalém usídlení kočujících osob – realizace

Největší tíhu realizace nesly jednoznačně orgány národních výborů. Podle směrnice k provádění Zákona o trvalém usídlení kočujících osob byly právě národní výbory povinny pomáhat v poskytování vhodného ubytování a zaměstnání jak kočovným osobám, tak i osobám, které dříve kočovaly, ale stále žily v nevhodných podmínkách. Národní výbory měly i po usazení Romů dlouhodobě působit na začlenění původně kočujících osob do života majoritní společnosti. Role bezpečnostních složek byla omezena na asistenci při jednorázovém celostátním soupisu a při akcích zajišťujících postih osob po nabytí trestné účinnosti zákona.¹⁵⁹

kočujících osob – opatření linií VB. Koncept rozkazu byl hotov 29. 9. 1958. Vydán byl 23. 12. 1958 jako rozkaz HS VB č. 45, čl. 48.

154 Tamtéž, Záznam o poradě k zajištění soupisu cikánských osob. Došlo tedy k mírnému odchýlení se od časového harmonogramu stanoveného kolegiem ministerstva vnitra dne 18. 9. 1958.

155 Tamtéž, Záznam o poradě k zajištění soupisu cikánských osob. RMV o soupisu kočujících a polokočujících osob složkám VB odeslán 29. 1. 1959.

156 Tamtéž. Pět členů štábu: vedoucí odboru pro věci NV Jan Hanák, zástupce náčelníka HS VB Ján Majer, zástupce náčelníka VS MV Zdeněk Lukeš, náčelník odboru HS VB Karel Kalivoda a Václav Budil ze sekretariátu náměstka Kotála.

157 Tamtéž, Informace pro soudruha náměstka ministra plk. J. Kotála. Dílčí problémy se vyskytly v krajích Brno, Olomouc a Jihlava. Týkaly se hlavně stížností tzv. „světských lidí“ za zařazení do soupisu kočovných osob.

158 Tamtéž, Čistopisy a ruské překlady dopisů pro ministra vnitra MLR Bélu Biszka a ministra vnitra PLR Wladysława Wichu. Maďarský ministr vnitra Béla Biszku byl informován již osobně v závěru roku 1958 a obdržel na vlastní žádost obsáhlé materiály, zpracovávané během řešení otázky kočovného obyvatelstva v roce 1958.

159 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, sv. 4, Směrnice k provedení zákona č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob. Směrnice vydány 8. 12. 1958 pod č. j. NV/1-0508/58.

74**Zákon**

ze dne 17. října 1958

o trvalém usídlení kočujících osob

Národní shromáždění Republiky československé usneslo se na tomto zákoně:

§ 1

Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohly přejít k usedlému způsobu života; zejména jsou povinny těmto osobám pomáhat při opatrování vhodného zaměstnání a ubytování a působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany.

§ 2

Kočovný způsob života vede ten, kdo se ve skupinách nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci nebo se živí nekalým způsobem, a to i tehdy, je-li v některé obci hlášen k trvalému pobytu.

§ 3

Kdo setrvává při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta.

§ 4

Ministr vnitra vydá v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady předpisy k provedení tohoto zákona, v nich může zejména stanovit, jakým způsobem budou prováděny dodatečné zápisy do matrik, zajištěna evidence a zjišťována totožnost osob, které vedly kočovný způsob života.

§ 5

Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení, s výjimkou ustanovení § 3, které nabývá účinnosti dnem 1. března 1959; provedou jej ministři vnitra a spravedlnosti v dohodě se zúčastněnými členy vlády.

Novotný v. r.
Fierlinger v. r.
Široký v. r.
Barák v. r.
Dr. Škoda v. r.

Zákon č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob.

Sbírka zákonů Republiky Československé, ročník 1958, Praha 1958, s. 199.

Ve dnech konání soupisu byla příslušníkům VB i StB vyhlášena pohotovost. V rámci krajů byli příslušníci VB přesunováni do oblastí s větší koncentrací romského

obyvatelstva. V některých krajích byly vytvořeny i pohotovostní zásahové skupiny. Jednotlivé správy VB zajišťovaly dostatek materiálu, především tiskopisů, a technických pracovníků VB, kteří měli na okresní úrovni provádět daktyloskopování romských obyvatel. Orgánům národních výborů, provádějícím samotný soupis, byl přidělen potřebný počet příslušníků VB, kteří měli dbát na dodržování bezpečnosti, předvádět jak osoby, co se k soupisu nedostavily, tak osoby „v pohybu“, které nebyly schopny prokázat se potvrzením o provedeném soupisu – ty měly být zahrnuty do soupisu v místě zachycení. Pracovníci VB měli pro každou osobu starší patnácti let vyplňovat třídílný evidenční štítek,¹⁶⁰ zjistit totožnost a osobu daktyloskopovat. Evidenční štítek typu A sloužil evidenci na úrovni O VB, štítek B byl odeslán na S VB v kraji a štítek C založen na centrální evidenci HS VB. Záznam o zahrnutí do soupisu byl zanesen do občanského průkazu. Při jeho absenci měli pracovníci VB vystavit zvláštní průkaz, který nahrazoval občanský a současně sloužil jako doklad o soupisu.¹⁶¹ Kromě štítků vyhotovovala VB i daktyloskopické karty se zevrubným popisem osoby, odesílané k zařazení do evidence statisticko-evidenčního odboru HS VB a na správy VB. Karty byly podkladem pro možnou identifikaci osob, které se nemohly prokázat platnými doklady. U sporných případů docházelo navíc k fotografování.¹⁶²

Kromě evidence osob prováděli příslušníci z dopravní služby O VB prohlídky motorových vozidel a řidičských průkazů, držенých kočujícími osobami. Prohlídky měly dle rozkazu vést k „[...] trvalému vyřazení motorových vozidel všeho druhu z evidence dopravního inspektorátu pro špatný technický stav“. Zabavit se však měla i vozidla v dobrém technickém stavu. Po odebrání měla být umístěna do podniků socialistického sektoru. U řidičských průkazů měla být přezkoušena spolehlivost a schopnosti jejich držitelů, a při zjištění nedostatků měly být průkazy odebrány. Každý den soupisu byla podávána telefonická hlášení po hierarchii VB do štábu náměstka Kotála. Při zásazích se složkám VB zdůrazňovala taktnost a využívání přesvědčovacích metod nad metodami donucovacími.¹⁶³

Do soupisu bylo vzato 46 500 osob, z toho 23 207 ve věku nad patnáct let. Z celkového počtu tvořili většinu Romové.¹⁶⁴ Orgány MV předpokládaly, že se soupisu

160 Viz dokument na s. 55.

161 Viz dokument na s. 56.

162 ABS, f. 6/2, inv. j. 381, sv. 4, Rozkaz náčelníka HS VB k provedení zákona o trvalém usazení kočujících osob – opatření po linii VB. Koncept rozkazu byl hotov 29. 9. 1958, vydán 23. 12. 1958 jako rozkaz HS VB č. 45, čl. 48. Dochovaly se i rozkazy vydané náčelníky S VB v kraji Hradec Králové a České Budějovice. Viz také ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, B 1, inv. j. 7, Rozkaz náčelníka KS MV České Budějovice č. 2/1959, Soupis kočujících a polokočujících osob – opatření; ABS, Sbírka rozkazů a nařízení, E 2, inv. j. 43, Rozkaz náčelníka S VB č. 1/1959, Soupis kočujících a polokočujících osob – opatření po linii VB.

163 Tamtéž, sv. 4.

164 ABS, f. A 2/1, inv. j. 306, 8. schůze kolegia MV dne 23. 3. 1959, Zpráva o provedení soupisu kočujících osob podle zákona č. 74/1958 Sb. Z celkového počtu osob zařazených do soupisu bylo 3035 tzv. světských.

vyhnula necelá tisícovka Romů. Vyzdvíženy byly případy, kdy se skupiny Romů dostavovaly na MNV ve svátečním oděvu s celými rodinami a samy dohledávaly své příbuzné a známé, kteří se k soupisu dostavit nechtěli. V celém Československu muselo být předvedeno příslušníky VB jen 844 osob, z nichž většina nebyla romské národnosti, nýbrž šlo o tzv. světské osoby. Podobný počet, celkem 802 osob, byl zachycen na cestách, především na železnici. Tyto byly také většinou klasifikovány jako „*vyhýbající se soupisu*“. Mezi soupisem a předběžnými operativními soupisy z roku 1958 byl velký rozdíl, daný jednak odlišnými kritérii obou soupisů, avšak i způsobem vedení celé akce. Soupis v únoru 1959 byl veden příslušníky VB i civilními úřady, byl lépe připraven a patrně i důkladněji prováděn a dospěl tak k výrazně vyšším počtům osob vzatých do soupisu. Krajem s největším počtem kočujících osob se stal kraj Praha¹⁶⁵. Třetina osob z celkového počtu osob vzatých do soupisu, starších patnácti let, obdržela od orgánů potvrzení o soupisu. Významný počet Romů byl i fotografován, jelikož se vyskytly pochybnosti o jejich totožnosti. Při odebrání řidičských průkazů, motorových vozidel a koní byly orgány VB přes jasné pokyny zdrženlivější. V době soupisu byla takto eliminována téměř čtvrtina celkového stavu dopravních prostředků Romů a jejich řidičských oprávnění.¹⁶⁶

Při vyhodnocování soupisu kočovných osob bylo MV opatrné s vynášením soudu. Bylo si vědomo řady pochybení, přílišného užívání represí příslušníky SNB.¹⁶⁷ Za negativum bylo označováno i časté fotografování, příliš důkladné zdravotní prohlídky¹⁶⁸ a všeobecně nedostatečné užívání přesvědčovacích metod. Na MV dorazila také řada stížností, především od světských osob. Jejich prošetřování, spolu s některými dosud nedořešenými přesuny kočovných osob během soupisu, ztěžovaly rezortu vnitra vynesení rezultátu v hodnocení celé akce. Za jediné pozitivum byla považována dobrá spolupráce a komunikace mezi VB a národními výbory, která se projevovala na všech úrovních a byla patrná i ve složkách MV.¹⁶⁹

Ve druhém čtvrtletí roku 1959 dále probíhalo dohledávání osob, které se vyhnuly soupisu nebo byly ve věznicích; tam měl být soupis proveden dodatečně. Vyhodnocovalo se množství získaných dat a připravoval se trestní postih osob, které pokračovaly v kočovném způsobu života.¹⁷⁰ K těmto fázím realizace Zákona o trvalém usídlení kočujících osob se nepodařilo v archivních materiálech MV dohledat žádné další

165 Tamtéž, Statistický přehled celostátního soupisu kočujících a polokočujících osob v ČSR, konaném ve dnech 3.–6. února 1959.

166 Tamtéž.

167 Tamtéž. Docházelo k ní v případech zadržení a předvedení osob na veřejných prostorech, ulicích, v obchodech. V jednom případě užíval příslušník VB při soupisu složku s nápisem „*smrt-ní zápis*“ a způsobil paniku mezi předvolanými Romy. Mezi světskými osobami se rozšířila pověst, že budou po provedení evidence posláni do pracovních táborů na Sibiř.

168 Tamtéž. Nucení Romů svlékat se do naha, měření chodidel apod.

169 Tamtéž.

170 Tamtéž, Usnesení kolegia ministerstva vnitra z 23. 3. 1959.

podklady.¹⁷¹ Nelze ani dostatečně plasticky popsat průběh soupisu za spoluúčasti bezpečnostních složek, neboť se z něj – kromě závěrečné zprávy kompilované na ministerstvu – nedochovaly podklady tvořené denními hlášeními správ VB ze všech krajů Československa, dodávaných každý den po 18. hodině do štábu vedeného náměstkem Kotálem. Soupis kočovných osob byl jednoznačně významnou akcí, která završila dlouhodobé přípravy MV na zákaz kočování a stála na počátku faktických opatření, likvidujících možnosti Romů žít jejich tradičním způsobem života.

Přes zásadní dopad na romskou komunitu je nutné provedení soupisu chápat jako jednorázovou akci, zaměstnávající Sbor národní bezpečnosti jen omezenou dobu. Skutečná, dlouhodobá opatření, avšak i samotný soupis, prováděli civilní pracovníci národních výborů. Role bezpečnostních složek se poté jistě zaměřila na „pouhou“ represi či asistenci komisím zřízených při národních výborech. Snad i proto se tato tematika v několika následujících letech v materiálech ABS výrazněji neobjevuje. Relativně detailní rekonstrukce jednotlivých jednání v rámci MV, shromažďování podkladů a vytváření řady dokumentů pro vnitřní potřebu, ale i politických jednání během celých padesátých let 20. století, umožnilo zachování neobvykle detailního (a na padesátá léta i neobvykle kompletního) souboru písemností z činnosti legislativního oddělení VS MV.¹⁷² Tato složka MV neměla přímý vliv na jiné podřízené složky, nýbrž sloužila jako centrální, koordinační prvek celého ministerstva. Její úloha byla samozřejmě zásadní při vytváření právních norem a úpravě služebních podkladů vydávaných ministrem, ale i jiných součástí MV. Při vytváření koncepce postupu vůči romské menšině vstupují dále do procesu i Hlavní správa VB a odbor pro věci NV. Hlavní správa VB – jako zástupce a nadřízený orgán uniformovaných složek SNB – byla zastáncem razantního postupu vůči romské menšině. Ve sledovaném období vzešla z jejího prostředí řada aktivit, která posunovala jednání a dodávala mu nové podněty. Odbor pro věci NV naopak natolik aktivně ani radikálně nevystupoval, věnoval se především procesním záležitostem a vzájemné koordinaci činnosti bezpečnostních složek s civilní sférou státní správy.

Do procesu jednání a příprav Zákona o trvalém usídlení kočovných osob i jemu předcházejících podkladových materiálů vstupovala řada dalších subjektů – jiné rezorty, vláda, nebo i národní výbory – se svými požadavky. Mezi nimi požíval největší autoritu jednoznačně ÚV KSČ. Pravděpodobně z jeho podnětu se ministerstvo vnitřně přestává na počátku roku 1953 otázkou romské menšiny zabývat, ačkoliv v rámci teoretické přípravy zorganizovalo rozsáhlou akci operativního charakteru a shromáždilo nebývalé množství podkladů. (Pro toto období je možné užít výrazu menšina nejen

171 ABS, f. J 7/1, inv. j. 20. Určitou výjimku tvoří Vyhodnocení splnění úkolů na úseku cikánského původu a jaká opatření bude třeba nadále provádět. Jde však o kritiku ze strany VB namířenou vůči komisi národního výboru v Milevsku, kde se nacházela jedna usedlá romská rodina v nevyhovujících bytových podmínkách.

172 Dochovaný konvolut je součástí archivního fondu Organizační a vnitřní správy FMV, vzniklé po reorganizaci MV v roce 1969.

1455-58

Úřední záznamy:

Soupisové formuláře pro orgány Veřejné bezpečnosti. Tento typ formuláře užívali při soupisu kočovných a polokočovných osob příslušníci VB. Vyhotovovaly se ve třech exemplářích označených písmeny A, B a C; struktura byla totožná. Typ A zůstával na oddělení VB, typ B sloužil evidenci krajské S VB a typ C se stal základem centrální evidence, vedené HS VB.

ABS, f. 6/2, inv. j. 381, sv. 4.

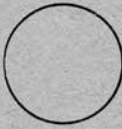
POUČENÍ:

- 1) Toto potvrzení nenahrazuje občanský průkaz ani jiný doklad totožnosti, stvrzuje pouze, že jeho držitel byl podroben soupisu.
- 2) Držitel tohoto potvrzení je povinen urychleně si obstarat potřebné doklady a žádat o vydání občanského průkazu.
- 3) V případě změny pobytu je držitel povinen se ihned řádně přihlásit u příslušné ohlašovny.
- 4) Ztrátu, odiznění nebo poškození tohoto potvrzení je držitel povinen ihned hlásit orgánu veřejné bezpečnosti.
- 5) Úmyslné poškození nebo přenechání potvrzení jiným osobám je trestné.

REPUBLIKA
ČESKOSLOVENSKÁ

POTVRZENÍ

o soupisu provedeném podle zákona
č. 74/1958 Sb.

Příjmení (vypište hůlkovým písmem)			Hlášený(á) k trv. pobytu	místo (obec)	
Jméno				ulice čp.	
Rozená				okres (čtvrť)	
Přezdívká			Dne		
Narozený(á)	d n	měsíc	rok		v
	místo (obec)				okres
	okres				Podpis orgánu vystavujícího potvrzení
Rodiče	otec		Otisk levého palce	Otisk pravého palce	
	matka rozená				
Státní příslušnost		Stav			
Povolání		Prac. poměr			
Předložený doklad (u OP číslo a serie)					

Potvrzení o provedeném soupisu, které bylo zpravidla zanášeno do občanských průkazů. Pokud kočující osoby občanský průkaz nevlastnily, bylo jim vydáváno toto potvrzení.
ABS, f. 6/2, inv. j. 381, sv. 4.

Na příkladu projednávání právní normy o postupu vůči osobám žijícím kočovným způsobem života je však během procesu vytváření zákona (o trvalém usídlení kočujících osob) patrná i autorita MV. Určité problémy s prosazováním svých záměrů nacházelo ministerstvo ve sledovaném případě pouze na půdě předsednictva vlády. Významnější výtky odborného charakteru přicházely ministerstvu ze strany Generální prokuratury.

Podobně jako v poválečném období, nepatřilo ani na počátku padesátých let řešení otázek romského obyvatelstva mezi prioritní záležitosti MV a jemu podřízených složek. Poněkud překvapivý nárůst trestné činnosti, spojené s vázaným hospodářstvím, vedl k prvním celostátním akcím postihujícím Romy v plošném měřítku. Avšak ani tyto akce nebyly vedeny s konkrétním a časově ohraničeným cílem, ačkoliv jistě směřovaly k určitým opatřením využitelným v budoucnu. Ta však konkrétně stanovila až politická rozhodnutí komunistické strany. Pokud nahlédneme na „*usazení kočujících osob*“ z politického hlediska, které určovalo jeho rámec závěrem roku 1959, lze usazení romského obyvatelstva – pro režim jistě viditelnou akci – spojit s vyhlášením dalšího řádu, do kterého vstupuje Československo otevřením nové vývojové etapy „socialistického budování státu“.

3. Revize politiky usazení kočujících osob

Šedesátá léta v Československu jsou obdobím politického uvolnění a často i kritiky postupů let padesátých. Represe a zásadní, rázný způsob řešení problémů s kočovným romským obyvatelstvem, které byly realizovány MV na základě Zákona o usídlení kočujících osob na sklonku padesátých let, doznávají rovněž změny postojů. Nejsou již tolik radikální, jsou praktičtější a ztrácejí ideologický podtext. Během šedesátých let je možné v písemnostech MV sledovat proměnu přístupu rezortu k Romům. Především dochází k revizi politiky usazování romského obyvatelstva, avšak uvolnění politických poměrů přináší i jisté možnosti realizace tradičního podnikání Romů a jeho následného postihu orgány SNB (viz podkapitola Výjezdy Romů do zahraničí).

Krise v realizaci usazování romského obyvatelstva

První „krizi politiky usazení romského obyvatelstva“ lze sledovat na přelomu let 1961 a 1962, pouhé dva roky pro realizovaném soupisu a usazení kočujících osob. Souvisí především se stavem komisí pro práci s cikánským obyvatelstvem, které byly v roce 1958 (v období příprav na usazení Romů) ustaveny při národních výborech a měly nést největší díl povinností spojených s organizací usazení a s dlouhodobým působením na romskou menšinu. Členy komisí byli většinou dobrovolníci či úředníci, vykonávající funkci bez nároku na odměnu. Na počátku šedesátých let se stav komisí stal povážlivým, neboť se jich většina rozpadla. Tím byl ohrožen základ celé koncepce „*usazení romského obyvatelstva*“.¹⁷³

173 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích*, s. 78–86.

Na počátku veškeré následující aktivity státních institucí stojí opět usnesení politického byra z 19. prosince 1961, které upozorňuje na nedostatky v „*práci mezi cikánským obyvatelstvem*“.¹⁷⁴ V červenci 1962 žádal Ústřední úřad pro věci NV ministerstvo vnitra o sdělení stanoviska ke zlepšení situace při naplňování Zákona o trvalém usídlení kočujících osob.¹⁷⁵ Rezort vnitra doporučil vyřešit především status „*komisí pro práci s cikánským obyvatelstvem*“, jejichž organizaci považoval za základ pro obnovu činnosti. Ministerstvo si bylo vědomo neustálých problémů se začleňováním Romů do pracovního procesu i s jejich ubytováním. Za důležitější však považovalo spíše evidenci Romů, vedenou národními výbory od soupisu v roce 1959. V praxi se stávalo, že původně kočovní a polokočovní Romové, považovaní za „dostatečně usazené“, byli z evidence vyjímáni. Byl jim vystavován nový občanský průkaz bez soupisového záznamu, mohli znovu získat řidičský průkaz, který byl osobám zahrnutým do soupisu většinou odebíráný. Takto vybavení a ze zvláštní evidence vyjmutí Romové se záhy navraceli k tradičnímu způsobu života a zvyšovala se jejich trestná činnost. Hlavní správa VB si proto vyhradila ve věci vyřazování Romů ze soupisu kočovných a polokočovných osob spolurozhodování a doporučila, aby byl nutný souhlas orgánů VB a prokurátora. Navíc v úkonu vyřazování z evidence spatřovala výchovný moment, který se dal využít vůči dosud evidovaným členům romských komunit. Vnitřní správa MV dále doporučila zaměřit pozornost na zneužívání sociálních dávek Romy, na vyhýbání se základní vojenské povinnosti a plnění alimentálních povinností vůči dětem, zařazeným do dětských domovů.¹⁷⁶ Problém komisí byl po sdělení stanovisek Ústředního úřadu pro věci NV a ministerstva vnitra projednáván i na úrovni vlády a parlamentu. Největším problémem bylo opětovné ustavení komisí a zajištění výkonu jejich soustavné činnosti. Byla proto navržena změna v postavení komisí, jako aktivu rad národních výborů. K osobní pomoci těmto komisím – v okruhu většího soustředění Romů – byli vybízeni i poslanci působící v příslušných obvodech. Zdůrazňován byl odpovědný výběr členů komisí tak, aby jejich rozhodování byla kvalifikovaná a dosah se orientoval kromě romské menšiny i na ovlivňování názorů majoritní společnosti. Do procesu vyjímání Romů z evidence kočovných a polokočovných osob zahrnul materiál ústavněprávního výboru Národního shromáždění i podmínku vznesenou HS VB, tj. souhlas pracovníků příslušného OO VB.¹⁷⁷

174 NA, f. 02/2, ÚV KSČ, politické byro, sv. 331, arch. j. 422, bod 10, fol. 4–25, Usnesení 177. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 19. 12. 1961. V usnesení je značný prostor věnován nutnosti a způsobu rozsídlování romského obyvatelstva.

175 ABS, f. A6/2, inv.j. 381, sv. 4, Dopis Ústředního úřadu pro věci národních výborů ze dne 27. 7. 1962.

176 Tamtéž, Stanovisko HS VB a konečné znění odpovědi Ústředního úřadu pro věci národních výborů ze dne 12. 9. 1962.

177 Tamtéž, Návrh opatření ke zlepšení situace na úseku plnění zák. č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob, Závěry ke zlepšení situace na úseku plnění zák. č. 74/1958 Sb. doporučené ústavněprávním výborem předsednictvu Národního shromáždění.

Revize přístupu vůči Romům v letech 1965–1966

Na počátku revize politiky „usazení Romů“ bylo Usnesení předsednictva ÚV KSČ z 15. června 1965. Podkladem se stala kontrolní zpráva shrnující nedostatky v ubytování, pracovním zařazení Romů a nedostatky v činnosti komisí, zabývajících se „*prací mezi cikánským obyvatelstvem*“. Problémy s romským obyvatelstvem byly označeny za neustále se prohlubující a počet obyvatelstva žijícího v nevhodných podmínkách za neustále se zvyšující. Předsednictvo ÚV KSČ vyzvalo všechny státní orgány ke konkrétním krokům, které by zvrátily dosavadní tendence v oblasti života romského obyvatelstva.¹⁷⁸

Soustavné a komplexní sledování problému romského obyvatelstva bylo uloženo vládě. Ministerstvo vnitra dostalo za úkol rozbor účinnosti zákona č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob. Do konce září roku 1965 měly být připraveny nové směrnice anebo navržena novelizace zákona tak, aby byla zajištěna jeho účinnost v současných podmínkách. Ministr vnitra Josef Kudrna pověřil vypracováním zadaného úkolu Jindřicha Thona. Na Thonovu žádost byl do přípravy materiálů zahrnut i Jan Hanák, vedoucí VS NV.¹⁷⁹

Koordinaci úkolů, spojených s kritickým usnesením ÚV KSČ, zpočátku převzal Úřad předsednictva vlády, který svým Usnesením ze dne 13. října 1965 zřídil Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva. Výbor byl složen z náměstků zainteresovaných ministerstev, zástupců ústředních orgánů společenských organizací a KNV z krajů s největší koncentrací romského obyvatelstva a přebíral organizaci v revizi romské otázky. Za MV byl jeho členem jmenován náměstek pro VB Jindřich Thon.¹⁸⁰ Ještě před zřízením tohoto výboru potvrdilo předsednictvo vlády úkol stanovený mu usnesením ÚV KSČ – tedy provést rozbor účinnosti Zákona o trvalém usídlení kočujících osob.¹⁸¹

Ministerstvo vnitra mělo v době vládou uloženého úkolu již rozbor připraven.¹⁸² Patrně se řídilo původním termínem, stanoveným v Usnesení ÚV KSČ na září 1965. K jeho předložení a projednání ve vládním výboru však došlo až při jeho prvním zasedání v březnu 1966.¹⁸³ Zpráva byla obsáhlým dokumentem sumarizujícím opatření

178 ABS, f. A 2/2, inv. j. 450, Usnesení 114. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 15. 6. 1965. Podobně jako v roce 1958 předkládal materiály k usnesení Jiří Hendrych.

179 Tamtéž, Pověření, Dopis náčelníka VS MV ze dne 22. 6. 1965. Plk. Jindřich Thon nahradil roku 1965 Jindřicha Kotála na místě náměstka ministra vnitra pro VB. Thon současně zastával pozici náčelníka HS VB.

180 ABS, f. H 1-4, inv. j. 762, sv. 1, fol. 155, Jmenovací dekret Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva ze dne 1. 12. 1965.

181 Tamtéž, inv. j. 722, Přípis VS MV z 21. 10. 1965 s vládním usnesením č. 502 O opatřeních k řešení otázek cikánského obyvatelstva.

182 Tamtéž, inv. j. 762, sv. 1, fol. 29. K vypracování nových směrnic, či případně novelizaci zákona č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob, byla zřízena komise při ministerstvu spravedlnosti. Ministerstvo vnitra v komisi zastupovali mj. Karel Grundloch a mj. Josef Prchal z HS VB. Materiály za MV byly vyhotoveny již 3. 9. 1965.

183 Tamtéž, fol. 5–16, Zápis z jednání Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva dne

provedená orgány NV, MV a jemu podřízených složek. Konstatovala určitou úspěšnost v „usazení“ některých Romů a jejich zapojení do stálého zaměstnání a odhadovala pětinu takových případů z celkového počtu romského obyvatelstva. Ostatní se po krátkodobém „usazení“ (v období bezprostředně po vykonaném soupisu, tj. po 6. únoru 1959) nedařilo udržet na jednom místě. K vyložení kočování nedocházelo, šlo spíše o fluktuaci, změnu místa pobytu přibližně třikrát do roka. Práce komisí při NV byla po počáteční aktivitě opět utlumena, evidence se přestávala vést. Národní výbory tak ztratily přehled o stavech Romů ve svých obvodech. K postihům ze strany VB docházelo také jen v prvních dvou letech po vykonaném soupisu. Za kočování bylo postihováno pouze kolem šedesáti osob ročně a počátkem šedesátých let se od uplatňování postihu (vzhledem k rozpadu evidence) začalo zcela upouštět.

Soupis a s ním spojený pokus o „usazení Romů“ v roce 1959 se ukázal být jednorázovou akcí, která nebyla orgány místní správy vedena konsekventně, a tím se z větší části minula účinkem, neboť její výsledky se měly dostavit právě až po dlouhodobém převýchovném působení na místní úrovni. Zákon 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob a především směrnice k jeho provádění, které byly založeny na soupisu a počítaly s jeho vedením a dlouhodobou „*prací mezi cikánským obyvatelstvem*“, tak byly naprosto neúčinné. K postihování Romů již nedocházelo na základě těchto právních norem, nýbrž se aplikovaly jiné platné normy z různých oblastí právního řádu.¹⁸⁴ Proto se Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva v závěru svého rozboru vyslovil pro zrušení Zákona o usazení kočujících osob z roku 1958 a pochopitelně také pro zrušení jeho prováděcích směrnic a zrušení dosavadní torzovité evidence kočovných osob, vzniklé na základě těchto předpisů. Bylo doporučeno vypracovat nový zákon, směrnice i evidenci. Nový zákon měl být namířen na „*řízený rozptyl Romů*“ a měly v něm být přesněji uvedeny povinnosti národních výborů a dalších organizací. Evidenci by opět vedly národní výbory, ovšem jako evidenci osob, kterým byl přikázán pobyt v jejich obvodu.¹⁸⁵

Z usnesení vládního výboru vyplynuly pro MV v zásadě dva úkoly. Za prvé – spolupracovat v komisi ministerstva spravedlnosti na vytvoření nových zásad a na novelizaci zákona č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob, což mělo být předloženo do dalšího, červnového jednání výboru. Druhý úkol byl spíše pasivní a informativní – zástupce MV se měl nadále účastnit činnosti výboru a informovat o jeho jednáních a výstupech složky VB.¹⁸⁶ Role zástupců MV ve výboru byla víceméně

28. 3. 1966. Výbor se sešel již 18. 12. 1965 a 6. 1. 1966; šlo však o ustavující schůze. Ke konkrétním úkolům, kvůli kterým byl zřízen, se dostal až při jednání 28. 3. 1966.

184 Tamtéž, fol. 42. Byly jimi normy postihující příživnictví, zákony o zajišťování socialistického pořádku, zákon o rodině postihující rodiče zanedbávající péči o dítě, zákon o postihu osob dopouštějících se opakovaně výtržnictví a násilností.

185 Tamtéž, fol. 36–44.

186 Tamtéž, fol. 4–5, Usnesení Vládního výboru pro otázky cikánského obyvatelstva ze dne 28. 3. 1966.

na úrovni pasivního pozorovatele. Většina projednávaných otázek se věnovala školství, výchově a sociálnímu zabezpečení Romů. Jednalo se o cíleném „rozptylu“ romských osad a ulic, přesídlování Romů ze Slovenska do českých zemí a z pohraničí do vnitrozemí. V centru pozornosti stála osvětová činnost nebo otázky hygieny a zdravotní péče. Dosah bezpečnostních otázek a represe zaujímal během jednání výboru relativně malý prostor a nikdy netvořil zvláštní body jednání; byl maximálně dílčí součástí jiných opatření. Obdobnou „pozornost“ věnovaly jednání vládního výboru i složky VB. K seznamování s jeho výstupy docházelo na celostátních poradách náčelníků správ VB. Informace o záležitostech s romským obyvatelstvem nevyvolávaly oproti jiným bodům porad žádné zásadní dotazy ani diskuze. Byly přijímány jako nutná a relativně krátká sdělení.¹⁸⁷

Podklady k jednání vládního výboru a zpracováním jeho výstupů do činnosti VB se věnoval 1. odbor HS VB. Při neúčasti náměstka Thona ho zastupovali jiní pracovníci odboru MV.¹⁸⁸ K jednání dodávali materiály týkající se povětšinou trestné činnosti Romů.¹⁸⁹ Z témat projednávaných vládním výborem zpracovávali do činnosti VB zesílení pozornosti (a tím i represí) proti fluktujícím práceschopným Romům.¹⁹⁰ S využitím zákonných instrumentů byla tendence silněji postihovat příživnictví, rozkrádání, či narušování veřejného pořádku. Ke zpřísnění postihu romského obyvatelstva však VB přistupovala spíše z vlastního podnětu, než na základě jednání výboru, neboť disponovala rozsáhlými, pravidelně vedenými analýzami a statistikami kriminality. A kriminalita Romů měla v šedesátých letech 20. století vzestupnou tendenci.¹⁹¹ Jejich postih se však nelišil od postihu jiných osob „*provozujících kriminální činnost*“. V terminologii SNB byly označovány jako „*kriminálně závadové osoby*“ (KZO)¹⁹² a zásady postupu proti nim byly v polovině šedesátých let právě aktualizovány.¹⁹³

187 ABS, f. H 1-2, inv. j. 2, fol. 123, Záznam o poradě náčelníků správ VB a náčelníků 2. a 5. odborů správ VB, konané v Praze 20. 6. 1967.

188 Tamtéž, sv. 1, fol. 5. Např. při jednání vládního výboru dne 28. 3. 1966 zastupoval náměstka Thona pracovník 1. odboru Ladislav Číhalík.

189 Tamtéž, fol. 91–92, Zpráva o zavraždění člena JRD z obce Vlachovo, okres Rožňava, Jozefa Olacha cikánem, Martinem Gazdíkem.

190 Tamtéž, fol. 31–34, Zpráva o plnění úkolů vytyčených Vládním výborem pro řešení cikánské otázky.

191 ABS, f. A 1, inv. j. 461, f. H 2-1, inv. j. 151, fol. 2, nebo f. H 1-4, inv. j. 826. Kriminalita Romů činila v druhé polovině šedesátých let 20. století přes čtyři procenta z celkové objasněné trestné činnosti v rámci celé ČSSR a pozvolna narůstala.

192 ABS, přír. fondů O, č. 1952/91, bal. 5. Termínem KZO byly podle nařízení ministra vnitra ČSSR č. 27/1975 označovány osoby, které byly soudem označeny za zvlášť nebezpečné recidivisty, byly nejméně dvakrát odsouzeny za úmyslné trestné činy podobného charakteru, páchaly trestné činy organizovaně a neskýtají záruku, že povedou řádný život pracujícího člověka.

193 ABS, f. H 1-4, inv. j. 762, sv. 1, fol. 33, Směrnice pro činnost Veřejné bezpečnosti proti kriminálně závadovým osobám vydané nařízením ministra vnitra č. 35/1965 dne 30. 11. 1965.

Při diskutovaném a úřady plánovaném „rozptylu romského obyvatelstva“ měly bezpečnostní složky zajišťovat bezpečnost veřejných činitelů, kteří budou „rozptýlí“ provádět a dohlížet nad průběhem těchto akcí – zajišťovat především klid a pořádek při přesunech Romů. Po dokončení akcí byla složkám VB přisouzena opět asistenční funkce. Spolu s úředníky NV měly sledovat trvalé usídlení Romů v nových bydlisťích a zakročovat proti jejich opouštění. Kvůli specifické trestné činnosti romského obyvatelstva se předpokládalo vydání zvláštního metodického pokynu, zajišťujícího jednotný postup všech složek VB. Současné měly být vydány zásady specifických represivních opatření.¹⁹⁴

Revize přístupu k romské menšině a obnovená aktivita úřadů státní správy neměla dlouhého trvání. Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva vykonával svoji činnost prakticky jen v letech 1966–1967. V roce 1968 se již ani jednou nesešel a v závěru roku byl zcela zrušen.

Kompetence řešení otázek romského obyvatelstva přešla na nově konstituované Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, které se jimi začíná zabývat až v samotném závěru roku 1969.¹⁹⁵ Evidence (vycházející ze Zákona o usídlení kočujících osob) byla vedena sporadicky do roku 1965. Orgány NV a VB z ní již od počátku šedesátých let postupně vyjímaly romské osoby a nové již nezaznamenávaly. Roku 1966 byl tento způsob evidence kočujících a polokočujících osob spolu s rezortními směrnicemi MV o provádění Zákona o trvalém usídlení kočovných osob zcela zrušen.¹⁹⁶

Výjezdy Romů do zahraničí

Politické tání v Československu šedesátých let s sebou přinášelo změnu státních restrikcí a uvolnění v cestovním ruchu. Stoupal zájem o výjezdy do zahraničí. Tuto tendenci zaregistrovala i městská správa VB v Ostravě, kde od roku 1965 nebyvale stoupl zájem o vycestování i mezi romským obyvatelstvem. Zpočátku šlo hlavně o Romy usazené v obvodu MS Ostrava, kteří měli zájem o vycestování do nedalekého Polska. O rok později se celková aktivita Romů ve výjezdech za hranice ještě zvýšila a kromě Polska se rozšířila i škála destinací o Maďarsko, Bulharsko a Jugoslávii.¹⁹⁷

194 ABS, přír. fondů H č. 1298/83, bal. 5, Metodický pokyn náčelníka SKS nebo přír. fondů O, č. 1953/91, bal. 5, Metodický pokyn k taktice služebních zákroků proti kriminálně závadovým osobám cikánského původu. Takovýto metodický pokyn není z šedesátých let znám; objevují se až v letech sedmdesátých a osmdesátých.

195 ABS, f. H 2-1, inv. j. 91, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR – Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v ČSR.

196 Tamtéž, Podkladový materiál pro zpracování otázky romského obyvatelstva. Do evidence bylo v letech 1963–1965 zahrnuto pouze třináct nových osob, a to většinou na návrh orgánů VB. Naproti tomu bylo přes šest tisíc osob z evidence vyřazeno. Směrnice i evidence kočovných a polokočovných osob byly zrušeny na základě vyhlášky předsedy vlády č. 73/1966. Dále též ABS, přír. fondů H, č. 1328/84, bal. 33, Rozbor kriminality páchané osobami cikánského původu a Zpráva o průzkumu uplatňování zák. č. 74/1958 o trvalém usídlení kočujících a polokočujících osob.

197 ABS, f. H 1-4, inv. j. 826, fol. 1, Dodatek k situační zprávě KS SNB Ostrava.

Aktivita romské menšiny byly ze strany Krajské správy SNB v Ostravě vyhodnoceny jako nová forma kočování, navíc spojená s trestnou činností, neboť Romové ve spojení se svými zahraničními příbuznými začali na severní Moravě organizovat dovoz a prodej ojetých západních automobilů a jiného nedostatkového zboží. V několika případech byli rovněž usvědčeni z prodeje falešných dolarových bankovek.¹⁹⁸ Veřejná bezpečnost se proto v rámci Severomoravského kraje snažila omezit romským žadatelům vydávání cestovních doložek k občanským průkazům; ty zajišťovala cestovní kancelář Čedok. Romové si však, aby se vyhnuli restrikcím, začali o doložky cíleně žádat v okresech mimo své trvalé bydliště. V roce 1966 byl proto na zásah HS VB pozměněn celkový způsob vydávání doložek, které si zájemci mohli opatřit již pouze v okrese svého trvalého bydliště, a to nikoli v cestovní kanceláři, nýbrž pouze na oddělení pasů a víz příslušného útvaru SNB.¹⁹⁹

I po těchto restriktivních opatřeních byl orgány SNB stále pozorován u Romů cílý cestovní ruch. Řada z nich užívala doložek vystavených na delší časové období, anebo se věnovala jejich falšování. Od občanů, kteří doložky pro vycestování sice využili, ale ještě neuplynula doba jejich platnosti, si je Romové odkupovali a opatrovali vlastními jmény. V Ostravě se dokonce objevil případ, kdy zaměstnanec oddělení pasů a víz Romům prodával prázdné tiskopisy výjezdních doložek.²⁰⁰ Proti těmto aktivitám si KS SNB v Ostravě nakonec vyžádala externí pomoc – přísnější kontroly na hraničních přechodech. Přesto byla v roce 1967 nucena konstatovat vznik rozsáhlé a organizované trestné činnosti Romů v mezinárodním měřítku.²⁰¹

Písemnosti MV, zabývající se problémy spojenými s romskou menšinou, nejsou pro období šedesátých let příliš rozsáhlé a s malou výjimkou pocházejí pouze z provenience útvarů samotného MV. Nenabízejí tak velkou příležitost k detailnějšímu pohledu do prostředí jednotlivých útvarů VB a k poznání konkrétního, místního postupu vůči Romům. Poskytují však dostatečný vhled do revize starého postupu v usazení kočovných Romů a konstituování nového přístupu státu k začlenění již usedlých (nebo nanejvýše fluktuujících) Romů do většinové společnosti.

Oproti padesátým letům je v tomto období zajímavé sledovat rozdílnou roli MV v celostátní koncepci státní správy. Při zpracovávání podkladů a prosazování návrhů na řešení „cikánské otázky“ byl rezort vnitra v padesátých letech centrem dění. Vnitro sbíralo materiály, předkládalo návrhy a realizovalo mezirezortní řízení. Z jeho pera vznikla zákonná úprava i směrnice k jejímu provádění. Jeho role při řešení přístupu k Romům byla ve státní úrovni – napříč všemi rezorty – zásadní. V letech šedesátých

198 PAVELČÍKOVÁ, Nina, *Romové v českých zemích*, s. 85. Prodej ojetých automobilů se stává novou formou tradiční romské živnosti, kterou bylo v dřívějších dobách (a obzvláště u olašských Romů) koňské handlířství.

199 ABS, f. H 1-4, inv. j. 826, fol. 2. Nařízení platilo od 1. 11. 1966.

200 Tamtéž, fol. 5. Za jeden nevyplněný tiskopis si účtoval 500 Kčs a po vyplnění za jeho potvrzení dalších 200 Kčs.

201 Tamtéž, fol. 3-7, Přehled trestných činů a zadržených československých Romů v zahraničí.

oproti tomu ministerstvo plnilo úlohu statisty, kterému bylo dopřáno zhodnotit si svůj postoj z předchozích let a plnit úlohu asistenta jiným rezortům, které nyní předkládaly návrhy a realizovaly rozsáhlá opatření. V druhé půli sledované dekády však poutá pozornost rozsáhlá oblast romské kriminality, mající specifickou dimenzi a vyžadující tomu odpovídající diferencovaný přístup a pozornost kriminálních i pořádkových orgánů. V dalších letech se oblast kriminality stala doménou vzájemné interakce Romů a bezpečnostních složek státu.

4. Bezpečnostní složky a Romové v období normalizace

Období normalizace po sobě zanechalo rozsáhlý a především souvislý archivní materiál. Jeho množství jednoznačně převyšuje všechna předcházející sledovaná období. V písemnostech MV se v tomto dvacetiletí objevuje i řada materiálů jiných institucí. K tématu romského obyvatelstva to jsou především písemnosti Komise vlády ČSR pro řešení otázek cikánského obyvatelstva, jejímiž členy byli i zástupci rezortu vnitra; díky tomu se tyto písemnosti stávají součástí rezortní agendy. Tvoří však dosti uzavřený celek, proložený pouze pozvánkami na zasedání schůzí a několika hodnotícími zprávami. Materiál nemá další styčné body s ostatními písemnostmi MV. Mnohem typičtějšími jsou hodnocení romské kriminality, souborné dokumenty z úrovně ministerských útvarů, ale i krajských a okresních správ SNB. Právě množství materiálu z provenience podřízených složek MV je vůči ostatním sledovaným obdobím netypické. Kromě řešení romské otázky na centrální – ministerské – úrovni se dochovala i řada písemností, dokládajících krajské a okresní přístupy a sledování romského tématu na místních úrovních. Těžiště tohoto období ovšem spočívá povýtce v pokusech o potírání romské kriminality. Signifikanť bylo plošné i místní stupňování represe bezpečnostních složek vůči romskému obyvatelstvu, hraničící až s jeho apriorní kriminalizací.

Obnova komplexní státní politiky vůči romské menšině

Utváření celostátní koncepce státní správy vůči romské menšině ustalo v období politických zvratů roku 1968. Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva, ustavený v roce 1965, přestal po dvouleté činnosti zasedat a v roce 1968 byl zcela rozpuštěn.²⁰² Kontinuitu našla jeho činnost v nově ustaveném ministerstvu práce a sociálních věcí, kde byla agenda romského obyvatelstva zařazena do kompetence odboru sociálních služeb.²⁰³ Již v roce 1969, kdy došlo k vyhodnocování podkladů pro činnost

202 ABS, f. H 2-1, inv. j. 91, fol. 18, Zpráva o současném stavu řešení otázek cikánského obyvatelstva v ČSR. Stalo se tak na základě vládního usnesení č. 384 ze dne 7. 11. 1968.

203 Tamtéž, fol. 18–19. Bylo tak učiněno v okamžiku ustavení ministerstva práce a sociálních věcí roku 1968. Od vzniku federace a konstituování unitárního a republikového ministerstva práce a sociálních věcí dne 1. 1. 1969 se romská problematika dále nacházela v kompetenci tohoto rezortu. Unitární ministerstvo ji zařadilo do odboru sociální politiky a věnovalo se vytváření dlouhodobých koncepcí. Republikové ministerstvo vedlo agendu dále v rámci odboru sociálních

v této oblasti, se rezort vyslovil pro zřízení vládní komise s širším mezirezortním složením a dosahem. K jejímu vytvoření došlo o rok později; vznikla Komise vlády ČSR pro řešení otázek cikánského obyvatelstva se zaměřením na problematiku Romů v českých zemích.²⁰⁴ Její působení však zůstává spjato s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČSR. Předsedou byl ministr práce a sociálních věcí Emilián Hamerník, porady se odehrávaly přímo na ministerstvu a přes koordinaci s ostatními rezorty se činnost komise opět zaměřila převážně na sociální oblast. Mimo to se věnovala také vzdělávání a zvyšování kvalifikace, především romské mládeže, projednávána byla otázka zdravotní prevence a hygieny.

Komise sledovala i činnost komisí na místní úrovni při národních výborech, nechávala si předkládat zprávy o činnostech jednotlivých úřadů a vyžadovala plnění vládních usnesení.²⁰⁵

Záležitosti bezpečnosti a vliv MV v rámci Komise vlády ČSR pro otázky cikánského obyvatelstva nebyly nikterak zásadní. Ministerstvo bylo při vládní komisi reprezentováno osobou zástupce hlavního velitele VB, často se jí však účastnil náčelník odboru Správa kriminální služby (SKS) HV VB nebo jeho zástupce.²⁰⁶ Vyslání zástupců z útvaru SKS vypovídalo o „vkladu“ MV do jednání komise. Příspěvky rezortu vnitra se omezovaly na hlášení o stavu a rozsahu romské kriminality, včetně kriminality romské mládeže.²⁰⁷ Se zástupci bezpečnostních složek byla v rámci správního úseku MV řešena také ohlašovací povinnost místa pobytu Romů a omezování jejich fluktuace, spolu s projednáním preventivních opatření. Zástupci MV však většinou neměli k průběhu jednání komise připomínky a mnohdy se ani aktivně nezapojovali do jejího jednání.²⁰⁸

služeb a převzalo praktickou stránku realizace komplexního přístupu k romské menšině. Vyhodnocováním materiálů k romské problematice se ministerstvo zabývalo až v druhém pololetí roku 1969, a teprve až v závěru tohoto roku dochází k prvnímu zasedání.

204 PAVELČÍKOVÁ: *Romové v českých zemích*, s. 110–115. Komise byla jmenována vládním usnesením č. 279/1970 a pravidelně se scházela do roku 1988.

205 VÍŠEK, Petr: *Program integrace – Řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989*. In: *Romové v České republice*. Praha 1999, s. 184–218.

206 ABS, f. H 2-1, inv. j. 151, fol. 91, 100, 161, Pozvánky a zprávy z jednání Komise vlády ČSR pro otázky cikánského obyvatelstva. ABS, přír. fondů H, č. 1893/89, bal. 1. V osmdesátých letech 20. století je zástupcem MV při vládní komisi zástupce náčelníka SKS.

207 ABS, přír. fondů H, č. 1750/88, bal. 4, Informace o stavu a vývoji kriminality spáchané osobami cikánského původu na území České socialistické republiky za období let 1976–1982.

208 Tamtéž. Na pozvánkách Komise vlády ČSR s uvedenými body jednání je v konceptech odpovědí MV (spolu s příslibem účasti) připsána zároveň poznámka, že MV nemá k bodům jednání připomínky. Při zprávách z jednání se často konstatuje, že jeho obsah se netýkal otázek bezpečnosti a zástupce MV tak nemusel zaujmout žádné stanovisko.

Komplexní opatření bezpečnostních složek vůči romské menšině

Významnější „komisi“ v oblasti romské problematiky (minimálně pro rezort vnitra) se tak jeví některé z mezirezortních porad orgánů činných v trestním řízení. Tyto porady se na celostátní úrovni odehrávaly zpravidla jednou ročně. Scházeli se na nich ministr vnitra a generální prokurátor, případně jejich náměstci a projednávali právní a bezpečnostní otázky státu, jejichž obsahem bývala mimo jiné i opatření vůči romské menšině.²⁰⁹ Na základě jedné z těchto mezirezortních porad došlo k významnému zhodnocení kriminality Romů i dosavadního celkového přístupu MV k této menšině. V závěru sedmdesátých let tak lze hovořit o vytváření komplexního a koordinovaného postupu rezortu vnitra, jenž se v důsledku projevil v zesílení represe bezpečnostních složek vůči romské menšině.²¹⁰

Na počátku veškerých opatření stál obsažný dokument zpracovaný na počátku roku 1978 sekretariátem ministra vnitra ČSR na základě jednání mezirezortní porady 7. prosince 1977. Rozsáhlý elaborát s názvem Rozbor kriminality páchané osobami cikánského původu²¹¹ se v úvodu odvolával na Usnesení vlády ČSR č. 279 z roku 1970 o řešení otázek cikánského obyvatelstva. Ústředním orgánům se v něm ukládalo „[...] zlepšení péče o cikánské obyvatelstvo a vytvoření podmínek pro to, aby jejich zapojení do socialistické společnosti probíhalo co nejrychleji a nejúčinněji“. Dokument zaznamenal vzestup hmotné úrovně obyvatel a srovnával rozdíly mezi životem ve městech a na venkově. Přesto byla u romské menšiny zřetelná nižší životní úroveň, kterou dokument vykládá jako důsledek přetrvávajících rozdílných romských životních návyků. Existenci rozsáhlé trestné činnosti u romského obyvatelstva pak viděl v konfliktu, pramenícím ze vzájemné antipatie a neporozumění většinové společnosti a Romů. Kriminalita Romů, doložená řadou statistik, vykazovala v polovině sedmdesátých let setrvalou, pozvolně vzestupnou tendenci. U objasněných trestných činů byl konstatován

209 ABS, přír. fondů H, č. 1324, bal. 4 a č. 1893/89, bal. 1. Projednávání romské problematiky je doložitelné na poradách 7. prosince 1977, v listopadu 1978 a v červnu a září 1984. Porada konaná v roce 1977 je patrně vůbec první poradou tohoto druhu, zabývající se romskou problematikou. Srov. Dlouhodobou přípravu orgánů VB v rámci celé ČSR a rozsáhlé shromažďování podkladů k jednání. ABS, f. M 1-10/1, inv. j. 56, nebo ABS, f. M 6-1, inv. j. 16.

210 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích*, s. 123. Iniciativa k projednání tohoto tématu patrně vzešla z Vládního usnesení č. 21/1976 o zásadách sociálně politických opatření v péči společnosti o cikánské obyvatelstvo. Přímý vztah mezi usnesením vlády a poradou orgánů činných v trestním řízení, resp. jejími výstupy, ovšem není na základě pramenů z provenience bezpečnostních složek přímo doložitelný. Na poradách však obecně docházelo k projednávání vládních návrhů i řešení kriminality Romů. Též ABS, přír. fondů H, č. 1893/89, bal. 1, Vyhodnocení plnění úkolů vyplývajících z usnesení vlády za rok 1984. Řada dokumentů, koncipovaných v závěru sedmdesátých let rezortem vnitra, přímo odkazuje na Usnesení vlády č. 21/1976; ABS, přír. fondů H, č. 1493/85, bal. 4. Např. nařízení náměstka ministra vnitra ČSR Opatření služeb Veřejné bezpečnosti k řešení trestné činnosti kriminálně závadových osob cikánského původu.

211 ABS, přír. fondů H, č. 1256/83, bal. 4; č. 1328/84, bal. 33; č. 1331/84, bal. 3; přír. fondů I, č. 1488/84, bal. 207; f. K 1-1, inv. j. 290. Dokument se dochoval v řadě exemplářů.

vzrůst podílu romské kriminality z 5,5 % na 6,5 % v období let 1974–1976. U přečinů byla rostoucí tendence ještě markantnější, neboť zaznamenala vzrůst o 2,4 %. Specifikem kriminality Romů byly především krádeže prosté, krádeže vloupáním do bytů, loupeže, rvačky a ublížení na zdraví – tedy trestná činnost řešená především v rámci kriminální služby po linii obecné kriminality. Nezvykle vysoká byla rovněž prostituce a kriminalita romských žen obecně, pohybující se u trestných činů i přečinů kolem 11 %. Obdobně markantní oproti majoritě byla kriminalita romských dětí a mladistvých. Tento alarmující stav si orgány MV vysvětlovaly opět historickým vývojem a mentalitou Romů.

Opatření, která by mohla zvrátit nepříznivý vývoj, byla označena jako obtížně proveditelná a především místně podmíněná. Romské obyvatelstvo bylo v českých zemích usazeno nerovnoměrně a k zásahům vůči jejich rostoucí kriminalitě docházelo tedy (dle místních podmínek) především v oblastech největšího soustředění Romů, tedy v Severočeském, Západočeském a Severomoravském kraji. Navíc represivní opatření proti kriminalitě nebyla prováděna na etnickém principu pachatelů, nýbrž podle druhů trestné činnosti (např. obecná nebo hospodářská kriminalita). V případě romské menšiny byla vyzdvihována působnost národních výborů, jejich společenský dosah a výchovné působení. Při řešení záškoláctví, problémů ve výchově dětí, uložení ústavní výchovy nebo ochranného dohledu spolupracovaly orgány VB s národními výbory a snažily se o preventivní dosah a co nejrychlejší výsledky. Rozbor se věnoval také možnostem uplatnění Zákona o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958 a konstatoval, že je v praxi obtížné využít jeho ustanovení o postihu osob, které „[...] se vyhýbají poctivé práci, toulají se z místa na místo a žijí se nekalým způsobem“. V pravém slova smyslu byla v této době většina osob již nekočujících (spíše fluktuujících, avšak častěji se stěhujících z místa na místo) postihována na základě trestného činu příživnictví.²¹²

Rozbor kriminality Romů navrhoval řadu opatření, která by měla být v rámci společenského a výchovného působení vykonávána společenskými organizacemi, v oblasti trestné činnosti pak orgány činnými v trestním řízení a v rámci prevence orgány VB. Opatření, která měla VB realizovat, se zaměřovala na fluktuaci, a to především na osoby označené termínem „*kriminálně závadové*“ – tedy trestané s nařízením o ochranném dohledu. K získávání přehledu o stěhování a fluktuaci romského obyvatelstva se měly také důsledněji využívat centrální evidence. Represe se dále měla zaměřit na držitele řidičských průkazů a vlastníky motorových vozidel, s rozsáhlejším využitím možností přezkoušet řidiče ze znalostí dopravních předpisů. Bylo navrženo cíleně podrobovat vlastníky vozidel technickým prohlídkám, stejně jako kontrolám převážených věcí a osádkám vozidel. Aby se zamezilo páchání trestné činnosti Romů v zahraničí, měla se užívat evidence trestných činů i při vydávání cestovních pasů.²¹³

212 Tamtéž.

213 Tamtéž. U společenských organizací a místních orgánů státní správy se kladl důraz na „rozptylování“ Romů v místech bydliště i pracovního zařazení, pečlivé zkoumání žadatelů o invalidní

Obsažný dokument Rozbor kriminality páchané osobami cikánského původu nebyl jen konstatováním daného stavu, nýbrž stál na počátku praktických represivních opatření. Byl rozeslán všem náčelníkům správ VB v ČSR na krajských i centrální republikové úrovni. Výsledky prováděných opatření byly očekávány v závěru roku 1978 ke zpracování celkové analýzy pro další mezirezortní poradu ministrů orgánů činných v trestním řízení, plánovanou na konec téhož roku.²¹⁴

Počátkem listopadu 1978 docházela z jednotlivých správ VB vyhodnocení navržených opatření.²¹⁵ Shodovala se v tom, že nejpalčivějším problémem je fluktuace Romů a jejich neustálý příliv do oblastí s jejich značnou koncentrací – do měst v severních a západních Čechách. Zprávy se shodovaly na nutnosti častého využívání ochranného dohledu nad řadou osob romského původu.²¹⁶ Oproti tomu využívání centrálních evidencí romských osob a získávání přehledu o jejich fluktuaci bylo možné jen u již trestaných osob a recidivistů, protože podléhali zvláštnímu nařízení a veškeré změny pobytu těchto osob byly v rámci jednotlivých OS SNB hlášeny z oddělení správní služby na oddělení obecné kriminality. Stejně tak nebyl trestaným osobám vydáván cestovní pas, aby tak byla redukována možnost přenášení kriminality do zahraničí. K represí vůči majitelům řidičských oprávnění docházelo jen v některých krajích; ovšem již řadu let. V dalších krajích byly takové kontroly zaváděny a plánovány ve spolupráci oddělení dopravní služby s odděleními kriminality OS SNB. Na místní úrovni byla proti zvyšující se kriminalitě romského obyvatelstva zavedena řada jiných specifických postupů a jednorázových bezpečnostních akcí.²¹⁷

O významu komplexních represivních opatření, zaměřených v závěru sedmdesátých let vůči romské menšině, svědčí i zařazení tohoto tématu do programu celostátních porad náčelníků správ VB a výkonných útvarů MV ČSR. Na poradách v závěru roku 1978 a roku 1979 se projednávaly dílčí případy kriminality Romů a koordinování celkové koncepce postupu bezpečnostních složek vůči romské menšině na krajské i centrální, ministerské úrovni. Z jednání je patrné, že v praxi docházelo k postupnému

důchod a přídavky všeho druhu. Orgány činné v trestním řízení měly dbát na důsledné vyšetřování trestné činnosti Romů a rychlé provedení trestu, který měl z výchovného hlediska následovat bezprostředně po spáchaném trestném činu.

214 Tamtéž. Průvodní dopisy k Rozboru kriminality páchané osobami cikánského původu. Dokument byl sekretariátem ministra vnitra rozeslán podřízeným útvarům 9. 2. 1978. Jeden exemplář byl zaslán i Inspekci ministra vnitra ČSR s nařízením provádět během roku prověrky, zdali jsou opatření obsažená v rozboru realizována v praxi a vyhodnocována. Též ABS, přír. fondů H, č. 1504/85, bal. 2.

215 ABS, přír. fondů H, č. 1324/84, bal. 4.

216 Tamtéž. Opět šlo o Severočeský kraj, kde byl ochranný dohled vykonáván u 36 osob. Severomoravský kraj vykazoval dokonce 180 osob.

217 Tamtéž. Na Kladně byli vyčleněni příslušníci VB, kteří se specializovali na objasňování trestné činnosti Romů, v Praze bylo sestavováno fotoalbum všech předvedených Romů, totéž bylo učiněno i ve všech okresech Severomoravského kraje. Technické prohlídky vozidel a přezkušování romských řidičů se například v Ostravě děly koncepčně již od roku 1974.

uskutečňování opatření, navržených počátkem roku 1978 a obsažených v citovaném dokumentu Rozbor kriminality páchané osobami cikánského původu.²¹⁸

Komplexní pojednání romské problematiky ministerstvem vnitra v závěru sedmdesátých let se neprojevovalo jen zesilující represí vůči Romům samotným, zaměřilo se také na zhodnocení rezortních směrnic, rozkazů a především na aplikaci Zákona č. 74/1958 o trvalém usídlení kočujících osob.²¹⁹ Pracovníci kontrolního odboru štábu MV ČSR provedli průzkum a zhodnocení praktického využívání zákona a směrnic na jednotlivých útvarech VB v místech s vyšší koncentrací obyvatel romského původu.²²⁰ Průzkum konstatoval, že platný zákon č. 74/1958 Sb. není v praxi již dlouhou dobu využíván, a že na prověřovaných útvarech VB již ani nejsou pamětníci, kteří by jeho užívání potvrdili. Obdobný stav se týkal i stále platných rozkazů náčelníka HS VB, které ze zákona vycházely a konkretizovaly jeho provádění v rámci útvarů VB.²²¹ Všechny rozkazy i nařízení byly stále v platnosti, orientovaly se však na realizaci zákazu kočování a vedení evidencí kočovných a polokočovných osob. Správa takových evidencí však byla zrušena nařízením vlády v roce 1966.²²² Výsledkem byl návrh zrušit příslušná rezortní nařízení a rozkazy jako zbytečné a novelizovat zákon č. 74/1958, neboť jeho ustanovení neodpovídala aktuálnímu stavu romské populace, která tradiční kočování již změnila za usedlý způsob života, spojený pouze s častějším stěhováním a fluktuací v zaměstnání.

Veškerý trestný postih Romů prováděly sledované útvary na základě standardních represivních opatření, jako bylo uvalení ochranného dohledu či užívání právních norem postihujících konkrétní trestné činy všech občanů, bez vymezení jejich etnické příslušnosti. Stejně tak byli Romové vedeni i v dobových evidencích KZO pouze v případě, že šlo o recidivisty nebo osoby alespoň jednou trestané. Žádné teoretické či metodické vymezení v přístupu k Romům jako etnické skupině, byť zvláště postihované, nalezeno nebylo. Poněkud odlišná byla ovšem praxe. Ve městech severních a západních

218 Tamtéž, bal. 1, Pozvání, body a průběh porady konané v roce 1978, Závěry porady. Tamtéž, č. 1493/85, bal. 2, Pozvání, body a průběh porady konané v roce 1979. Šlo vždy o dvoudenní porady konané ve dnech 11.–12. 12. 1978 v Kounově a 16.–17. 10. 1979 na Tokáni. Romská kriminalita byla jedním ze čtyř bodů jednání.

219 Tamtéž, bal. 33, Zpráva o průzkumu uplatňování Zákona č. 74/1958 Sb. ze dne 17. 10. 1958 o trvalém usídlení kočujících a polokočovných osob. Zhodnocení směrnic a zmiňovaného zákona se předpokládalo v elaborátu Rozbor kriminality páchané osobami cikánského původu. Viz pozn. 214.

220 Tamtéž. Prověrky provedeny na S VB Plzeň, Ústí nad Labem, Ostrava, OS SNB Sokolov, Karlovy Vary, Most, Teplice, Ústí nad Labem, Liberec, Plzeň, Frýdek-Místek a na MS SNB Ostrava. Změření prověrek se rovněž soustředilo na spolupráci s národními výbory v některých ze jmenovaných míst.

221 Tamtéž. Šlo o rozkazy náčelníka HS VB č. 13 ze dne 17. 3. 1959, č. 36 ze dne 22. 12. 1959, č. 4 ze dne 16. 1. 1963 a nařízení MV č. 46 ze dne 12. 10. 1961. Uvedené rozkazy a nařízení byly spojeny se soupisem osob z roku 1959 a následnou evidencí kočovných a polokočovných osob.

222 Viz pozn. 199.

Čech a severní Moravy s větší koncentrací Romů se zpravidla práce kriminálních útvarů VB částečně specializovala na trestnou činnost Romů.²²³ Tito specialisté často úzce spolupracovali s orgány komisí působících při národních výborech, o čemž svědčí i zjištěný fakt, že mezi členy jednotlivých komisí byli ve většině případů náčelníci obvodních oddělení VB nebo alespoň jejich zástupci. Docházelo tak k těsné spolupráci a výměně informací mezi bezpečnostními složkami státu a místní správou. Průzkum, provedený pracovníky kontrolního odboru štábu MV ČSR v jarních měsících, měl za úkol mimo jiné prověřit v praxi zesílená represivní opatření proti romské menšině, jejichž realizace vzešla z jednání mezirezortní porady orgánů činných v trestním řízení na přelomu roku 1977 a 1978. Průzkum zesilování represe potvrdil.²²⁴

Kriminalizace romské menšiny a metodika služebních zákroků

Nárůst kriminality romského obyvatelstva a pozornost, kterou mu v závěru sedmdesátých let věnoval rezort MV ČSR, vedly kromě zesilování represe i k vypracování teoretických pomůcek a metodik specifického postihu příslušníků romské menšiny. V období roku 1978 se lze setkat s postupy uplatňovanými na místní úrovni i s regulací na úrovni kraje.²²⁵

Zajištění jednotného postupu v rámci celé ČSR bylo avizováno na celostátní poradě náčelníků správ VB a výkonných útvarů MV ČSR v závěru roku 1978.²²⁶ V této době pracovala na vzniku metodické pomůcky Správa kriminální služby která sbírala informace a rozesílala první verzi dokumentu k připomínkám náčelníků správ VB. Ve zpracovaném dokumentu však nad jeho metodickou povahou převažují statistiky s výčtem a hodnocením romské kriminality uplynulých let. Metodická část obsahující konkrétní opatření je mizivá.²²⁷ Výstup SKS byl podroben silné kritice především ze strany ústředních útvarů MV ČSR. Kvalitativně byl podklad honocen jako nedostatečný a současně byl vznesen dotaz, zda tvorba pokynu takové povahy nepřesahuje hranice kompetence SKS, neboť problematika trestné činnosti Romů nebyla shledávána jako problém vysloveně kriminální povahy, nýbrž jako komplex otázek, které je třeba řešit jednak v rámci celého rezortu vnitra, ale i nad rámec jeho kompetencí.²²⁸

223 ABS, přír. fondů H, č. 1328/84, bal. 33. Na odborech obecné kriminality S VB a MS VB a odborech kriminality OS SNB byli ve sledovaných městech (až na výjimky) kriminalisté zaměřeni výlučně na trestnou činnost Romů.

224 Tamtéž.

225 Tamtéž, bal. 4. Při vyhodnocování opatření vůči kriminalitě Romů v závěru roku 1978 se objevují informace o pracovnících specializovaných na romskou kriminalitu i hlášení o existenci metodických pokynů k řešení romské kriminality. Tyto pokyny vypracovala a ve svých obvodech užívala MS VB Praha a S VB Brno.

226 ABS, přír. fondů H, č. 1324/84, bal. 1, Seminární porada náčelníků S VB a náčelníků výkonných útvarů MV ČSR konaná 11. a 12. 12. 1978 v Kounově – závěry.

227 ABS, přír. fondů H, č. 1298/81, bal. 1, Koncept metodického pokynu náčelníka správy kriminální služby.

228 Především připomínky štábu MV ČSR.

Na základě výtek pověřil ministr vnitra ČSR zpracováním Návrhu na řešení kriminality KZO cikánského původu náměstka sekretariátu MV Zdeňka Rajcharta.²²⁹ Na faktickém sestavení návrhu se však patrně i nadále podílela významnou měrou SKS; přinejmenším v osobě zástupce náčelníka SKS VB Jana Pleskanky.²³⁰ Koncepce návrhu metodického pokynu i důvodové zprávy byla v závěru roku 1979 hotova a opět rozeslána k rezortnímu připomínkovému řízení.²³¹

Dokument s názvem Opatření služeb Veřejné bezpečnosti k řešení trestné činnosti kriminálně závadových osob cikánského původu byl koncipován jako nařízení náměstka ministra vnitra ČSR. V úvodním ustanovení se odvolával na realizaci Usnesení předsednictva vlády ČSSR č. 21/1976.²³² Oproti původnímu metodickému pokynu SKS byl výčet trestné činnosti Romů s její specifikací obsažen v příložené důvodové zprávě. Samotné nařízení pak jednotlivým složkám VB jen ukládalo řadu konkrétních úkolů, které měly vést „*ke zlepšení situace v oblasti boje s trestnou činností cikánů*“.

Odbory VB okresních a městských správ SNB měly dodávat podklady komisím při národních výborech a specifikovat konkrétní návrhy pro „*převýchovu cikánských osob*“. Nad „*kriminálně závadovými osobami*“ z řad Romů bylo plánováno uvalení ochranného dohledu a ve spolupráci s celními orgány a odděleními pasů a víz se očekávalo snížení kriminality v dovozu zboží a při peněžních spekulacích. Obchůzkové službě bylo nařízeno soustředit pozornost na místa koncentrace romského obyvatelstva, což mělo vést k lepšímu monitoringu trestné činnosti a pohybu „*KZO cikánského původu*“. Dopravnímu inspektorátu se ukládalo zpřísnit vydávání řidičských průkazů uchazečům z řad Romů, při silničních kontrolách tvrdé zaměření na řidiče, spolujezdce, přepravovaný náklad i na prověřování technického stavu vozidla. Při technických závadách nebo podezření ztráty způsobilosti řidiče k řízení motorového vozidla bylo nařízeno odebírat řidičská oprávnění a osvědčení o technickém stavu vozidla. Zvláštní pozornost si vysloužila romská mládež. Orgány VB dostaly nařízením náměstka ministra vnitra za úkol „*[...] získávat poznatky a signály o trestné činnosti páchané mládeží z řad cikánů [...] a skupinách mládeže cikánského původu a jejich organizátorech*“. Odbory obecné kriminality při správách VB měly vyčlenit jednoho pracovníka, specializujícího se na sledování trestné činnosti Romů z řad KZO. Trestná činnost „*KZO-Romů*“ podléhala do budoucna pravidelnému vyhodnocení a orgánům VB se

229 ABS, přír. fondů H, č. 1493/85, bal. 3. Stalo se tak na operativní poradě vedení MV ČSR dne 9. 10. 1979.

230 Tamtéž, bal. 4, Výpis z úkolů operativní rady vedení MV ČSR zaslaný J. Pleskankovi náměstkem Z. Rajchartem. Jan Pleskanka se od počátku sedmdesátých let jako zástupce rezortu vnitra účastnil jednání Komise vlády ČSR pro otázky cikánského obyvatelstva. Srov. pozn. 209. Tamtéž, přípis J. Pleskanky ze 7. 12. 1979 s konceptem Opatření služeb VB k řešení trestné činnosti KZO cikánského původu, ve formě nařízení náměstka ministra vnitra ČSR.

231 Tamtéž.

232 Toto usnesení stojí patrně za zvýšenou aktivitou a většinou opatření, prováděných rezortem vnitra ČSR vůči romské menšině v závěru sedmdesátých let. Viz též pozn. 213.

v závěru ukládalo, aby při řešení kriminality romských KZO spolupracovaly s úřady a společenskými organizacemi.²³³

Opatření, obsažená v návrhu náměstka, byla z velké části opakováním postupů obsažených již v dokumentu Rozbor kriminality páchané osobami cikánského původu, rozeslaném MV útvarům VB na počátku roku 1978. Akcím proti Romům se také věnovaly již dvě celostátní porady. Řada krajských správ VB, obzvláště s větší koncentrací romského obyvatelstva, navíc s obdobnými opatřeními již v praxi po léta pracovala.²³⁴ Nařízení náměstka ministra vnitra Zdeňka Rajcharta tak lze chápat jako jistou kodifikaci postupu složek VB vůči příslušníkům romské menšiny, završující období sběru poznatků a hledání „optimálního postupu represe“ bezpečnostních složek vůči romské menšině.

Ačkoliv se nařízení náměstka ministra vnitra ČSR nazývá Opatření služeb Veřejné bezpečnosti k řešení trestné činnosti kriminálně závadových osob cikánského původu, zaměřují se některá z jeho ustanovení na romskou menšinu jako na celek, aniž by „kriminálně závadové osoby“ (označované stále termínem KZO²³⁵) byly v některých okruzích specifikovány nebo jen zmíněny. V oblasti sledování mládeže lze zřejmě těžko plošně mluvit o romských recidivistech nebo trestaných osobách. (Obdobně je tomu u opatřeních, vedoucích k udělování a odebírání řidičských průkazů.) Formulace těchto postupů nejsou specifikovány jako opatření proti KZO, nýbrž „pouze“ jako opatření proti Romům. (V odst. A7a se nařizuje: „Zpřísnit výběr uchazečů k získání řidičského oprávnění z řad cikánských osob [...]“. A7b: „Zajistit důslednou kontrolu cikánských osob používajících motorová vozidla a v případech podezření [...] zadržet příslušné doklady: řidičské oprávnění a osvědčení o technickém průkazu.“)²³⁶

Proti nepokrytě etnickému vymezení nařízení náměstka ministra vnitra, které některými svými formulacemi vedlo k diskriminaci romského obyvatelstva jako celku, se v rezortu vnitra ojediněle objevily i kritické výhrady.²³⁷ Nařízení však bylo přes některé připomínky zásadního charakteru v roce 1980 vydáno a stalo se závazným podkladem pro postup orgánů VB vůči příslušníkům romské menšiny v ČSR.²³⁸ Na základě jeho ustanovení byla v osmdesátých letech soustavně sledována trestná činnost

233 ABS, přír. fondů H, č. 1493/85, bal. 4, Znění návrhu. Jmenovitě to byly orgány činné v trestním řízení, národní výbory, ROH, SSM.

234 Tamtéž. Srov. Jednotlivá vyhodnocení krajských správ, reagující na zasláný rozbor kriminality osob cikánského původu.

235 Specifikace osob KZO viz pozn. 195.

236 ABS, přír. fondů H, č. 1493/85, bal. 4.

237 ABS, přír. fondů H, č. 1256/83, bal. 5. Nejostřejší výtky padaly z útvarů samotného ministerstva, především Správy pořádkové a dopravní služby, která nařízení náměstka chápala jako diskriminační a protiústavní. Naopak téměř bez výhrad a dokonce s pozitivními ohlasy jej přijaly krajské správy SNB.

238 ABS, přír. fondů I a Ch, č. 3746/02, bal. 1, nebo ABS, přír. fondů O, č. 1952/91, bal. 5. Nařízení MV ČSR bylo vydáno pod č. 60/180 dne 17. 3. 1980.

Pohled na tábor od železniční vlečky.

Fotografie tábora Romů v Praze-Kyjích, zachyceného příslušníky VB v roce 1979.
ABS, přír. fondů I, bal. 181.

KZO z řad romského obyvatelstva či obecně trestná činnost „*kriminálních recidivistů a cikánů*“.²³⁹ Některé správy SNB si nařízení braly za vzor k vydávání vlastních metodik, uplatňovaných v rámci svých obvodů.²⁴⁰

Opatření na místní úrovni – experimentální koncepce KS SNB v Ústí nad Labem

Romské obyvatelstvo, které od poválečného období prakticky znovuosídlilo české země, zde bylo rozloženo výrazně nerovnoměrně. Největší počet se usadil v bývalých Sudetech, tedy především v severních a západních Čechách a na severní Moravě. Jen na teritoriu Severočeského kraje bylo usazeno téměř třicet procent všech Romů žijících v českých zemích.²⁴¹ Útvarem odpovědným za bezpečnostní otázky spojené s romským obyvatelstvem byla samozřejmě KS SNB, sídlící v krajském městě Ústí nad Labem. V porovnání s jinými krajskými správami byla schopna produkovat ve sledovaném období velmi kvalitní dokumenty, týkající se romské menšiny.

Již v období příprav komplexního přístupu MV k romské menšině během roku 1978 bylo patrné, že KS SNB v Ústí nad Labem v praxi řešila řadu opatření, která byla centrálními správami MV teprve navrhována.²⁴² Patrně nezávisle na akcích ministerstva se odbor obecné kriminality správy VB v Ústí nad Labem zabýval „studiem“ romské menšiny.²⁴³ Dochované materiály vypovídají o dlouhodobém sledování romského obyvatelstva, přesahujícím záběr policejního „vyhodnocování získaných poznatků“. Lze se zde setkat se znalostí historie Romů, sahající až do středověku, nepopíratelná je informovanost o demografických poměrech v celé republice od roku 1945 i vnímání Romů jako různorodé etnické společnosti. Pro aktuální potřebu si tamní kriminalisté VB sociologicky rozvrstili dobovou romskou společnost na území svého kraje a rozdělili Romy na tři kategorie – zcela integrované, částečně integrované a neintegrované,

239 ABS, přír. fondů I, č. 2154/92, bal. 50, Štáb náčelníka MS VB Praha z 10. 3. 1980 – Zhodnocení úrovně práce mezi KZO a cikány. Též ABS, přír. fondů I, č. 1488/84, bal. 205, Materiál pro operativní poradu vedení OS SNB Praha 3 z 22. 9. 1986, bod jednání: Výslednost boje proti trestní činnosti kriminálních recidivistů a cikánů.

240 ABS, přír. fondů I a Ch, č. 3746/02, bal. 1. Teritoriálně omezené metodické pokyny a rozkazy byly v praxi často přísnější, než jejich ministerská předloha. Například všichni Romové na území Prahy a Středočeského kraje, byť jen předvedeni na služebnu VB, byli fotografováni a daktyloskopováni. Též ABS, přír. fondů O, č. 1952/91, bal. 5, Rozkaz náčelníka KS SNB Prahy a Středočeského kraje č. 15 z 20. 3. 1985, dále Metodický pokyn KS SNB k taktice služebních zákroků proti kriminálně závadovým osobám cikánského původu.

241 ABS, přír. fondů H, č. 1256/83, bal. 4; č. 1328/84, bal. 33 a č. 1331/84, bal. 3. Též ABS, přír. fondů I, č. 1488/84, bal. 207 nebo ABS, f. K 1-1, inv. j. 290. Dle údajů národních výborů žilo v roce 1976 na území Severočeského kraje 26 161 Romů, zatímco např. v Jihočeském kraji to bylo 4298.

242 ABS, přír. fondů H, č. 1324/84, bal. 4.

243 Kvalita materiálů a očividná znalost romského prostředí je specifikem ústeckých kriminalistů. Všechny takto kvalitně zpracované podklady pocházejí povýtče z provenience odboru obecné kriminality S VB Ústí nad Labem.

tj. žijící v soustředění jiných romských obyvatel, bez stálého pracovního poměru a značně fluktuující. V rozdělení je patrná inspirace normami padesátých let, což podklady také přiznaly. Specifikace kategorií byla však přizpůsobena aktuálním dobovým podmínkám, navíc je zřejmé, že pracovníci měli povědomí, či spíše dobře znali ustanovení zákona a rezortních směrnic z roku 1958.²⁴⁴ Pozornost kriminalistů byla namířena proti Romům specifikovaným ve III. kategorii; tyto osoby se koncentrovaly především ve třech okresech – Mostu, Teplicích a Ústí nad Labem. Široké spektrum pozornosti se rozprostíralo od zaměstnanosti (resp. nezaměstnanosti) přes školní docházku dětí, činnost úřadů a komisí, až k obligátní kriminalitě. Ta byla alfou a omegou všech, byť sebekvalitnějších výstupů bezpečnostních složek.²⁴⁵

Severočeský kraj držel v období normalizace nejen primát v největším procentuelním zastoupení Romů na svém teritoriu, nýbrž i v největším podílu romské kriminality v celkovém objemu objasněných případů. Mezi roky 1973 až 1977 byl zaznamenán nárůst pachatelů z řad Romů z původních 12,54 % na 14,71 %. V některých trestných činech dosahovali romští pachatelé závratných hodnot – ve rvačkách to bylo 50,6 % (tj. polovina!), v loupežích 49,1 % a v pohlavním zneužívání 23,1 %. Trestná činnost mladistvých byla rovněž nezanedbatelná, ba přímo alarmující. Zaujímal v sedmdesátých letech 20. století kolem 30 % a měla setrvalé vzestupnou tendenci. Trestná činnost Romů, pohybující se v desítkách procent celkové objasněné trestné činnosti, byla samozřejmě závažnější vzhledem k nízkému (cca 2,3 %) zastoupení Romů v rámci obyvatelstva Severočeského kraje.²⁴⁶ Složky VB hodnotily v závěru sedmdesátých let vážnou situaci v Severočeském kraji reálně. Přes veškerou pozornost, kterou jí věnovaly, neviděly ze závratné a stále stoupající kriminality v dohledné době žádné pozitivní východisko. Situaci považovaly za problém sociální, a bez přístupu ostatních státních orgánů a celé společnosti očekávaly dále stoupající počet trestných činů spáchaných Romy, dále zhoršující se a vyhrcořenější bezpečnostní situaci na severu Čech.²⁴⁷

Předpověď kriminalistů z konce sedmdesátých let se vyplnila. V letech osmdesátých kriminalita Romů nadále rostla, takže její podíl na celkové objasněné trestné činnosti Severočeského kraje v roce 1984 přesáhl šestnáct procent.²⁴⁸ Vůči nepříznivé se vyvíjející situaci prosadili kriminalisté z odboru obecné kriminality S VB v Ústí nad Labem „*experimentální koncepci v řešení cikánské problematiky*“.²⁴⁹

244 ABS, přír. fondů H, č. 1328/84, bal. 33, Zpráva o průzkumu uplatňování zákona č. 74/1958 Sb. ze dne 17. 10. 1958 o trvalém usídlení kočujících a polokočujících osob. Jejich aplikace již v této době nebyly obvyklé, ani známé.

245 ABS, f. L 2–3, inv. j. 6, Situace v řešení cikánské otázky v Severočeském kraji za období let 1970–1977.

246 Tamtéž.

247 Tamtéž.

248 ABS, přír. fondů L, č. 2126–2139/91, bal. 2, Zhodnocení stavu a vývoje kriminality cikánských osob v Severočeském kraji.

249 Tamtéž., č. 2439–2448/94, bal. 9, Experimentální koncepce v řešení cikánského problému v Ústí nad Labem.

Přípravné dokumenty k „*experimentální koncepci*“ byly opět zpracovány velmi pečlivě. Přebíraly informace o struktuře a dějinách romské společnosti. Konstatovaly, že v první půli osmdesátých let ubylo Romů žijících v problematických komunitách. Projekt byl zaměřen na území města Ústí nad Labem a všímal si místní romské zaměstnanosti i dobově podstatné politické angažovanosti Romů; těžištěm projektu byla ovšem především kriminalita. Koncept na příkladu Ústí nad Labem přibližoval problematická místa²⁵⁰ a uváděl řadu hledisek romské trestné činnosti. Trestná činnost zde měla, podobně jako i v jiných místech kraje nebo republiky, trvale vzestupnou tendenci.²⁵¹ Její příčiny kriminalisté vysvětlovali mnoha faktory. Na prvním místě mentalitou Romů, jejich kulturou, zvyky i represemi v minulosti, které je nutily opatřovat si prostředky na život jiným způsobem, nežli prací. Vztah Romů k práci zde byl označen za problematický. Z tohoto bodu vyplýval i další aspekt, týkající se špatné životní úrovně Romů a z ní vycházející delikvence především mladistvých, kteří si takto chtěli vylepšovat svůj životní standard. Mezi dalšími negativními aspekty byly zmíněny například velká fluktuace či koncentrace Romů na jednom místě. Příslušníci VB si všímali romské sounáležitosti, kdy Romové často přiznávali skutky, které spáchali jiní, což bylo negativně vnímáno jako snaha prodlužovat vyšetřování. Sporné otázky byly spatřovány i na straně orgánů VB, zaměstnavatelů, společenských organizací a úřadů.²⁵²

Řešení, které mělo zlepšit stále se zhoršující kriminalistickou bilanci, se zaměřovalo na několik oblastí – zlepšení práce příslušníků, zvýšení, koordinace a cílená represe, ale také lepší spolupráce s podniky, organizacemi a úřady. Ke zmírnění anonymity města si příslušníci VB měli lépe zmapovat problémové romské komunity, využívat rozporů mezi rodinami a získávat více informací z tohoto prostředí. Důslednější měl být dohled nad osobami z řad Romů označenými „KZO“, pravidelné razie do bytů, restaurací a ubytoven s vyšší koncentrací romského obyvatelstva. Vše bylo důkladně rozplánováno, osoby, podniky, restaurace, diskotéky jmenovitě uvedeny. Mimo čistou represí byl kladen důraz rovněž na prevenci. V podnicích měly vzniknout aktivity zaměstnanců, jejichž členy se měli stát Romové, v komisích národních výborů měli naopak působit příslušníci VB, pozornost se soustředila na školní docházku romských dětí a na činnost společenských organizací.²⁵³

Plán „*experimentální koncepce v řešení cikánské problematiky*“ nebyl v oblasti bezpečnostních složek ničím neobvyklým. Se snahou o komplexní řešení problémů

250 Tamtéž. Centrum, čtvrť Trmice, Předlice a sídliště Krásné Březno. Zmíněny jsou názvy restauračních zařízení. V každém jednotlivém případě jsou specifikovány i ulice a druh převažující trestné činnosti.

251 Tamtéž. V roce 1984 dosáhla 31,3 % podílu romských trestných činů na celkovém objemu trestné činnosti v Ústí nad Labem. Vysoká byla i trestná činnost mládeže, pohybující se na 57 %. Romové zde tvořili 4,3 % obyvatel.

252 Tamtéž. Často je zmiňován příliš formální přístup, anonymita prostředí aj.

253 Tamtéž.

doprovázejících romskou menšinu se setkáváme již od padesátých let. Představitelé bezpečnostních složek většinou netrpěli iluzemi o spásném dopadu silových řešení, jejich pohled byl reálný a důraz na represi vycházel z podstaty činnosti bezpečnostních sborů. Podklady „*experimentální koncepce*“ se poněkud lišily od ostatních obdobných podkladů svojí kvalitou a výlučným zaměřením na romskou problematiku. Všechny úkoly stanovené v koncepci byly termínovány a zadány konkrétním útvarům VB, což ovšem také nebylo nic neobvyklého. Při stanovování jakéhokoliv plánu práce, na jednáních štábů všech úrovní, se vždy postupovalo tímto způsobem. Nezvyklé však bylo detailní rozpracování a širší opatření, které snad v očích příslušníků VB činily z koncepce onen jistý „experiment“.

Experimentální koncepce byla přijata v dubnu 1987. V lednu a následně v červenci následujícího roku byla dle plánu vypracována první hodnocení celé akce.²⁵⁴ Jistý posun je na základě obou dokumentů pozorovatelný: šlo o ochranný dohled nad několika osobami, konala se také jednání s podniky a úřady. Řada informací se však v těchto dokumentech opakovala, některé úkoly se ani po více než roce nepodařilo realizovat. Lze předpokládat, že proto se plánovaná „*komplexní opatření*“ nepodařilo vzájemně zcela koordinovat. O dlouhodobém dopadu celé „*experimentální koncepce*“ v Ústí nad Labem (nebo alespoň o jejím pokračování v dalším roce) se z následujících let nedochovaly žádné zprávy.

Řešení problematice situace Romů v Ústí nad Labem na regionální úrovni je odrazem stavu práce s touto menšinou na úrovni celorepublikové. Komplexnost „*řešení*“ a „*péče o cikánské obyvatelstvo*“ zůstává ponejvíce formalitou, zanesenou v úředních písemnostech. Plány postrádají dlouhodobou koncepci, činnost aparátu MV se soustředí na plnění aktuálních stranických a vládních usnesení. Po jejich odeznění je oblast krátkodobého zájmu ponechána sama sobě.

V roce 1989 se neuspokojivý stav romského obyvatelstva opět projednával na schůzi předsednictva ÚV KSČ.²⁵⁵ Na základě jeho usnesení se problematika Romů stala jedním z hlavních úkolů vlády na rok 1989. V rámci připomínkového řízení bylo ke stanovisku vyzváno i MV. To mohlo jen konstatovat neutěšený stav a setrvalé vzrůstající procento romské kriminality.²⁵⁶

Socialistické Československo v roce 1989 již nemělo prostor ani čas pro vytvoření jiného přístupu k romské menšině. Změny ve státních strukturách, transformace ekonomiky, hledání nové geopolitické orientace státu, jeho rozpad a další zásadní události

254 ABS, přír. fondů L, č. 2583/94, bal. 14, Vyhodnocení a stanovisko experimentální koncepce k řešení cikánské otázky na OVB v kraji.

255 ABS, přír. fondů H, 2632-2653/95, bal. 127. Dne 3. 2. 1989 předložil Karel Hoffmann rozsáhlý materiál Zpráva o stavu řešení problematiky romského obyvatelstva.

256 Tamtéž, Stanovisko k materiálu MZSV ČSR, Zpráva o stavu řešení problematiky romského obyvatelstva v České socialistické republice pro schůzi vlády ČSR. Při 1,27 % zastoupení romské populace v ČSR v roce 1988 vykazovala trestná činnost Romů 12,01 % (po linii obecné kriminality) a měla nadále rostoucí tendenci.

„polistopadových“ dějin přinesly v devadesátých letech 20. století řadu zásadních dějinných okamžiků. Během této doby došlo rovněž i k přehodnocení přístupu státu k Romům, i když by si autor této studie dovolil tvrdit, že léta devadesátá i desítky počátku 21. století jsou epochou, kdy přístup státu dává jen rámcové impulzy, jejichž provádění spočívá spíše na nestátních organizacích, které přímo a mnohem účinněji pracují s příslušníky oficiálně uznané romské menšiny. Bezpečnostní aparát přestal být prostředníkem státu a aktivním tvůrcem norem, upravujících komplexní přístup státu vůči Romům nebo jiným národnostním menšinám. Jeho role se vymezila na otázky jemu příslušné – tedy na udržování bezpečnosti, zákonnosti a veřejného pořádku.

Závěr

Na počátku zpracovávání tématu Romů v materiálech bezpečnostních složek stála otázka, zdali je dostatečně nosným pro rozsáhlejší studii. Zda je možné – převážně z podkladů ministerstva vnitra a jemu podřízených složek – vytvořit obraz jejich vzájemného, byť sebeantagoničtějšího vztahu. Předložená studie se zaměřením na jednoho původce z ní činí materiálovou studii, přinášející možná dosud neznámé prameny a pohled na zvolenou problematiku.

Přístup bezpečnostních složek k Romům procházel ve sledovaném období 1945–1989 několika proměnami. Poválečná léta byla typická řadou dílčích, místních přístupů. Ministerstvo vnitra nemělo ucelenou politiku vůči Romům, vracejícím se do českých zemí. Problémy se řešily podle aktuální potřeby a místních podmínek.

Naopak v letech padesátých bylo MV v centru tvorby státní politiky k romské menšině. Rezort vnitra aktivně připravoval podklady, vytvářel právní normy, prováděcí vyhlášky, realizoval je v praxi a zásadním způsobem tak měnil život romské společnosti. Zásahy bezpečnostních složek byly různé a nesou svoje plody dodnes. Bohužel, přístup bezpečnostních složek, ani jiných orgánů státní správy, nebyl schopen změnit tradiční formy životního způsobu Romů a jejich vlastních společenských struktur. V následujících letech se pak plně projevila proměna v romské společnosti, na kterou byly bezpečnostní složky schopny reagovat opět a pouze svojí dominantní silovou funkcí.

Šedesátá léta, a především léta normalizace, se nesla v duchu stoupající kriminality Romů a zesilujících represivních opatření. Zásahy proti Romům byly teoreticky podloženy rozkazy, nařízeními a metodickými pokyny služebních zákroků, které romskou menšinu fakticky stavěly do pozice menšiny kriminalizované. Opatření, prováděná bezpečnostními složkami i v jejich nejtrvalejší podobě – v podobě represe, jsou však kolísavá a často ruku v ruce s opatřeními státní správy obdobné kvality nejsou schopna dosáhnout jakýchkoliv pozitivních dopadů.

Ve zpracovaném období lze sledovat dominantní úlohu ÚV KSČ nebo vlády, usměrňující veškerou aktivitu ministerstva vnitra a jemu podřízených složek. Po jejich

krátkodobém splnění (mnohdy jen formálním) pozornost bezpečnostního aparátu upadá a běh věcí se vrací do vyjetých kolejí nezájmu. Setrvalejší pozornost si zachovává pouze represe, zatímco veškerá dlouhodobá a šířeji plánovaná opatření se šancemi na úspěch ztroskotávají po krátké době nekonsekventní práce. Obdobími, kdy lze vysledovat zvýšený zájem bezpečnostních složek o romskou menšinu, je kromě padesátých let i polovina let šedesátých a závěr let sedmdesátých. Mimo tato období nelze doložit existenci komplexního, důsledného přístupu bezpečnostních složek státu k romské menšině.

Cílem studie bylo první souborné zpracování tématu přístupu bezpečnostních složek k Romům v období totalitního státu. Značný časový rozsah z ní činí do jisté míry práci přehledovou. Obzvláště to platí pro období normalizace, kde pramenná základna nabízí další možnosti a témata k výkladu. Dochované prameny, z nichž celá práce vychází, mohou být v budoucnu východiskem pro řadu dílčích studií, zaměřujících se blíže na Romy samotné, na majoritu a „její“ orgány státní správy a na řadu dalších témat... Tuto studii je proto třeba chápat jako úvodní sondu do mnohem složitější a dosud odborně opomíjené problematiky.

Soupis pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

fond	název
A 1	Studijní ústav MV
A 2/1	Sekretariát ministra vnitra, I. díl
A 2/2	Sekretariát ministra vnitra, II. díl
A 6/2	Organizační a vnitřní správa FMV– právní odbor, II. díl
B 1	KS SNB Praha a útvary MV ve Středočeském kraji, I. díl
B 4	KS SNB Ústí nad Labem a útvary MV v Severočeském kraji, I. díl
E-6	MV – Správa internačních, sběrných a pracovních středisek v Čechách
H 1-2	plk. Dr. Jindřich Thon
H 1-4	HS VB Praha, vnitřní odbor
H 2-1	HV VB Praha, sekretariát, I. díl
Ch	KS SNB hl m. Prahy a Středočeského kraje
I	MS VB Praha
J 2-1	KS SNB České Budějovice, S VB – vnitřní oddělení
J 3	OS SNB České Budějovice – vnitřní oddělení
J 7/1	Okresní odd. MV – Oddělení VB – Milevsko
K 1-1	KS SNB Plzeň – vnitřní odbor
L 2-1	KS SNB Ústí nad Labem, S VB – vnitřní oddělení
L 2-3	S VB Ústí nad Labem – odbor obecné kriminality
L-3	OS SNB Česká Lípa
L-4	OS SNB Děčín
L-9	OS SNB Louny
L-10	OS SNB Most
M	KS SNB Hradec Králové
M 1-10/1	KS SNB Hradec Králové, S VB – vnitřní oddělení
M 6-1	OS SNB Náchod – vnitřní oddělení
M 9/2	OO VB Jilemnice
N	KS SNB Brno
O	KS SNB Ostrava
O 2-1	S VB Ostrava – vnitřní oddělení
O 2-3	S VB Ostrava – odbor obecné kriminality
O 3-1	MS VB Ostrava – vnitřní oddělení
O 3-5	MS VB Ostrava – odbor vyšetřování
O 5-6	OS SNB Frýdek-Místek – odbor VB, oddělení obecné kriminality
O 7-3	OS SNB Nový Jičín – odbor VB, oddělení obecné kriminality

O 9-7 OS SNB Opava – odbor VB, oddělení obecné kriminality
 O 10-3 OS SNB Přerov – odbor VB, oddělení obecné kriminality
 RV Rozkazy, věstníky, služební pomůcky
 Sbírka rozkazů a nařízení
 Nezpracovaný archivní materiál ve formě přírůstků fondů H, Ch, I, K, L, N, O,
 fondu SV MV a fondu škol MV

Národní archiv

fond Ministerstvo vnitra – Nosek (1945–1953)
 fond 02/2, ÚV KSČ, politické byro ÚV KSČ (1954–1962)
 fond Ministerstvo vnitra II - dodatky (1945–1968)

Tištěné prameny

Kroupa Vlastislav, *Historie SNB v dokumentech*, Praha 1985.
 Jamnická-Šmergllová Zdeňka, *Dějiny našich cikánů*, Praha 1955.
 Jurová Anna, *Rómska problematika 1945–1967*, 1.–4. část, Studijní materiály
 výzkumného projektu Československo 1954–1967, Praha 1996.
Kriminální statistiky VB, vydávané Federální kriminální ústřednou z let 1969–1978.
 Nováček Josef, *Cikáni včera dnes a zítra*, Praha 1968.
Statistiky kriminality Federální správy VB z let 1975–1979.
Statistická ročenka kriminality (Generální prokuratura ČSSR) 1968–1970.
Soupis pramenů k dějinám Romů, Státní ústřední archiv, Praha 1993.
 Sus Jaroslav, *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha 1961.

Odborná literatura

Beneš Jan, *Cikáni v Československu* (Antropologická studie dospělých mužů),
 Brno 1975.
 Cohn Werner, *Cikáni*, Praha 2009.
 Daniel Bartoloměj, *Dějiny Romů, Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě,
 Českých zemích a na Slovensku*, Olomouc 1994.
 Davidová Eva, *Romové a česká společnost, Hledání domova, porozumění
 a vzájemného soužití*, Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky
 č. 3/2001, Praha 2001.
 Dědič Miroslav, *Výchova a vzdělávání cikánských dětí a mládeže*, Praha 1982.
 Dvořák Tomáš–Vlček Radomír–Vykoupil Libor, *Milý Bore..., Profesoru Ctiboru
 Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*,
 Brno 2003.
 Fialová Ludmila, *Národnostní skladba obyvatelstva České republiky podle okresů
 v letech 1950–1990 (statistický přehled)*, in: Slezský sborník 3–4/1994,
 s. 254–269.

- Fraser August, *Cikáni*, Praha 1998.
- Chalupský Pavel, *Kriminalita romské minority v Plzni*, Závěrečná písemná práce katedry kriminologie Policejní akademie ČR, Praha 1997.
- Haišman Tomáš, *Romové v Československu v letech 1945–1967*, *Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady*, in: Romové v České republice, Praha 1999, s. 137–183.
- Holub Ota, *Vývoj Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra v letech 1948–1960*, Praha 1978.
- Horváthová Jana, *Základní informace o dějinách a kultuře Romů*, Praha 1998.
- Jakoubek Marek, *Romové a cikáni – neznámí i známí, interdisciplinární pohled*, Voznice 2008.
- Jurová Anna, *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*, Bratislava 1993.
- Kroupa Vlastislav, *Sbor národní bezpečnosti 1945–1948*, Praha 1977.
- Machačová Jana, *K výzkumu romského etnika*, in: Slezský sborník 3/1993, s. 172–177.
- Machačová Jana, *Historické aspekty sociální pozice romského etnika v České republice po roce 1945 (přehled poznatků)*, in: Slezský sborník 3–4/1994, s. 228–237.
- Machačová Jana – Matějček Jiří (ed.), *Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve Střední Evropě*, Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5.–6. 10. 1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě, Opava – Praha 1999.
- Nečas Ctibor, *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945*, Brno 1981.
- Nečas Ctibor, *Andr'oda taboris, Věznové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*, Brno 1987.
- Nečas Ctibor, *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti I.*, Brno 1991.
- Nečas Ctibor–Holý Dušan, *Žalující píseň, O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*, Strážnice 1993.
- Nečas Ctibor, *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*, Brno 1994.
- Nečas Ctibor, *Andr'oda taboris, Tragédie cikánských táborů v letech a Hodoníně*, Brno 1995.
- Nečas Ctibor – Horváthová Jana, *Ma bisteren – nezapomeňme, Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942–1943)*, Praha 1997.
- Nečas Ctibor, *Holocaust českých Romů*, Praha 1999.
- Nečas Ctibor, *Romové v České republice včera a dnes*, Olomouc 2002.
- Nečas Ctibor, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, Brno 2005.
- Nečas Ctibor, *Historický kalendář, Dějiny českých Romů v datech*, 2. přepracované a rozšířené vydání, Olomouc 2008.
- Pavelčíková Nina, *Některé aspekty současné struktury romského obyvatelstva českých zemí ve světle historického vývoje po roce 1945*, in: Národnostní menšiny

- a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století, Opava 1998, s. 257–264.
- Pavelčíková Nina, *Několik poznámek ke změnám sociálního postavení romským imigrantů do českých zemí po r. 1945*, in: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě, Opava 1999, s. 257–260.
- Pavelčíková Nina, *Romové v Českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004.
- Pavelčíková Nina, *Romské obyvatelstvo na Ostravsku 1945–1975*, Ostrava 1999.
- Snítíl Zdeněk (ed.), *Stručný přehled dějin SNB*, Praha 1981.
- Sokolová Gabriela – Šrajerová Olga, *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích Střední Evropy v 90. letech 20. století*, Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 13. a 14. října 1998 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě, Opava – Praha 1998.
- Šrajerová Olga, *K riešeniu rómskej otázky na Slovensku po roku 1945*, in: Slezský sborník 3/1993, s. 178–189.
- Vagai Milan, *Trestná činnosť obyvateľ cikánskeho – romského etnika v ČSSR*, diplomová práce katedry trestního práva PF UJEP, Brno 1977.
- Vagaiová Vlasta, *K příčinám trestné činnosti cikánských občanů*, diplomová práce katedry trestního práva PF UJEP, Brno 1982.
- Voltr Michal, *Kriminalita etnických minorit v ČR*, závěrečná písemná práce katedry kriminologie Policejní akademie ČR, Praha 1996.
- Víšek Petr, *Program integrace – Řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989*, in: Romové v České republice, Praha 1999, s. 184–218.